

DOKUMENTASJON OG DEBATT NR. 2/2001

Vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen

av

Yngve Hammerlin & Ragnar Kristoffersen

Kriminalomsorgens utdanningscenter
Oslo 2001

Utgitt av:
Kriminalomsorgens utdanningscenter
Boks 6138 Etterstad
0602 Oslo
www.krus.no

i serien
Dokumentasjon og debatt
2/2001
ISSN 0806-9468
ISBN 82-91910-16-2

Copyright Kriminalomsorgens utdanningscenter

Trykk: GCS A/S

Forord

I mange år har volds- og trusselproblematikken mot tilsatte i kriminalomsorgen blitt diskutert uten at man har hatt tilstrekkelige kunnskaper om problemets art, omfang og konsekvenser. Antakelsene har fått leve sitt eget liv. Innrapporteringer og registreringer har ikke vært tilstrekkelige til å kunne gi pålitelig informasjon om problemet. Hittil har de bare kunne antyde tendenser. Det har derfor lenge vært behov for mer forskning og bedre registreringspraksis. Forståelsen av vold og trusler i et teoretisk og begrepsmessig perspektiv har også vært mangelfull.

For å bøte på dette tok Det sentrale arbeidsmiljøutvalget i kriminalomsorgen (SAK) initiativet til denne undersøkelsen i 1999. Undersøkelsen gir ikke noe fullstendig bilde av hvordan situasjonen er når det gjelder vold og trusler mot tjenestemenn i norsk kriminalomsorg. Den gir imidlertid et godt grunnlag for videre forskning på temaet, ikke minst innen rammen av et nordisk samarbeid. Forhåpentlig gir den også et grunnlag for å utarbeide bedre forebyggingsstrategier og oppfølgingsrutiner for ansatte som utsettes for vold og trusler.

Harald Føsker
Direktør

Takk til informantene, som åpenhjertig har delt sine erfaringer med oss. De ansatte ved enhetene som deltok i spørreundersøkelsen, må også takkes for samarbeidet i gjennomføringen av undersøkelsen og ved sin deltakelse som respondenter. Våre nordiske kolleger Ilppo Alatalo, Jan Gustavsson, Lars Krantz og Boy Svedberg fortjener takk for det materialet de har stilt til disposisjon og den interesse de har vist. Kjersti Hansen (NFF) har formidlet kontakt med noen informanter. Takk til Trond Danielsen og Wilhelm Meek Hansen for kommentarer og til Torunn Højdahl fordi hun raskt og effektivt gjennomførte et par intervjuer for oss i en travel tid. Det svenske politiforbundet og det danske Fængselsmandsforbundet takkes for innspill. Det samme gjelder Lise Therp fra den danske kriminalomsorgen og Annie Høgh ved det danske arbeidsmiljøinstituttet.

Oslo, august 2001

Yngve Hammerlin

Ragnar Kristoffersen

Sammendrag

Det finnes etter hvert mye forskning om vold på arbeidsplassen. Men det finnes ingen generell konsensus om hvordan man egentlig skal definere "vold" og "arbeid". Vi håper likevel at denne rapporten kan gi et bidrag til forståelsen av vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen, belyse voldssituasjonene allment og med empiriske eksempler, samt forbedre grunnlaget for en vurdering av tiltak som bør prioriteres eller følges opp i tida fremover.

Rapporten er et resultat av at 51 informanter har delt sine erfaringer med oss. I tillegg har vi mottatt 46 anonyme besvarelser fra respondenter som deltok i en spørreundersøkelse ved tre driftsenheter. Selv om resultatene fra intervjuene og spørreundersøkelsen avviker på enkelte punkter, er det likevel godt samsvar mellom beskrivelsene av situasjoner og utløsende årsaker til vold eller trusler. Enkelte funn fra undersøkelsen fortjener kanskje å nevnes spesielt:

Det er ikke den mer målrasjonelle, planlagte volden som dominerer i informantenes eller respondentenes fortellinger om vold og trusler, og heldigvis er tilfellene av fysisk skade ved legemsvold som regel av mindre alvorlig karakter. Vi finner imidlertid mange varianter av annen mer situasjonsbestemt vold og trusler utløst i et samspill mellom gjerningspersonen og offeret, der særlig aspekter ved samhandlingssituasjonen - men også strukturelle trekk ved organisasjonen - spiller en rolle. I rapporten har vi presentert risikofaktorer som synes å gå igjen i hendelsene og forsøkt å belyse dem med eksempler. Psykisk ustabilitet hos gjerningspersonen er et trekk vi finner ved flere av situasjonene, men da som regel i et samspill med andre viktige, medvirkende faktorer.

I 38 prosent av episodene det fortelles om i intervjuene, er det mulig å peke på handlingsalternativer for berørte tjenestemenn, som kanskje kunne ha medført et annet og mer heldig utfall i hendelsen.

Det er trusler som utgjør størsteparten av hendelsene som rapporteres, både i denne undersøkelsen så vel som i departementets statistikk over innrapporterte tilfeller av vold eller trusler. Departementets statistikk gir for øvrig ikke grunnlag for å konkludere sikkert hvorvidt problemet med vold og trusler er økende eller ikke.

Selv om flere av episodene informantene forteller om skjedde for opptil flere år siden, er det åpenbart at mange informanter fortsatt sliter med forskjellige ettervirkninger av hendelsene. Truslenes uttalte innhold realiseres sjelden. Likevel fremstår truslene som et større og mer varig problem på grunn av den frykten og den usikkerheten som disse episodene drar med seg. Det formodentlig store antallet og variasjonen i trusselformene, sammen med en viss toleranse eller resignasjon overfor slik innsattatferd, representerer viktige hindringer i å ta dette problemet på alvor. I vår undersøkelse finner vi også forskjellige former for direkte og indirekte trusler om vold mot ansattes familie, samt gjenstandsvold og annen form for sjikane, men det er ikke rapportert om direkte legemsvold mot familie.

Denne undersøkelsen bør betraktes som et innspill til videre undersøkelser om vold og trusler innenfor norsk kriminalomsorg. Det gjelder også undersøkelser om vold og trusler mot kriminalomsorgens klienter, som denne undersøkelsen ikke sier noe om. Utenlandsk forskning tyder på at omfanget av vold mot innsatte utført av andre innsatte, er stort. Kanskje er det også slik i Norge.

Abstract

"There has been an increasing amount of academic research on violence at work. (...) Despite this, there remains no consensus about how violence at work should be defined. There are two hurdles to defining violence at work. The first is defining 'violence' itself and the second is defining 'at work'." (Budd 1999).

These words by Tracey Budd are a quite accurate statement on the situation. We do not think that this report will solve this confusion. We do hope, however, that this report can increase our understanding of the many facets of violence and threats directed to employees in the Norwegian prison and probation service. We also hope that the analytical categories and the empirical examples we show will be of some help in increasing our understanding of situations that violence and threats occur. Hopefully this will increase our potential in developing measures that can be taken to avoid or reduce violence or threats at work.

51 informants have generously shared their experiences, and another 46 respondents have anonymously answered a questionnaire. We find that even though the findings from the interviews and the questionnaire naturally differ in some aspects, the overall picture of the contexts and the triggers of violence and threats show great consistency.

Planned violence initially seeking rational goals does not dominate the data from the interviews and the questionnaire. Severe bodily damage due to physical violence seldom occurs. Cases of contextually triggered violence and threats are numerous and varied in their nature, most of them brought about by an interplay of individual, contextual and organisational factors.

In this study we present risk factors that seem to occur repeatedly, and we try to illustrate these factors by showing examples. Psychologically unstable inmates or clients are often found or suspected in many of the incidences reported by the informants, but it is important to notice that this factor often interacts with other important risk factors. On the other hand, in 38 % of the incidences reported by the informants, it is possible to imagine alternative actions by the employees that might have prevented the outcome of the incidence or in some way reduced the consequences.

This study shows that many informants still struggle with the consequences of violence and threats that happened even years ago. Even though threats are rarely converted into actions fulfilling the spoken or alluded content, threats often seem to create more long-lasting problems because of the fear and the uncertainty they create. Three obvious obstacles in dealing properly with this challenge are the diversity of threats, the vast number of such incidences and the long-lived acceptance of such inmate behaviour, creating a climate of indifference or resignation to this situation.

1 Innledning

1.1 Initiativet til og mandatet for undersøkelsen

3. november 1999 ble det holdt et møte mellom Justisdepartementet og KRUS om vold og trusselproblematikken i kriminalomsorgen. Bakgrunnen for møtet var at Det sentrale arbeidsmiljøutvalget (SAK) hadde bedt om at forskerne på KRUS skulle se nærmere på vold og trusselproblematikken. På møtet 3. november var det enighet om at forskerne i første omgang skulle se nærmere på hvilke konsekvenser vold og trusler får for tjenestemennene på kort og lang sikt, hvorfor slike hendelser finner sted, hvilke situasjoner som utløser slike hendelser, samt foreslå eventuelle tiltak. Det var også et ønske at man skulle se nærmere på problematikken knyttet til vold mot familie.¹

Forskerne leverte deretter et utkast til mandat for undersøkelsen, som ble behandlet i møte i SAK den 9. desember 1999². SAK sluttet seg til de målsettingene for oppdraget som kom fram på møtet 3. november. I tillegg ble det fremholdt nødvendigheten av å kvalitetssikre de vold og trusselstatistikkene som departementet produserer. SAK presiserte også at man i denne undersøkelsen skulle konsentrere seg om vold og trusler mot de ansatte.

Mandatet for undersøkelsen kan dermed oppsummeres i følgende punkter:

Forskerne skulle se nærmere på

1. konsekvenser av vold og trusler mot ansatte på kort og lang sikt, herunder problematikken knyttet til vold mot familie
2. hvorfor slike hendelser finner sted
3. hvilke situasjoner som utløser slike hendelser,
4. samt foreslå eventuelle tiltak, herunder en revisjon av eksisterende kartleggings skjema

Det ble senere foreslått overfor departementet at intervjuundersøkelsen ble utvidet med en pilotundersøkelse i form av en anonym spørreundersøkelse som kunne prøves ut overfor noen utvalgte enheter. Det var forskningsmessige begrunnelser for dette. Departementet ga sin

¹ Jf sak 95/02512 D 201; Referat fra møte om vold og trusselproblematikken i kriminalomsorgen.

² Jf sak 7 – Eventuelt, side 6.

tilslutning til dette. Spørreundersøkelsen og resultatene fra denne er redegjort for i kapittel 4. Bakgrunnen for forskernes ønske om å gjennomføre en spørreundersøkelse i tillegg til en intervjuundersøkelse, var tre hensyn: For det første ønsket vi å vinne erfaring med hvordan de ansatte opplevde det å besvare en del av de spørsmålene som vi ønsket å stille. Tanken var altså at spørreskjemaet skulle teste eventuelle reaksjoner på en del av spørsmålene som vi også ønsker å stille i forbindelse med den planlagte revisjonen av det eksisterende kartleggingskjemaet. Tilbakemeldingene fra deltakerne i spørreundersøkelsen viste seg også å være meget nyttige i så måte.³

Det andre hensynet var at spørreskjemaet samtidig skulle fungere som en testmodell på en eventuelt landsdekkende spørreundersøkelse, der spørsmålene i spørreundersøkelsen skal stilles til samtlige ansatte.

Det tredje hensynet var at vi ønsket en kontroll på relevansen og gyldigheten av de informasjonene vi hadde fått fram i intervjuene. En metodologisk begrensning med intervjuene våre er at informasjonen som kommer fram skjer gjennom "selvseleksjon"⁴. Det vil si at det er informantenes vilje til å stå fram og deres egen vurdering av viktigheten og relevansen av det de har opplevd, som styrer valget hvorvidt de ønsket å delta eller ikke. I en anonym spørreundersøkelse vil ikke disse problemene i samme grad gjøre seg gjeldende. Dersom svarprosenten er høy, hvilket den også var for de enhetene som besvarte spørreskjemaet, vil også erfaringene til ikke-motiverte respondenter komme fram gjennom besvarelsene. Resultatene fra spørreundersøkelsen vil da kunne sammenlignes med resultatene fra intervjuene. Dersom responsene fra spørreundersøkelsen sammenfaller med mønstre som vi kan finne igjen i intervjuene, vil det styrke intervjuundersøkelsens validitet, og omvendt.

Tidsrammen for forskernes arbeid har vært begrenset. Begge forskerne har i samme periode også hatt andre oppgaver.⁵ Litteraturstudier, intervjuer, gjennomføring av spørreundersøkelse, samt skriving av rapport er alt sammen gjennomført i perioden februar 2000 til og med januar

³ I det reviderte forslaget til et nytt kartleggingskjema kommer vi imidlertid antakelig til å gå inn for noe færre spørsmål og en litt mindre detaljeringsgrad enn i spørreundersøkelsen.

⁴ I den innledende fasen av forskningsprosessen valgte vi en metodisk tilnærming der det var nødvendig å komme i kontakt med tilsatte som hadde vært utsatt for vold og trusler. Dette var svært viktig for den videre retningen og innholdet i arbeidet, men også nødvendig ut fra den teoretiske tilnærmingen.

⁵ Det var derfor av praktiske grunner nødvendig med en arbeidsdeling mellom forskerne. De fleste intervjuene er gjennomført av Yngve Hammerlin. Han har også hatt hovedansvaret for kapittel 2 og kapittel 3.5 – 3.8. Ragnar Kristoffersen har gjennomført intervjuer og jobbet særlig med tematiseringen av intervjudataene, jf 3.2 – 3.4. Han har også gjort hovedarbeidet knyttet til gjennomføringen og presentasjonen av resultatene fra den anonyme spørreundersøkelsen (kapittel 4).

2001. Det foreliggende arbeidet er altså utført innenfor begrensede rammer i forhold til tid og ressurser. Dette har selvsagt påvirket forskningsprosessen. Rapporten har derfor status som et innspill til videre diskusjon og forskning.

En forundersøkelse er imidlertid et godt utgangspunkt for videre forskning og avdekking av ulike problemer og tendenser. I og med at mandatet innebærer et retrospektivt perspektiv på problemstillingen, vil det være en fordel å følge opp med andre studier for å få et mer komplett bilde (blant annet prospektive undersøkelser - se for øvrig metodedelen). I løpet av forskningsprosessen har vi blant annet sett at det kunne være en fordel om man fikk gjennomført en landsomfattende omfangsstudie av vold og trusler. En slik undersøkelse bør omfatte alle ansatte. Vi har for lite informasjon og kunnskaper om alle aktørgruppene i kriminalomsorgen og deres utsatthet for vold. For eksempel vet vi lite om verksbetjenter, fengselsledelse, mellomledere, kontoransatte og andre faggrupper som har sitt virke i kriminalomsorgen, for eksempel lærere og helsepersonell. Vi opplever også at vi vet mindre om vold og trusler i friomsorgen.

Det kan også være behov for mer grundige studier av ulike voldssituasjoner. Dette bør skje tidsmessig like etter voldssituasjonen, med intervjuer av/samtaler med *alle* impliserte i volds- og trusselsituasjonen. Den enkeltes voldsutøvers motiv og situasjonsopplevelse er viktig, ved siden av offerets opplevelse av og forklaring på handlingene. Også handlingens betydning og mening blir viktig.

Å fortelle om hvorfor vold og trusler oppstår, er en side av problemstillingen, en annen er å kunne forstå bedre hvorfor vold *ikke* er en del av hverdagsbildet. Det kunne være en viktig oppgave for et kommende forskningsprosjekt å se på hvorfor det er slik at ansatte ved mange friomsorgskontorer og enkelte anstalter ikke ser ut til å være særlig utsatt for verken vold eller trusler.

Det kunne også være ønskelig med en studie av forholdet mellom vold og trusler relatert til utenlandske fanger soningsituasjon, med fokus på kommunikasjonsproblemer, eventuelle kulturkonflikter eller etniske konflikter.⁶

⁶ Senter mot etnisk diskriminering (SMED) har i samarbeid med Antirasistisk senter planlagt å gjennomføre en eksplorativ undersøkelse om etnisk diskriminering ved Ullersmo fengsel. Antirasistisk senter har måttet trekke seg fra gjennomføringen av undersøkelsen. SMED har uttrykt ønske om at KRUS skal overta gjennomføringen.

1.2 Disposisjon

Rapporten er inndelt i fem kapitler. I første og andre kapittel presenterer vi en innledende del der vi redegjør for mandatets problemstillinger, undersøkelsens status og forskningsmessige begrensinger og muligheter. Dernest tar vi opp noen teoretiske og metodiske avklaringer, for så å presentere noen få funn fra andre undersøkelser. Vi vil også si noe om de undersøkelsene som er foretatt i de nordiske land og hva som pågår av forskning om temaet og forskningsmessig samarbeid.

Kapittel 3 tar for seg vold og trusler mot ansatte i kriminalomsorgen, slik de er presentert gjennom intervjuene, herunder trusler mot ansattes familie. Det presiseres allerede her at materialet vi besitter som kan belyse sistnevnte fenomen, er nokså begrenset.

Deretter presenteres spørreundersøkelsen i kapittel 4.

I kapittel 5 tar vi opp noen konklusjoner og det videre arbeidet framover.

Først noen ord om hva statistikken kan fortelle oss om problemet.

1.3 Statistikk om vold og trusler mot ansatte i kriminalomsorgen

1.3.1 Departementets statistikk

Etter vedtak i Det sentrale arbeidsmiljøutvalget for kriminalomsorgen (SAK) ble det i 1994 innført rutiner for registrering av hendelser der ansatte i fengselsvesenet og friomsorgen har vært utsatt for vold eller trusler under arbeid. Særskilte registreringsskjemaer ble utarbeidet. Disse skulle fylles ut av den enkelte tjenestemann. En evaluering av skjemaene ble foretatt i 1998, og noen endringer og forbedringer ble gjennomført. Nye skjemaer ble sendt ut til anstaltene og KIF-kontorene i desember 1998. Disse skulle benyttes fra 1.1.1999.

Nedenfor presenteres en tabell med årstall for innrapporterte tilfeller av vold og trusler mot ansatte i fengselsvesenet. Tabellen er laget på grunnlag av statistikk som departementet har utarbeidet siden 1994.

Tabell 1.3 summerer ikke unike episoder, men avkryssede opplevelser av vold eller trusler knyttet til situasjoner som innrapporteres. Det betyr at én og samme episode kan inneholde både vold og trusler, som rapporteres på samme skjema. Episoden kan også være innrapportert av flere involverte, som kan ha opplevd situasjonen ulikt. Registreringsskjemaet som har vært brukt gir ikke tilstrekkelige opplysninger om den innrapporterte hendelsen dreier seg om en tilsvarende episode innrapportert av andre tjenestemenn. Når flere er involvert i en hendelse, og disse innberetter sin opplevelse av hendelsen, vil dette øke det absolutte antallet tilfeller av vold og trusler i statistikken uten at det faktiske antallet episoder har økt tilsvarende. Dette er selvfølgelig alvorlige svakheter ved statistikken. Det store flertallet av innberetningene er imidlertid rapportert bare én gang. Det er derfor antakelig ikke urimelig å anta at statistikken i hvert fall kan gi en pekepinn på utviklingen.

Tabell 1.3. Innrapporterte tilfeller av vold og trusler mot
kia- ansatte. 1994 - 2000

	Fysisk vold	Verbal trussel	Trussel m. gjenstand	Sum hendelser
1994	13	43	-*	56
1995	35	78	10	123
1996	30	59	3	92
1997	29	62	10	101
1998	68	104	27	199
1999	77	124	23	224
2000	63	109	31	203

*Registrert under verbal trussel. Kilde: Justisdepartementet

Tabellen viser at den største økningen i antall innrapporterte hendelser kom det første året etter innføringen av registreringsrutinen, nemlig i 1995. Da så vi over en fordobling av totalt antall hendelser. Det er imidlertid ikke uvanlig at det skjer en økning i tida rett etter innføring av en ny rapporteringsordning. Bortsett fra en stor økning i antall rapporterte trusler og en klar økning i antall tilfeller av fysisk vold (fra 29 til 68) i 1998, er det ellers ingen klare tendenser i tallmaterialet i årene mellom 1994 og 1998. Økningen i 1998 er såpass påfallende at den mest sannsynlig skyldes økt oppmerksomhet om vold og trusler eller om viktigheten av å innberette slike hendelser, eller en kombinasjon av begge forklaringene, jf revisjonen av registreringsskjemaet som skjedde i 1998.

I 1999 ser vi fortsatt en viss økning i vold og trusler. Tallene for 2000 viser derimot en liten nedgang når det gjelder vold og trusler. Innberetningene for annet halvår 2000 er behandlet og summert av KRUS, og disse tallene er deretter lagt til departementets statistikk for første halvår 2000.

Det er uansett truslene som har stått for den største økningen i de registrerte tallene de siste årene. Den generelle anmeldelsesstatistikken politianmeldte tilfeller av vold og trusler viser for øvrig samme utvikling, som kan tyde på en økende intoleranse overfor trusler også ellers i samfunnet. Det er derfor vanskelig å si noe sikkert om hvorvidt de absolutte tallene de siste årene avspeiler en reell forverring av forholdene i etaten sammenlignet med situasjonen før registreringen begynte.⁷

For øvrig er det få innrapporteringer fra frimsorgen siden registreringen begynte. Det samlede antallet registreringer har ligget rundt 10 - 15 tilfeller de siste årene, og andelen tilfeller av fysisk vold har siden 1994 ikke vært høyere enn fire i året. I 2000 ble det innrapportert til sammen ti tilfeller av hendelser, herav ni verbale trusler og ett tilfelle av trussel med gjenstand.⁸

⁷ Mens anmeldte trusler har økt jevnt gjennom nittiårene og faktisk fordoblet seg i antall, har utviklingen i anmeldelser for vold vært mer stabil de siste fem årene. For øvrig viser levekårsundersøkelsen fra 1997 at seks prosent av et utvalg på 3363 personer hadde vært utsatt for vold eller trusler siste tolv måneder. Så mange som elleve prosent svarte at de var urolig for vold eller trusler på eget bosted. I 1997 var det 2701 ansatte i fengselsvesenet. 101 innrapporterte tilfeller av vold eller trusler i 1997 tilsvarer 3,7 % av antall ansatte. Rundt 200 rapporterte tilfeller av vold og trusler per år tilsvarer cirka 7,5 % av de ansatte i fengselsvesenet i år 2000, som er litt høyere enn levekårsundersøkelsens tall for befolkningen. Disse tallene er imidlertid ikke helt sammenlignbare ettersom levekårsundersøkelsen også omfatter vold og trusler på fritiden.

Alderssammensetningen til de ansatte i etaten er heller ikke representativ for befolkningen. For øvrig viser en del utenlandsk forskning at omfanget av vold og trusler mot innsatte utført av andre innsatte relativt sett er mye større, målt som andel av mulige ofre. Det er sannsynlig at det også er slik i Norge. En forskningsrapport fra Home Office fant at nesten halvparten av alle unge innsatte og 30 % av de voksne innsatte hadde vært utsatt for enten vold, ran eller trusler om vold den siste måneden (O'Donnell & Edgar 1996).

⁸ Departementets oppsummeringsnotat for innberetningen første halvår 2000 gir følgende detaljinformasjon: Når det gjelder de registrerte hendelsene, fordeler disse seg på få anstalter og enda færre KIF-enheter. For fengselsvesenet er det fra 14 anstalter sendt inn 80 skjemaer. I 65 tilfeller er det skrevet rapport om hendelsen. Den innrapporterte volden varierer fra spark, slag, kvelertak/grep i brystet til spyting på tjenestemenn. I syv tilfeller er det truet med gjenstander. I 42 tilfeller er det framsatt verbale trusler, som varierer fra grov kjeftbruk og uttalelser om bruk av fysisk vold, til direkte drapstrusler. I seks av de 31 tilfeller der den ansatte er blitt utsatt for fysisk vold, har hendelsen resultert i legemsskade. I fire tilfeller har den ansatte fått legebehandling. Departementsnotatet viser til at 34 ansatte har rapportert at voldsbruken eller trusselen har resultert i psykiske belastninger. I 34 tilfeller har den ansatte oppgitt at hendelsen verken har resultert i fysisk skade eller psykisk belastning. De hendelsene som er registrert i KIF er fra tre enheter i den samme perioden, mens det er registrert fire hendelser for KIF i løpet av første halvår 2000. Alle disse siste hendelsene er verbale trusler. Ved tre anledninger er det blitt bedt om assistanse. To fikk debriefingstiltak. Departementet meddeler også at 16 ansatte har oppgitt at hendelsen skjedde i forbindelse med affekt/sinne etter avslått søknad eller anmodning, mens 20 har rapportert at hendelsen skjedde i forbindelse med ordrenekt. I 26 tilfeller er handlingen identifisert som umotivert vold. I 17 tilfeller er det oppgitt andre årsaker som overflyttinger, psykisk ustabilitet, irettesettelse. Fem ansatte har innrapportert at den innsatte virket beruset. Notatet viser videre at i 29 av tilfellene anmodet den ansatte om assistanse. 21 av hendelsene er blitt meldt til verneombud. Bare 32 har innrapportert at hendelsen er blitt fulgt opp med debriefingstiltak, men i og med at noen har benyttet et eldre registreringsskjema, er debriefing ikke blitt registrert i en del tilfeller (Notat av Jan Inge Helgheim, Kriminalomsorgsavdelingen, 5.9.2000).

1.3.2 Noen svenske innspill

I svensk kriminalomsorg registrerer man rutinemessig cirka 300 volds- og trusselhendelser i løpet av et år. *Personalenkät-undersøkelsen* fra 1998 viser imidlertid at vel tre ganger så mange, 1085 (cirka 25 prosent av innkomne svar fra 4440 personer), sa at de har vært utsatt for vold og trusler fra fanger/klienter slik at de "blivit illa berörd". I den sentrale statistikken behandles "vård- och tilsynspersonalen" som en felles gruppe. Statistikken viser at seks prosent i denne gruppa har meldt fra om at de er blitt utsatt vold og trusler. Dette kan sammenliknes med de

"(..) siffror runt 25 till 33 % som resultatet från enkäten berättar om för de olika vårdargrupperna. I den centrala statistiken redovisas också att 10 % av personalen på sjukvårdssidan (sjuksköterskor och läkare) blivit utsatta medan det enligt enkäten är närmare 34 %. För TPT gäller motsvarande jämförelse 23,6 mot ca 10 % samt för frivårdspersonal 4 % mot enkätens 16,7 %" (fra *Personalenkät 1998*, s. 46).

Men det er vanskelig å bedømme hvor stort mørketallet egentlig er, mener Lars Krantz ved Kriminalvårdstyrelsen i Sverige, fordi

"(..) anmälningsbenägenheten har kanske skiftat mellan olika år. När påminnelser om denna rutin har gjorts till anstalterna har anmälningarna ökat något. Rutinene fångar förmodligen upp åtminstone de grövsta händelserna. När man frågar på annat sätt får man andra svar. I en personenkät (avser år 1998, bifogas) svarar 25 procent ja på en fråga med lite annan definition (...). Nyligen har vårdarnas fackförbund gått ut med en enkät till sina medlemmar – och då får man ändå högre siffror (..)"⁹

Dette bekreftes også gjennom de undersøkelsene som er foretatt om vold og trusler mot danske og finske fengselsbetjenter. Også norske undersøkelser regner med underrapportering, for eksempel Basberg og Hammerlins forstudie om kvinnelige betjentes arbeidsvilkår. Likeledes har svensk politi i sine undersøkelser pekt på store mørketall og registreringsforskjeller (RPS Redovisning 1994:2, RPS Rapport 1999:1, Rapport Polisförbundet 1998).

Dette, sier Lars Krantz videre, er "..allvarliga metodfrågor att diskutera" (op.cit.)

Ut fra det materialet og de undersøkelsene vi arbeider med ser det ut til at registreringen, og dermed statistikkene, ikke blir gode nok blant annet av disse grunnene:

Begreps- og definisjonsgrunnlaget er ikke klart nok. Registreringsskjemaene må omfatte mer nødvendig informasjon. Registreringsrutinene er heller ikke gode nok.

⁹ Brev datert 2.3.2000 fra Lars Krantz.

Det er i tillegg store individuelle forskjeller med hensyn til hva offeret vil rapportere. Svenske politimyndigheter snakker om ulik toleranse. Metodespørsmålene og den usikkerheten som eksisterer ble første gang tatt opp på de nordiske intern-forskernes fellesmøte i 1999, og mer grundig behandlet og diskutert på det nordiske intern-forskermøtet i Norrköping høsten 2000. På det siste møtet ble det avtalt at forskerne skulle forsøke å finne fram til en mulig sammenliknbar registrering og eventuelt bedre registreringsprosedyrer. Vold og trusler som problem for kriminalomsorgen i Norden vil dessuten bli fulgt opp som et viktig diskusjonstema på møtet i Finland i 2001. Ideelt sett er tanken å finne fram til et system der vi kan få et bedre sammenlikningsgrunnlag i Norden. Vi har tidligere hatt gode erfaringer med liknende samarbeid, jf. blant annet den nordiske kriminalomsorgsstatistikken, som utarbeides årlig som et fellesprosjekt.

1.3.3 Nødvendig med kvalitative forbedringer?

Gjennomgangen av statistikken, rapporter, litteratur og annet viser at registreringen av vold og trusler mot tjenestemenn preges av det som på fagspråket kalles reliabilitets- og validitetsproblemer. Dette gjelder for alle de nordiske landene. Reliabilitet har med pålitelighet å gjøre. Validitet knyttes til gyldighet eller relevans - det vil si i hvilken grad materialet faktisk belyser det man har til hensikt å undersøke. Ut fra det materialet vi har sett på, kan vi slå fast at det er validitets- og et reliabilitetsproblemer med flere av volds- og trusselundersøkelsene.

Voldsproblematikken snevres også inn ved at det fokuseres mer på noen voldsformer enn andre, for eksempel fysisk vold. Årsaken til skjevfokuseringen kan være at noen volds- og trusselformer er lettere å håndtere registreringsmessig og statistisk enn andre. En annen grunn er at gammel vanetenkning snevrer voldsproblematikken inn i en todeling: Fysisk og psykisk vold. Denne forenklingen kan få uheldige konsekvenser for hvordan man forstår volds- og trusselproblematikken, men også i forhold til omsorgs- og etterarbeidet og det forebyggende arbeidet.

Alt taler for at det er en underrapportering av volden og truslene. Dette gjelder for alle de nordiske landene. Av ulike årsaker er det antakeligvis betydelige mørketall. For å illustrere problemet, har vi altså valgt å presentere noen innspill fra Kriminalvårdsstyrelsen i Sverige. Måten problemet forstås og presenteres er både adekvat og aktuelt i forhold til norsk

kriminalomsorg. Mange undersøkelser har uklare definisjoner og begreper om vold og trusler. Dette gjelder også statistikkgrunnlaget - rapportene. Våre undersøkelser og vurdering av statistikken så langt tyder på at Norden må forbedre sine innrapporteringskjemaer og rutinene i forhold til registrering og bearbeiding av statistikken. Spesielt påliteligheten knyttet til at innrapportering faktisk skjer, må bli bedre. De samme kvalitetssikringskravene må for øvrig stilles på regional-, institusjons- og avdelingsnivå.

Men det er også svakheter i det teoretiske utgangspunktet både i forhold til hva man forstår som vold og hvordan man forklarer volden som fenomen. En uklar eller svak teori får ikke minst konsekvenser for det forebyggende arbeidet, men også for oppfølgingen og etterarbeidet etter en voldsepisode.

I våre litteraturstudier og undersøkelser viser det seg at begrepene og definisjonene ofte er uklare. Dette gjelder ikke minst det som på fagspråket kalles *teoretiske* og *operasjonelle* definisjoner. De operasjonelle definisjonene er grunnlaget for statistisk kategorisering og bedre målbarhet. De teoretiske begrepene danner rammene for hvordan man forstår og forklarer voldens og trusselens vesen, de ulike volds- og trusselformene, situasjonsbildet og voldshendelsen.

Vi har blitt bedt om å komme med forslag til et bedre registreringsskjema og kanskje bedre innrapporteringsrutiner. Dette vil vi gjøre i slutten av 2001 fordi de nordiske intern-forskerne vil vurdere en mulig samordning av enkelte viktige informasjoner, slik at det er muligheter for å sammenlikne statistikkene i de nordiske landene. En eventuelt landsomfattende spørreundersøkelse av vold og trusler vil dessuten kunne belyse viktige sider ved registreringen og forbedre innholdet i registreringsskjemaet, særlig i forhold til variabelvalget og hvilken type informasjon man bør registrere. Vår pilotundersøkelse bekreftet dette. Skjemaene vi har brukt i pilotundersøkelsene er blitt korrigert etter tilbakemeldinger fra respondentene.

2. Teoretiske perspektiver på vold

2.1 Om voldsforskning

Ulike fag og skoleretninger innen de enkelte fagene forklarer og forstår mange ganger vold og trusler forskjellig. I noen tilfeller kan vi snakke om faglig reduksjonisme. Tradisjonelt tar man utgangspunkt i psykisk og fysisk vold – to svært uklare begreper i måten de mange ganger brukes på. Vi må vide ut perspektivet og relatere voldsforståelsen til flere voldsformer, samtidig som vi må presisere at vi også må snakke om vold i et videre faglig perspektiv (jf Mogens Møller 2000). Det er dessuten nødvendig å tydeliggjøre at vi ikke bare må fokusere på sosiale og psykologiske forutsetninger og forklaringer på voldsanvendelse, men at voldsbruk også kan konstituere et sosial liv og en sosial organisering, som dermed kan preges av volds- og maktbruk.

Disse innledende merknadene er viktige, samtidig som vi påpeker at vi skal forsøke å ivareta det utvidete perspektivet i denne forundersøkelsen. Voldsbruk brukes mange ganger som et forsøk på å bevare sosial asymmetri, men den kan også anvendes i et frigjørende perspektiv – blant annet for å bryte ned ulikhet og ubalanse i en relasjon, og da for å opprette symmetri. Vi kan også skille mellom vold og makt som brukes legitimt og legalt og vold og makt som brukes illegitimt og illegalt. Dette er vesentlige poenger for kriminalomsorgens virksomhet.

Det neste skritt blir å tydeliggjøre at man i voldsforskningen skiller mellom det som kalles

- Personorienterte teorier
- Situasjonsorienterte teorier

De personorienterte eller personalistiske teoriene forklarer volden med utgangspunkt i særtrekk ved individet, mens de situasjonsorienterte teoriene studerer volden ut fra situasjonen og konteksten den oppstår i. I det siste tilfellet er man opptatt av å forklare volden i en større sammenheng, for eksempel den enkeltes livsbetingelser eller de fengselsmessige betingelsene den enkelte er i. Det betyr at fengselsoppholdet, problemer og motsetninger i fengselshverdagen eller i møtet med KIF-kontoret, kan føre til frustrasjoner og avmaktfølelse, med voldelige og trusselpregede utfall som konsekvens.

Foruten skillet mellom de personorienterte og situasjonsorienterte voldsteoriene, forklares vold på forskjellige måter ut fra ulike fagområder og skoleretninger innenfor disse to hovedposisjonene. Man skiller mellom deterministiske og indeterministiske teorier. I de deterministiske teoriene blir den enkelte voldsutøver mer eller mindre framstilt som å tenke og handle "robotaktig" og mekanisk. I disse teoriene er mennesket ufritt og tenke-, være- og handlemåte er forklart kausalt, mekanisk og deterministisk. Volden kan da enten bli forklart på et individorientert biologisk (fysiologisk), psykologisk, psykiatrisk eller på et individuelt, moralsk grunnlag, eller volden kan bli ensidig samfunnsmessig- eller miljømessig forklart, der den enkelte handler mekanisk påvirket av de sosiale eller miljømessige forholdene. Disse to posisjonene kan vi betegne som varianter av determinismen som er knyttet til ulike fag og skoleretninger innenfor de respektive disiplinene.

På den annen siden finnes det svært individorienterte teorier der den enkelte bestemmes å ha det fulle handlingsansvaret for volds- og trusselhandlingene: Individet oppfattes som om det har valgt volds- og trusselbruken ut fra ulike motiver og behov. Volds- og trusselbruken kan da bli forstått som et mål i seg selv eller den kan ses instrumentelt, som et middel for å oppnå et mål. Mellom denne determinismen og indeterminismen kan vi framheve en tredje posisjon: Den enkeltes personlighet, idealer, tenke-, være- og handlemåter er riktignok påvirket og formet av livsbetingelsene og det miljøet man har vokst opp i og vært virksom i, men den enkelte forholder seg også til livsbetingelsene og situasjonen på en personlig måte – og da ut fra mer eller mindre frie, selvstendige valg.¹⁰

De ulike teoretiske posisjonene forklarer altså voldsbruken forskjellig, og de ulike voldsforklaringene påvirker hvordan man skal forholde seg til den som utøver volden, hvordan forstå og forklare hans/hennes handlinger. Man skiller mellom voldsbruk som utøves med den hensikt å skade en annen, og vold som ikke kan føres tilbake til personer som med hensikt eller uforvarende har påført andre personer skade.

2.2 Voldens forskjellige former

Vold kan kategoriseres ved følgende forskjellige former:

¹⁰ Denne forståelsesmåten er blant annet utdypet i Mogens Møller (2000).

2.2.1 Fysisk vold

Denne volden kan deles i to: a) *legemlig* vold rettet mot den enkeltes kropp/kroppsdeler, med eller uten gjenstander, og b) *vold mot gjenstander*. Vold mot legemet omfatter handlinger der målet og/eller motivet er å uskadeliggjøre offeret eller påføre smerte, pine eller ubehag.

Legemsvolden kan også være et middel for å hevne, skremme eller disiplinere til underkastelse (jf blant annet kroppsstraffen). Legemlig vold har mange former. Den kan variere fra den fullstendige tilintetgjørelse (drap) til det å påføre alvorlig skade til mer eller mindre ubehagelige opplevelser i form av antastelser som krenker den personlige integriteten.¹¹

2.2.2 Psykisk vold

Den psykiske voldsbruken har offerets psykiske tilstand, tankeinnhold og kognitive virksomheter – men også personens følelser og opplevelser – som direkte eller indirekte mål for volds- og makthandlingene. Man vil for eksempel skape psykisk ubehag, redsel, usikkerhet hos offeret. Men det kan også dreie seg om bruk av "psykiske" midler og metoder for å utøve vold – ydmyke og få psykisk makt over et menneske slik at det blir ufritt og bundet.

2.2.3 Symbolsk vold¹²

Symbolsk volds- og maktbruk har mange sider, alt fra bruk av tegn, symboler, verbale utfall, til anvendelse av nonverbale ytringer og kommunikasjonsformer, som mimikk og kroppsspråk. Tegn og symboler kan knyttes for eksempel til nazistiske, gruppe- og

¹¹ Jf Mogens Møller (2000), s. 37.

¹² Begrepet er særlig utviklet av den franske sosiologen Pierre Bourdieu. I *Den maskuline dominans* (1996, s. 8) skriver han at det han kaller symbolsk vold, kan være en "stille, umærkelig vold, usynlig selv for dens ofre, og som hovedsaklig utøves ad rent symbolske veje for kommunikationen og erkendelse, eller mer presist for miskendelsen, anerkendelsen, eller i sidste instans for følelserne. Dette ualmindelig almindelige sociale forhold giver således god anledning til at se logikken i dominansen, som udøves i et symbolsk principps navn: et princip, der er kendt og anerkendt af den dominerende så vel som den dominerende, et sprog (eller en udtale), en livsstil (eller en måde at tænke, tale eller handle på (...))"

fremmedfiendtlige symboler, til gjenstander som identifiseres som voldsmidler.¹³ Vi skiller mellom følgende former for verbale og nonverbale ytringer: (1) Direkte verbale ytringer, (2) indirekte verbale ytringer, (3) direkte nonverbale ytringer og (4) indirekte nonverbale ytringer. Kommunikasjon handler om ulike former for formidling av ulike former for informasjon, meddelelse og forståelse.¹⁴

Å påtvinge andre egne oppfatninger kan også forstås som en form for symbolsk vold dersom måten kommunikasjonen skjer på er ved bruk av symboler, som mottakeren ikke kan unngå å bli påvirket av (asymmetrisk relasjon). Symbolsk vold er da maktbruk i form av symbolsk makt, det vil si makt til å konstruere virkeligheten ut fra egne interesser (Bourdieu 1966, s. 40).

Et perspektiv innenfor vold som kommunikasjon betrakter vold som en særegen type identitetsforvaltning, der motivet primært er gjerningsmannens kommunikasjon med seg *selv*, mer enn med andre. Perspektivet ser et uforløst behov for mening og identitet som en viktig beveggrunn for volden, der gjerningsmannen velger volden som mulighet for å oppleve makt og kontroll. Volden blir da en måte å løse et identitetsproblem på. Dette perspektivet er særlig aktuelt i situasjoner der det utøves tilsynelatende "meningsløs" eller "blind" vold.¹⁵

Verbal vold og *nonverbal vold* kategoriseres ofte under symbolsk vold, men noen mener at den bør kategoriseres for seg. Verbal vold forstås da for eksempel som kjefting, utskjelling, trusler og trakasserende og nedvurderende ytringer. Trusler er både en form for nonverbal og verbal vold og må behandles slik. En trussel kan rettes direkte eller indirekte. Den har et nagende element ved seg ved at den gir et signal eller antydning om at det ikke kan utelukkes at trusselen blir gjennomført. Den er der som en plagende og angstskapende ytring mot helse og livssituasjon. Trusselen kan ha kortsiktige virkninger eller virke over tid.

I vårt materiale skiller informantene mellom det de kaller alvorlige trusler, slik de opplever det, og det som gjerne kalles "tomme" trusler. De foretar med andre ord et skille mellom det

¹³ For eksempel en kniv som er boret fast i inngangsdøra til et offer, brev eller lapp med tegning av noe truende, eller en telefonoppringning, der den som ringer ikke vil tilkjennegi seg, og da med motiv å skape utrygghet

¹⁴ Med språkfilosofen J. L. Austin kan vi også skille mellom de konstative og performative ytringene, der de konstative er ytringer, utsagnsord, som den enkelte konstaterer eller beskriver noe med; de performative ytringene utløser en handling når de ytres – den enkelte vil oppnå noe med ytringen, derav tale-handling.

¹⁵ Se for eksempel Kristoffersen, R. (1984) *Vold og identitet*. Når Per Isdal hevder at vold "gjør godt", er det nettopp voldens evne til å kommunisere makt og handlekraft til gjerningsmannen selv, han tenker på.

de betrakter som trusler, signaler og tegn som indikerer at en skadepåføring er en nærliggende mulighet, og som de tror eller frykter kan bli iverksatt på et senere tidspunkt, og hentydninger eller utspill som karakteriseres som mer bagatellmessige fordi de er mindre troverdige. Truslene formidles ved direkte verbale utfall og i mer indirekte vendinger og metaforer, men også ved gjenstander, mimikk, kroppsspråk, brev eller tegn. Det er viktig å se det mulige alvoret, ikke "feie det bort".

2.2.4 Strukturell og sosial vold

Herunder også *institusjonelle* og *byråkratiske* maktforhold. Strukturell vold begrepsfester en sosial organisering og struktur, der livsbetingelsene oppleves voldelige.¹⁶ Ofte regnes denne voldsformen som en indirekte voldsform, som ikke utøves av enkeltpersoner, men som innebygd i selve systemet. Disse volds- og maktformene konstituerer undertrykkende livs- og samvirkebetingelser mellom og for mennesker. Konsekvensen blir at den ene parten blir lidende som følge av måten virksomheten er ordnet eller det sosiale livet er differensiert. Forholdet mellom i-land og u-land er ett eksempel, fengslet som straffesystem et annet. Kontroll- og maktstrukturen er formet ut fra et "ovenfra-ned"- perspektiv, med en organisering og rangordning som kan føre til dårlige livsbetingelser for det laveste sjiktet, klientene.

Institusjonell vold er i faglitteraturen beskrevet som en form for strukturell vold. Det vil si at den enkelte opplever seg selv som et offer for et system der både organisasjonskulturen og samhandlingsstrukturen (regler og rutiner) representerer en form for maktutøvelse, som kan betegnes som vold. Sentrale avviks- og institusjonsteoretikere, som Erving Goffman, bruker betegnelsen "totale institusjoner" om institusjoner som på en total måte griper inn i institusjonshverdagen for klientene, for eksempel fengsler og psykiatriske sykehus (Goffman 1961).

Byråkratisk vold kan forstås ved at enkeltmennesket opplever seg som et offer for avgjørelser i den byråkratiske virksomheten. *Fraværet* av nødvendige og tilstrekkelig begrunnede beslutninger, ofte kalt byråkratisk likegyldighet, kan betegnes som en variant av byråkratisk vold.

¹⁶ Begrepet strukturell vold er utviklet av Johan Galtung. T. Mathiesen (1982) skriver at med struktur mener han helt generelt relativt faste relasjoner eller forhold mellom enheter. (*Makt och motmakt*, s. 70. Stockholm: Korpen forlag)

Med *sosial vold* tenker man særlig på mobbing og trakassering, utstøting, utfrysning, med videre.

Moderne voldsteoretiske perspektiver, foruten de mest biologistiske¹⁷ og psykologistiske, er opptatt av at volden oppstår i en kontekst og i interaksjon mellom mennesker, men volden forstås også som kommunikasjon. Det vil si at man er opptatt av hvordan den enkelte voldsutøver, offer og andre oppfatter voldsbruken, hvilken betydning og mening den har i en gitt situasjon, og hvilke behov og motiv den utøvende har med handlingen.

Undersøkelsen viser at alle disse voldsformene kan være aktuelle som beskrivelser av det informantene har opplevd. Informantene gir tilbakemelding om at de utsettes for alle voldsformene. Intervjuene har dermed gitt et bredere bilde av problemet, som er viktig i omsorgs- og etterarbeidet.

De ulike voldsformene griper inn i hverandre: Flere voldsformer kan knyttes til samme hendelse eller i en prosess. Men skillet mellom de ulike formene kan være vanskelig i mange situasjoner. Fysisk vold fører mange ganger også til psykiske vanskeligheter og sosiale problemer.

Tradisjonelt graderes alvorret og ubehaget i en voldsutøvelse ved voldsformen: Fysisk vold regnes da som mest alvorligst, verbal som minst skadelig. Man skiller også mellom vold som har ført til alvorlige skader og konsekvenser, til lettere skrammer, ufarlige blåmerker eller ubehageligheter. Innenfor selvmordsforskning har man ment at rispet eller skrammene som er påført ikke må reduseres eller bagatelliseres. De kan være et uttrykk for "blåmerker i sjela", men også være et uttrykk for "bombekrater i de sosiale relasjonene" (Hammerlin og Schjelderup 1994). Ubetydelig synbare skader kan føre til "blåmerker i sjela" - ikke minst overfor familie.

¹⁷ Biologistisk og fysiologistisk: Man forklarer menneskers handle- og tenkemåte ensidig (eller nesten bare) ut fra det biologiske eller fysiologiske. Enkelte hevder at det finnes vold- og morderkromosom eller at det er fysiologiske betingelser som bestemmer voldsutøvelsen. Psykologismen reduserer forklaringer bare til individuelle psykologiske forklaringer mer eller mindre løsrevet fra de sosiale betingelsene som den enkelte lever under. Sosiologismen ser ikke individet som individet i samfunnet og samfunnet i individet. Den reduserer den enkelte bare til å bli en marionett som er fullstendig bestemt av miljø og samfunnsmessige forhold. Personen blir en miljøstyrt robot uten egenvilje: Voldsutøvelsen betraktes ensidig som en sosial arv. Biologismen/fysiologismen, psykologismen og sosiologismen må kritiseres for ensidighet i tilnærmingen, og dermed reduksjonisme (se Hammerlin, Y., Larsen, E. (1997/1999) *Menneskesyn i teorier om mennesket*, Oslo: Ad Notam og Århus: KLIM forlag, samt Møller, M. (2000): *I fars vold*, Oslo: Kommuneforlaget).

Den subjektive opplevelsen av hendelsen er svært forskjellig. Enkelte kan oppleve en type vold som mer belastende enn en annen. Flere av våre informanter kan ha erfart de ulike voldsformene svært forskjellig i de samme situasjonene. I en situasjon kan nonverbale volds- og trusselytringer og fiendtlige ytringer i form av mimikk og kroppsspråk skape mer ubehag enn den fysiske voldsutøvelsen. I andre er det den fysiske som oppleves som verst. Det viser seg også at trusler (både verbale og nonverbale) kan få svært belastende konsekvenser over tid. Det er heller ikke gitt at mer alvorlige skader nødvendigvis oppleves som verre enn mindre alvorlige konsekvenser i form av skrammer.

2.3 Våre volds- og trusseldefinisjoner

2.3.1 Vår voldsoppfatning

Innenfor EU har man utviklet en voldsdefinisjon som favner vidt:

Vold på arbeidsplassen defineres som situasjoner der personer blir misbrukt, truet eller overfalt i forbindelse med deres arbeid, og der misbruket, trusselen eller overfallet inneholder en eksplisitt eller implisitt trussel mot deres sikkerhet, trivsel eller helbred. (Leather et al 1997, Høgh 2000).

Vi opererer også med en vid voldsdefinisjon.¹⁸ Den operasjonelle definisjonen i spørreundersøkelsen er snevrere enn den teoretiske definisjonen, jf kapittel 4. Intervjuene viser at det er ønskelig med en bredere teoretisk definisjon, som evner å beskrive de mange voldsformene som informantene forteller om. En mer langsiktig målsetting er å utvikle en mer operasjonell definisjon som i større grad klarer å fange hendelsenes mangfold. Vold er bruk av makt eller hersketeknikker der målet og/eller motivet med handlingen er å skade, plage, true, krenke, passivisere, misbruke, utmanøvrere eller uskadeliggjøre en annen. Den som utøver volden kan ha som mål eller motiv å undertrykke eller nedvurdere den enkelte

¹⁸ Se også Isdal, P. (2000): *Meningen med volden*, Oslo: Kommuneforlaget. Per Isdal definerer vold meget vidt. Det gjør også Mogens Møller (2000). Isdal opererer tilmed med begrepet "latent vold" når frykten for volden som *mulighet*, uavhengig av sannsynligheten for at den skal skje, styrer folks atferd. Oslo-kvinner engstelse for å gå ut om kvelden er et eksempel på slik "latent vold" selv om veldig få av dem noen gang kommer til å oppleve overfall på gaten. Mange vil nok ha problemer med å oppfatte frykt for noe som neppe kommer til å skje, som vold, - særlig ikke når den subjektive frykten ikke er påført av noen bestemt gjerningsperson med en vilje om å skape slik frykt hos det aktuelle "offeret".

eller svekke hans/hennes sosiale posisjon, men målet kan også være å påføre den enkelte frykt, ubehag eller smerte ved hjelp av fysiske, psykiske eller sosiale midler.

Voldsbruken kan tilmed være et middel til å disiplinere, underkaste eller tvinge et menneske til å utføre handlinger som strider mot personens vilje, moraloppfatning eller interesser.

Volden er da et middel i et større prosjekt. Psykolog Per Isdal (2000) fremhever også at voldsbruken kan oppleves som noe godt for utøveren, ikke minst i forhold til en følelse av kontroll og makt.

Det finnes altså flere ulike voldsformer, sett som maktformer og hersketeknikker.

Makt, hersketeknikker og voldsutøvelse kan mange ganger være vanskelig å skille fra hverandre (jf Møller 2000). Generelt kan vi si at det ikke finnes vold uten makt, men derimot makt uten vold. Spørsmålet blir når en maktutøvelse oppleves voldelig og når bruk av makt og hersketeknikker er voldelige.

Vi har utarbeidet en foreløpig *operasjonell* definisjon i spørreundersøkelsen. Definisjonen er gjengitt i sin helhet i kapittel 4, jf ramme.

2.3.2 Forholdet mellom voldsutøver og offer

I mange tilfelle er det lett å skille mellom voldsutøver og offer, i andre kan det i løpet av en prosess være vanskelig å skille hvem som er offer og hvem som er voldsutøver. Den som er voldsutøver kan i et større hendelsesbilde og i en større sammenheng selv ha vært et offer for omstendigheter eller andres handlinger. Diskusjonen om hvem som er offer og gjerningsmann omfatter også diskusjonen i forbindelse med det som er beskrevet i analyser av totale institusjoner: Vold kan være et uttrykk for motmakt i en situasjon der den som utøver volden er avmektiggjort. Institusjonene oppleves som kontrolltunge og maktfulle på en måte som beveger dem til direkte eller indirekte utøvere av institusjonell og strukturell vold.

I en voldsundersøkelse er det også viktig å studere voldens motiv, betydning og mening. Det man tillegger voldsutøver av motiv og handlingens betydning og mening, faller ikke nødvendigvis sammen med intensjonen til den som utøver handlingen.

I et basketak kan for eksempel vold begås i en vekselvirkning.

Volden og truslene kan også rettes mot en eller flere. Vi får logisk sett åtte muligheter:

1. Én fange/klient retter volden eller truslene *direkte* mot en ansatt og/eller hans familie
2. Én fange/klient retter truslene *indirekte* (via mellommenn) mot en ansatt og/eller hans familie
3. Én fange/klient retter volden eller truslene *direkte* mot en gruppe av tilsatte og/eller deres familie.
4. Én fange/klient retter truslene *indirekte* mot en gruppe av tilsatte og/eller deres familie.
5. Én gruppe fanger/klienter retter volden eller truslene *direkte* mot en ansatt og/eller hans familie.
6. Én gruppe fanger/klienter retter truslene *indirekte* mot en ansatt og/eller hans familie
7. Én gruppe fanger/klienter retter volden eller truslene *direkte* mot en gruppe av tilsatte og/eller deres familie.
8. Én gruppe fanger/klienter retter truslene *indirekte* mot en gruppe av tilsatte/og eller deres familie.

Volden kan utføres av medhjelpere/stråmenn uten at den enkelte tar direkte del i aktiviteten. Vi har sett eksempler på at man ber om hjelp enten innenfor eller truer med å gjøre det utenfor murene. Også i vår undersøkelse er det blitt truet med at man har "venner eller bekjente utenfor" som vil bli involvert.¹⁹

Volden og truslene kan dessuten rettes av medhjelpere mot den enkeltes familie og venner, og da ikke mot betjenten eller den KIF-ansatte selv. Dette har vi et par eksempler på i vårt intervjumateriale: En fange hadde blitt utsatt for juling i et kriminelt miljø fordi han hadde røpet til gjengmiljøet at han hadde fortalt til sin kontaktbetjent om et lovbrudd som miljøets medlemmer hadde begått. Medlemmer i denne gjengen hadde derfor banket ham opp ut fra en sanksjonstanke; julingen var også ment som en advarsel til betjenten (som en symbolsk markering, som en form for symbolsk vold). Den var et advarende tegn på at betjenten måtte

¹⁹ Gisseltaking har, så vidt vi vet, bare skjedd i forbindelse med rømningsforsøk. Teoretisk kan gisseltakingen foregå både innenfor og utenfor kriminalomsorgens arena. Vi kjenner ikke til eksempler på gisseltaking utenfor kriminalomsorgen, men allerede på 1980-tallet advarte en av lederne for svensk kriminalomsorg (regionsjef C. Amilon) mot at man kunne oppleve gisseltaking der gislene ble tatt av medhjelpere utenfor kriminalomsorgen, med krav om for eksempel løslatelse av fanger. Det har imidlertid skjedd at en fange tar en annen fange som gissel (1992). I vårt arbeid har vi ikke registrert at besøkende er blitt tatt som gissel.

være forsiktig, hvis ikke kunne han også bli utsatt for overgrep: Altså et forsøk på å statuere et eksempel overfor betjenten. Betjenten oppfattet dette selvsagt som en alvorlig indirekte trussel fra et organisert kriminelt miljø.

Volden kan videre rettes direkte mot en person eller en gruppe mennesker med et personlig motiv, men det kan også være slik at volden ikke er rettet mot personen, men mot personen som representant for og symbol på en gruppe (betjentgruppa, KIF-ansatte) eller som et symbol på systemet. I vår undersøkelse er dette et viktig poeng for mange. Enkelte av betjentene og KIF-ansatte er svært opptatt av om det er dem som personer volden eller truslene er rettet mot, det vil si om de har gjort et eller annet som har framprovosert volds- og trusselhandlingen, eller om de ble offer fordi de er representanter og symboler for en gruppe og et system. At kolleger blir drept, skadet eller utsatt for vold kan også skape angst, frustrasjon og sinne hos den enkelte ansatte.

Vold mellom fanger, særlig i form av drap og alvorlige kvestelser, kan også skape frykt og usikkerhet i hverdagsvirksomheten for ansatte.²⁰

2.4 Undersøkelsens metodiske tilnærming

Vi har brukt ulike metoder for å få en forståelse av problemet. For det første har vi foretatt litteraturstudier både av vold og trusler som fenomen og vold mot tjenestemenn innenfor fengselsvesenet eller andre sammenliknbare virksomheter. For det andre har vi foretatt en intervjuundersøkelse av tilsatte som har vært offer for vold eller trusler. Derneft har vi mottatt brev og rapporter fra tilsatte som vi har brukt som dokumentasjon og underlag for vårt arbeid. I tillegg har vi fått innsyn i en del dokumenter, rapporter og diverse fremstillinger av enkelte saker i media. Til sist har vi foretatt en egen spørreundersøkelse.

2.4.1 Foreliggende litteratur, undersøkelser og registreringer

I den innledende og forberedende fasen av undersøkelsen har det vært nødvendig å finne fram til litteratur, aktuelle undersøkelser og statistisk materiale om problemet. Vi har samlet et

²⁰ I forbindelse med et drap på en betjent i Norge, ble bilen som personen ble drept i overført til et annet fengsel for bruk der. Dette skapte sterke reaksjoner blant tjenestemennene.

mangfoldig materiale og sett på undersøkelser og rapporteringer om vold mot tjenestemenn i Finland, Sverige, Danmark og Norge. Det nordiske intern-forskermiljøet i kriminalomsorgen har vært til stor hjelp. Nordiske kolleger har bidratt med både undersøkelser og innspill. I tillegg har vi fått innspill fra de svenske politiorganisasjonene. Sosiolog Trond Frøyen har også bidratt med innspill om vold mot politi.

Vi har innhentet statistiske oversikter, som er utarbeidet ved rutinemessige registreringer ved de nordiske kriminalomsorgsavdelingene/direktoratene. Studiene omfatter spesialundersøkelser og andre undersøkelser om vold og trusler fra arbeidsmiljøundersøkelser og andre rapporter som tar for seg virksomhetsbetingelsene i nordisk kriminalomsorg. I tillegg har vi sett på enkelte studier og rapporter om andre grupper i lignende yrker, særlig rapporter som er utarbeidet om vold mot polititjenestemenn i Sverige.

2.4.2 Intervjuundersøkelsen

Intervjuundersøkelsen har som mål å avdekke ulike volds- og trusselformer og volds- og trusselsituasjoner mot ansatte i kriminalomsorgen. Vi sendte brev til alle fengsler og KIF-kontorer i landet og ba om at de som hadde blitt utsatt for vold og trusler, kontaktet oss. Ansatte i fengslene ble også kontaktet direkte via e-post med oppfordring om å melde seg som informanter dersom de hadde noe å berette. NFF hjalp oss med å få kontakt med tjenestemenn som hadde vært utsatt for vold og trusler. Vi åpnet for at de som hadde blitt utsatt for vold og trusler for en tid tilbake også ga tilbakemeldinger. Grunnen var at vi ville se om det som av informanten ble definert som problemer og behov fra år tilbake, var like aktuelle i dag. Det viste seg at flere slet med voldshendelser fra lang tid tilbake.

Intervjuene foregikk mellom februar til og med desember 2000. Vi har gjennomført til sammen 51 intervjuer eller samtaler enten over telefon eller ved direkte kontakt. Fire av de 51 er fra KIF (to menn og to kvinner). 15 av de 51 er kvinner. 50 personer er brukt som informanter i selve intervjuundersøkelsen. Det har sin forklaring i at den siste informanten ikke bidro med konkrete eksempler, men prinsipielle innspill. Det er stor variasjonsbredde i tjenestetid, men de fleste av informantene har flere års erfaring fra etaten.

Arbeidet er basert på en tematisk tilnærming der informanten formidlet egenopplevde volds- og trusselhendelser. Intervjuguiden har vært dels strukturert, dels åpen. Mange av

informantene har også, både uoppfordret og i noen tilfeller på oppfordring, sendt inn skriftlige redegjørelser; noen korte og fyndige – andre lengre fortellinger og utgreinger. Tre personer har ikke blitt intervjuet, men levert skriftlige bidrag over e-post. To personer ville likevel ikke la seg intervjuet. Én av disse syntes det ble for tungt å snakke om hendelsen igjen. Tre andre har kontaktet oss for intervju, men vi har enten ikke fått tak i dem eller det har oppstått praktiske problemer, for eksempel misforståelser om avtaler.

Informantenes tilbakemeldinger har vært nyttige og gitt mye informasjon. Bruken av skriftlige redegjørelse om saksinnholdet i hendelsen har vært praktisk i den forstand at vi har kunnet korrigere eventuelle feil under intervjuet. Alle informantene fikk garantier for anonymitet. Vi har derfor forhåpentlig ikke presentert fortellinger og innspill på en måte som er personlig identifiserbar. Enkelte av historiene blir gjentatt et par steder. Grunnen er selvsagt at de da skal illustrere ulike problemstillinger.

Intervjuene var ment å danne basis for en analyse av hendelsene og en kategorisering av volds- og trusselformer. De skulle gi oss kunnskaper om situasjoner der den enkelte hadde blitt utsatt for vold. De var også motivert ut fra behovet for bedre registrering og kartlegging.

2.4.3 Metodisk tilnærming og begrensninger

Formålet med intervjuundersøkelsen å levere et forarbeid til videre undersøkelser. Den handler om situasjonene volden oppstår i og de problemene som den enkelte strir med i ettertid.

Vi har brukt en tilnærming der den enkelte har beskrevet sin egen opplevelse av å være offer. Informantenes egne erfaringer med vold og trusler har dermed naturlig nok vesentlig betydning for resultatene fra intervjuundersøkelsen. Det er nødvendig å få fram ofrenes kunnskaper gjennom den enkeltes formidling. Opplevelsen av hva som er voldelig eller truende er både subjektiv og relativ. Vi er her inne på et grunnleggende kunnskapsososiologisk forhold. Den enkeltes subjektive erkjennelse er kontekstavhengig. Menneskets tenkning er påvirket av dets sosiale væren, og erkjennelsen og opplevelsen er påvirket av den enkeltes sosiale situasjon. I forhold til situasjonsbeskrivelsene og den språklige formidlingen har dette

stor betydning, men også i forbindelse med opplevelsen av etterarbeidet og oppfølgingen og behovet for endringer.

Undersøkelsen omhandler imidlertid ikke de innsatte eller klientenes erfaringer. Dette er selvsagt en svakhet, men ut fra perspektivet om at det er en begrenset undersøkelse som er utført, og ut fra perspektivet om at det er den enkelte ansattes opplevelser av særlig ettervirkningene som er viktig, er metoden akseptabel.

Intervjuundersøkelsen hører hjemme i det som regnes som kvalitative metoder. Kvalitative metoder med stor, individuell nyanserikdom i opplevelsesdata byr imidlertid på vanskelige utfordringer i den forstand at man lett vil stå overfor et "oversettelsesproblem" når informantens beskrivelser skal tolkes med ord og begreper som kanskje ikke er like naturlige for informanten. I slike studier vil man også lett oppleve vanskeligheter med å få bekreftet den informasjon som gis. Samtidig er det alltid en fare for at man fokuserer for mye på enkelte aspekter på bekostning av andre momenter.

Det er nødvendig å utvide det forskningsmessige perspektivet og de forskningsmessige behovene. Vi bør blant annet vite mer om omfanget av vold og trusler på landsbasis. Et tiltak som bør vurderes, er å lage en landsomfattende undersøkelse av vold og trusler mot ansatte. Vi trenger mer informasjon om vold og trusler på landsbasis, relatert til ulike steder, situasjoner og aktørgrupper i kriminalomsorgens virksomhet. Enkelte mener at et representativt utvalg er bra nok. Dette vil vi kritisere. Det er vanskelig å lage et representativt utvalg fordi fengselsinstitusjonene i seg selv er så ulike at de rett og slett må studeres ut fra sitt særegenhet. Derimot vil et differensiert eller stratifisert utvalg kunne si noe mer om voldsproblematikken innenfor spesielle anstaltstyper.

Metodebruken må tilpasses et mer omfattende problemkompleks. En grundig undersøkelse må også ha som forutsetning en dypere, kvalitativ tilnærming. Det gjelder både i forhold til selve hendelsen og i forhold til intervjuer av alle impliserte, ikke som her, bare ansatte. Det er mulig å få flere perspektiver om en hendelse ved å kontakte alle impliserte parter. Det har ikke latt seg gjøre i denne retrospektive undersøkelsen, men en mer prospektiv undersøkelse bør kunne legge til rette for en slik metodisk tilnærming. Det er ikke minst viktig å få et klarere bilde av gjerningspersonenes motiver, den opplevelse de selv har av volds- og trusselhandlingene og situasjonene der disse finner sted.

Fraværet av innsattperspektivet er imidlertid delvis kompensert gjennom at vi har lagt vekt på å få fram informasjon om gjerningspersonen i intervjuene, om dennes eventuelle motiver eller grunner for å handle som han gjorde, om foranledningen til hendelsen og om den konkrete situasjonen som hendelsen oppstod i. Dette har i det minste bidratt til en viss mulighet for indirekte tolkning av gjerningspersonens grunner for å handle slik han gjorde. I tillegg har vi hatt tilgang på en del saksinformasjon om hendelsene i form av rapporter og annen skriftlig dokumentasjon.

Vi har konsentrert oss om de ansatte, slik mandatet sier. Metodene vi har valgt er adekvate ut fra perspektivet om å få den enkelte ansattes opplevelse og vurdering av den selvopplevde volds- og trusselhendelsen, og informantenes tilbakemelding om hvilke konsekvenser episoden fikk for dem, både umiddelbart etter hendelsen og eventuelt i lang tid etter. Intervjuene har gitt et godt bilde av hvilke problemer den enkelte ansatte som har vært utsatt for vold og trusler plages av. Også informantenes innspill om hvilke behov som er nødvendig å dekke etter en volds- og trusselhendelse, og deres vurderinger av hva som er bra og kritikkverdig i etterarbeidet, er viktige bidrag i forhold til både forebygging og det omsorgs- og fengselsfaglige etterarbeidet.

Vi forutsetter at beskrivelsen og de fortellingene som er gitt er i overensstemmelse med egenopplevelsen. Selvsagt er det slik at man kan huske feil, og ofte kan man glemme viktige detaljer. Kanskje fordreier enkelte også noe ved å rette oppmerksomheten mot enkelte forhold eller ved å unnlate å fortelle om viktige aspekter i hendelsen. Det kan heller ikke utelukkes at noen informanter kan ha hatt spesielle motiver for å fortelle det de forteller, som *kan* ha påvirket fremstillingen av hendelsene. Dette er problemer ved all intervjuetodikk. Uansett metodiske problemer gir likevel denne undersøkelsen et bilde av hvilke problemer den enkelte sliter/har slitt med etter en volds- og trusselepisode. Undersøkelsen peker også på hvilke risikosituasjoner som peker seg ut. Vår kategorisering av disse stemmer også langt på vei med andre undersøkelser.

Med utgangspunkt i vår teoretiske forståelse har vi forsøkt å formidle et bilde av at vold består av mange former og varianter av disse, og at de står i et indre forhold til hverandre. De objektive skader (sår, blåmerker osv) gir et ufullstendig bilde av problemet. Undersøkelsen gir forhåpentlig en dypere forståelse av hvilke typer problemer den enkelte sliter med, som kan studeres nærmere i senere arbeider.

Når det gjelder spørreundersøkelsen (kapittel 4), ble denne gjennomført ved tre utvalgte enheter; Ila fengsel avdeling annekset, Drammen fengsel og ved kontoret til kriminalomsorg i frihet i Oslo Øst. Yngve Hammerlin har stått for kontakten med Annekset, mens Ragnar Kristoffersen har stått for kontakten med de andre enhetene. Forut for besvarelsen av spørreskjemaet oppsøkte Ragnar Kristoffersen Drammen fengsel og KIF-kontoret og redegjorde for bakgrunnen for undersøkelsen. Spørreskjemaet ble gjennomgått i møter med de ansatte på begge steder. En kontaktperson tok ansvaret for å formidle informasjon til ansatte som ikke var til stede. Samtlige ansatte som kunne delta, har deltatt i undersøkelsen. Alle respondentene har svart anonymt. Beklageligvis oppstod en misforståelse ved KIF-kontoret ettersom bare to respondenter leverte skjemaet i utfylt stand. Vi har imidlertid fått vite at de øvrige ansatte ikke sendte inn skjemaet fordi de hadde oppfattet det slik at de ikke behøvde å returnere skjemaet dersom de ikke hadde opplevd vold eller trusler. På den måten mistet vi bare bakgrunnsdata og andre opplysninger om disse personene, uten at dette har influert på resultatet når det gjelder informasjon om vold eller trusler.

2.4.4 Andre undersøkelser

I Finland har Ilpo Alatalo studert problemet på 1990-tallet. Også i Danmark er det foretatt delstudier, som i Norge. Blant annet har forsker Britta Kyvsgaard i Danmark presentert og drøftet vold og trusler mot tjenestemenn i rapporten *Placering av indsatte* (1999). I Norge er temaet tatt opp i forundersøkelsen *Kvinnelige betjentes arbeidssituasjon* (Basberg og Hammerlin 1995) og i *Arbeidsmiljøundersøkelsen i kriminalomsorgen 1997-98* (Garm og Kausland 1998). Temaet har tidligere vært berørt i kontraktsoningsrapporter, Tjenestemannsrolleprosjektet og i diskusjoner om kontaktbetjentordningen.

I Sverige har man over flere år hatt en systematisk registrering. I den svenske arbeidsmiljøundersøkelsen har man også sagt noe om problemet (Härenstam 1985-1989). Svensk politi og andre yrkesgrupper, som sosialarbeidere og sykehuspersonell, har arbeidet mer med problemet vold og trusler. Flere rapporter er skrevet. I Danmark er det planlagt å sette i gang en undersøkelse som vil foregå over tre år. Vi vil gi en kortfattet framstilling av noen av disse undersøkelsenes funn. De fleste av disse arbeidene har ikke tatt opp vold og trusler mot tilsattes familie.

Undersøkelsen om kvinnelige betjentes arbeidssituasjon fra 1995 omfattet 225 kvinnelige betjenter, som utgjorde en svarprosent på nærmere 70. Det ble sendt ut et omfattende spørreskjema der den enkelte måtte begrunne svarene og selv definere den volden som hun ble utsatt for.

På spørsmål om fysiske overgrep (legemlig vold) fra innsatte, svarer 29 eller cirka 13 prosent at de hadde vært utsatt for vold i form av fysisk overgrep. 195 svarer at de ikke har det. Tre fjerdedeler av disse sier at de ikke har vært utsatt for vold det siste halve året, mens fire kvinnelige betjenter sier at overgrepet skjedde innenfor denne perioden.

Det ble også stilt spørsmål om respondenten ble påført psykisk belastning eller fysisk skade som følge av legemsvolden. 14 (eller 13,9 %) av 101 betjenter som svarte på spørsmålet, bekrefter at de ble påført fysisk skade eller psykisk belastning etter overgrepet. I dette spørsmålet er ikke opplevelsen tidsavgrenset, i motsetning til spørsmålet om den enkelte har vært utsatt for legemsvold.

En gruppe på 78 personer - eller 35 prosent - oppgir at de er blitt utsatt for alvorlige trusler fra innsatte. 144 sier at de ikke har det, men også her svarer tre fjerdedeler at de ikke har vært utsatt for trusler det siste halve året. Noe over 70 prosent av de kvinnelige betjentene sier at de noen ganger er blitt skjelt ut eller kjeftet på av innsatte i andres nærvær.²¹

Funnene ble krysstabulert. Det var små forskjeller mellom anstalttypene, men på spørsmål om utsatthet for alvorlige trusler fra innsatte skiller de åpne anstaltene seg fra de øvrige med noe lavere rapportering av trusler, 28,6 prosent mot noe i underkant av 35 prosent for de andre.

Forundersøkelsen om de kvinnelige betjentes arbeidssituasjon slår fast:

"For det første ser det ut til at utsatthet for vold og trusler fra innsatte statistisk sett ikke er noe markant problem for de kvinnelige betjentene i vårt materiale (..)

På individnivå er det imidlertid et stort problem og svært belastende for mange av dem som har vært utsatt for hendelsene. Statistikken vil derfor både være abstraherende og dermed reduksjonistisk og ikke kunne fange de plagene som den enkelte utsettes for. Små statistiske tall kan derfor ta oppmerksomheten fra betydelige problemer på individnivå." (s.43)

²¹ Denne undersøkelsen viser også til ulike former for seksuell trakassering som den enkelte kvinnelige betjent har vært utsatt for

Forundersøkelsen ba også om respondentens kvalitative utdyping av volden og truslene, og respondentene er tydelige på hva de definerer som alvorlige trusler mot dem og/eller deres familie. Også mange av de legemlige overgrepene er alvorlige.

Arbeidsmiljøundersøkelsen (1997/98) tar for seg vold, trusler og trakassering som problem. Undersøkelsen viser at ni prosent av de ansatte i kriminalomsorgen (fem prosent i KIF) føler seg utrygge på jobben.

"Dataene viser en klar tendens til at de som føler seg utrygge på jobben, også føler seg utrygge i fritiden, og de kan tenke seg en annen stilling uten klientkontakt. De som derimot føler seg trygge, synes at sikkerhetsrutinene er gode, at alle følger sikkerhetsrutinene og de mener risikoen for vold er minkende/uforandret." (s. 46)

Arbeidsmiljøundersøkelsen trekker videre fram det viktige poenget at utryggheten har sterk sammenheng med sjikanering, mobbing, trusler, vold og sikkerhetsrutiner.

"37 % av de som opplever kombinasjonen; personlig sjikanering som belastning i arbeidet, som har vært utsatt for mobbing og som de siste 2 år har vært utsatt for trusler mot seg selv eller sin familie, føler seg utrygg på jobb. 96 % av de som ikke har vært utsatt for dette opplever derimot trygghet på jobben." (s. 47)

Den samme undersøkelsen viser til helseproblemer: De som føler seg utrygge har overhyppighet av magesmerter, hjertebank, svimmelhet og søvnproblemer; de føler seg maktesløse, er urolige, nedstemte – mer trette. Dette går utover arbeidsinnsatsen, poengterer respondentene.

Ulike former for sosial vold kan være svært hemmende. Dette ser vi også i Arbeidsmiljøundersøkelsens materiale, der flere hevder at de er utsatt for mobbing, trakassering og plaging fra innsatte.²²

20 prosent av alle ansatte i kriminalomsorgen (ti prosent i KIF) har vært utsatt for trusler om vold mot seg eller sin familie de siste to årene. Undersøkelsen viser til at de mest trusselutsatte er førstebetjenter og betjenter i turnus: 33 prosent av førstebetjentene har de siste to årene vært utsatt for trusler om vold mot seg eller sin familie. Tallet for betjenter i turnus er 29 prosent.

"Ansatte med kombinasjonen: fungerer av og til som leder, liten støtte fra kolleger, dårlig stemning på arbeidsplassen og som ikke fungerer meningsfylt, er mer trusselutsatt enn andre i kriminalomsorgen." (s.52)

²² Arbeidsmiljørapporten viser at 13 % i kriminalomsorgen (13% i KIF) har vært utsatt for mobbing/plaging fra ansatte de siste to år. Dette er 350 personer. Halvparten av dem opplever også personlig sjikanering som en belastning i arbeidet (s.49). I liten grad kommer Arbeidsmiljøundersøkelsen inn på trakassering og mobbing fra innsatte; den gir derfor ikke noe kvantitativt bilde av denne problemstillingen. Undersøkelsen slår fast at trusselutsatte er oftere utrygge og har oftere vært utsatt for mobbing av kolleger enn andre.

Arbeidsmiljøundersøkelsen tar også opp voldsproblematikken og skriver at halvparten av førstebetjentene og inspektørene, en tredjedel av turnusbetjentene og en tidel av KIF-ansatte har i sin yrkeskarriere vært utsatt for vold. Undersøkelsen slår videre fast:

"Ansatte som opplever kombinasjonen dårlig stemning på arbeidsplassen, lite meningsfylt arbeid og av og til fungerer som leder, har i sin samlede yrkeskarriere opplevd mer vold enn andre." (s.55)

Og videre:

"Vi ser ellers at de som har vært utsatt for vold ønsker seg i større grad over i stilling uten klient/fangekontakt eller til redusert stilling, de vurderer risikoen for vold som økende og mener i større grad enn andre at sikkerhetsrutinene er for dårlige." (s.55)

Undersøkelsen avslutter sin deskriptive beskrivelse med at tre prosent av alle i kriminalomsorgen føler seg utrygge på jobben og i fritiden, mens 20 prosent av de som har opplevd negative konsekvenser av vold, gjør det. (s. 55) Også helseplager og søvnproblemer knyttes til voldsopplevelsen.

Arbeidsmiljøundersøkelsen vurderer voldsproblematikken i løpet av hele virketiden for den enkelte, dermed mangler man informasjon relatert til avgrensninger per år. Vårt forslag – og det skjema vi har utarbeidet, samt pilotundersøkelsen vi har foretatt, skiller på år. Dette vil være en fordel for å kunne vurdere voldsutviklingen og voldsomfanget de siste årene spesielt. Arbeidsmiljøundersøkelsen gir en del nyttig informasjon, men resultatene i rapporten når det gjelder vold og trusler er vanskelig å tolke på grunn av uklare operasjonelle definisjoner av vold og trusler.

I forbindelse med kontraktsoningsundersøkelser er det ved flere anledninger påpekt at soningsbetingelsene og samvirket mellom ansatte og innsatte er konfliktdepende. Dette gjelder særlig de mest avanserte kontraktsoningsplassene.

Finland

Det er for tida nedsatt en egen arbeidsgruppe i den finske kriminalomsorgen som skal arbeide med voldsproblematikken.²³ Denne arbeidsgruppa startet sitt arbeid i 1999 og skulle egentlig

²³ I et brev som Ilppo Alatalo har sendt oss, viser han til sitt foredrag på Det Nordiske Internforskermøtet i Norrköping den 3-5.10. 2000. Han skriver: "Målet är att förena och sammanbinda kunskap från forskning och

ha levert sin rapport i slutten av år 2000. Imidlertid regner man med at arbeidet vil bli avsluttet om kort tid. Arbeidsgruppa består av representanter for intern-forskergruppa (Ilppo Alatalo er sekretær i gruppa), sentraladministrasjonen, utdannelsesentret, fagforeningene og fengslene. Dens oppdrag er omfattende. Den skal foreslå retningslinjer for minskning av (1) vold mellom innsatte, (2) vold og trusler fra innsatte mot ansatte og (3) psykisk vold i arbeiderkollektivet. Arbeidet skal sendes på en høringsrunde. Sluttrapporten skal først utarbeides etter denne runden. Arbeidsgruppas arbeid skal både sette i verk tiltak mot vold og trusler, men også avdekke forhold som har påvirket voldsutøvelsen. Som Alatalo poengterer som motto for dette arbeidet: *"Fängelsesvåldet är ingen privatsak!"*

I tillegg har det vært foretatt flere undersøkelser om vold mot tjenestemenn. Ilppo Alatalo har skrevet flere delrapporter på 1990-tallet. En tidligere undersøkelse ble foretatt av forsker Timo Aho i 1981. Alatalo bygger på denne. Alatalos arbeid er et godt sammenlikningsgrunnlag for vår forundersøkelse. Det gjelder særlig hans kategorisering av hendessituasjoner og årsaksvariabler på volds- og trusselutøvelsen.

Initiativet til Alatalos undersøkelser ble tatt av fängvårdsväsendets centralkommitté för arbetskydd. Alatalo betoner innledningsvis at i motsetning til vold mot politi, så rapporteres og anmeldes vold mot fängselstjenestemenn i mindre grad. Han skriver videre:

"Våld på arbetsplatserna har i Finland enligt gjorda offerundersökningar år 1980, 1988 och 1993 i motsats till våldet i allmänhet ökat. Speciellt inom kvinnodominerande områden har våldet och faran för våld ökat. Ökningen inom kontrollarbeten upphörde och började minska 1993. I praktiken är dock våldet inom kontrollarbeten vanligare och faran för våld större än inom andra yrkesgrupper. (Kinnunen och Haapaniemi 1995, Aromaa, Kinnunen, Haapaniemi och Koivula 1994).

Av våldsbrottsligheten förblir en anmärkningsvärd stor del dold brottslighet. När en tjänsteman på grund av sitt arbete blir utsatt för våld eller det föreligger en fara för våld skulle man dock kunna anta det förekommer en relativt hög anmälningsbenägenhet. Inom polisen fungerar det på det sättet. Ärendena förs till rätten och de rapporteras vidare. Fängvaktarnas benägenhet att föra ärendet till rätten är inte så hög. Dock förblir en del av tillfällena också dolda inom polisen eftersom kontrollarbetarna anser att våldet eller faran för våld till en viss gräns hör till de naturaförmånerna med arbetet. För fängvårdsavdelningens vidkommande förblir också de fall

vardagskunskap, praktisk erfarenhet på så sätt kunskapen kan utnyttjas av anställda på alla organisationsnivåer. Arbetet pågår ännu, och all respons är därför högst välkommen.

Det finns både inre och yttre behov att utveckla våldsbekämpningen. I det följande några faktorer:

- CPT (Europarådets kommitte mot toryr och omänsklig behandling) har två gånger fäst uppmärksamhet vid våldet mellan intagna i finska fängelser. I den senaste rapporten föreslår kommittén att en övergripande strategi skall utarbetas för att motarbeta våldet mellan fångar.
- Våldet har klart blivit en måttstock enligt vilken fängvården bedöms, både offentligt och internt.
- Forskningen har pekat på omfånget av våld inom personalen (Vartia&Hyyti: Väkiälta vankeinhoitotyössä, 1999)
- Våldshotet från de intagna mot personalen uppfattas som en belastningsfaktor på jobbet (bl.a. Vartia&Hyyti)."

som anstalterna inte meddelar oss, av en eller annan orsak, "dold brottslighet". I fortsättningen behandlar jag ämnet främst såsom det ser ut i ljuset av den information som kommer till oss.

I fängelserna har det på 1990-talet årligen statistikförts drygt 20 fall av våldsamt motstånd mot tjänsteman (år 91 var antalet fall dock 35). På 1970-talet var antalet fall av våldsamt motstånd mot tjänsteman i medeltal 10 per år (Aho -81, s. 7). "Nivåhöjningen" ser ut att ha inträffat på en enda gång 1988-1989. Det genomsnittliga fångantalet har samtidigt sjunkit till knappa 3.500 efter att ha varit som högst på mitten av 70-talet. Då var det genomsnittliga fångantalet 5.500. Personalen har från år 1970 till år 1993 ökat med ca 470 personer (ca 20 %). Ca 200 av dessa personer hör till övervakningspersonalen. (Fångvårdens årsberättelser). Till följd av förändringar i arbetstidsreglerna har antalet utförda personalarbetsdagar på långt när inte ökat i samma takt. Under den allra senaste tiden har personalen börjat minska i antal.

På lång sikt kan man säga att antalet fall av våldsamt motstånd mot fängelsernas personal har ökat både absolut och proportionellt. Den största förändringen i antalet fall som inbegriper våld ser ut att ha inträffat på slutet av 80-talet.

Vid merparten av de våldsamma motstånden uppkommer endast lindriga personskador. Antingen behövs ingen vård alls eller så räcker det med första hjälp. Allvarliga skador uppstår mycket sällan. Statskontoret ersatte till fångvaktare våldshändelser som förekommit i arbetet såsom olycksfall i arbete 12 gånger år 1992, 8 år -93 och 12 gånger år -94 (Statskontoret, Skadeståndsavdelningen). Våldsamt motstånd mot personalen som har lett till dödsfall har inte inträffat sedan år 1955." (Fra Alatalo, upublicert manus: *Våldsamt motstånd mot fängelsernas personal eller fara för dylikt motstånd 1993 och 1994*.)

Alatalo har i sitt arbeid forsøkt å analysere voldssituasjonene, og han deler situasjonene inn i de hendelsene som kan defineres som målrasjonelle og de som kan kategoriseres som irrasjonelle. I den målrasjonelle volden opplever gjerningspersonene volden som meningsfull. Den er et middel til å nå et mål. Et typisk eksempel er rømningsforsøk. I den irrasjonelle formen kan volden ha en årsak men "inget ytre ändamål" (samme sted s. 2). Det kan for eksempel være et utbrudd av fortvilelse, avmakt eller skuffelse over noe som har skjedd i omgivelsene. I sin undersøkelse har han også forsøkt å granske situasjonene ved observerbare faktorer, som hendelsestidspunkt, sted, situasjonens tilblivelse, aktørene osv.

I den første delrapporten (1993 og 1994) tar Alatalo utgangspunkt i ulike innrapporteringer og finner 46 hendelser der til sammen 51 fanger er innblandet. Fem av disse var hadde begått vold mot tjenestemenn tidligere. Cirka 150 personer i personalet hadde vært innblandet. I andre rapporter, som kommer senere, gjennomfører han både en enquêteundersøkelse på diverse anstalter og bruker anmeldelsesmaterialet fra 1993-1996. Alatalo viser blant annet til en firedeling av handlingene og framstiller det på følgende måte:

"I anmälningmaterialet omfattade typfallet förutom verbala hotelser i något skede motstånd, motspjärnande och slagförsök. I enkätaterialet var typfallet verbala hotelser. Fallen indelades enligt graden av allvar i fyra klasser.

Graden av allvar i våldsamma situationer enligt anmälningmaterialet för 1993-1996 och enkätmaterialet för 1995				
	Anmälningmaterialet		Enkätmaterialet	
	N	%	N	%
Verbalt hot	5	6,4	80	58,8
Hindrande, skuffande, motvärn osv	20	25,6	32	23,5
Slag, sparkar, angrepp (utan vapen)	31	39,7	18	13,2
Väpnat angrepp, hotelser	22	28,2	6	4,4
Totalt	78	100,0	136	100,0
Information saknas	2		26	

Kilde: Fra forelesningen "Våld och våldshot mot personalen från fångarnas sida".
Det nordiske intern-forskermøtet, København 14.10.1999.

Alatalo peker også på at ofrene ofte opplever truslene som farligere enn legemsvolden, et poeng som stemmer godt med vår undersøkelse:

"Ur objektets synpunkt bestäms det uppfattade allvaret i situationen emellertid inte alltid av yttre kännetecken. En trovärdig verbal hotelse kan vara betydligt allvarligare för objektet än viftandet av en berusad intagen som knappt kan stå upprätt." (samme sted).

Undersøkelsene Alatalo har foretatt er framlagt ved nordiske intern-forskermøter i kriminalomsorgen i årene 1996 - 2000. Vi gir her en kort, samlet fremstilling.

De fleste voldshandlingene var utført av fangen alene, men ved noen få tilfeller var det snakk om to eller tre personer. Alle eksemplene er fra lukkede anstalter – 13 i alt, fortrinnsvis central- og länsfängelser og ungdomsfengsler.

Alatalo viser til følgende typiske trekk ved hendelsen:

Tidspunkt:

Flest hendelser i juni og jul; færrest i desember og januar

Flest i midt av uka; færrest lørdag og søndag

Flest om morgenen og dagen.

Situasjonene:

De voldshandlingene som Alatalo kategoriserer som *rasjonelle*, der volden er et middel for å nå et mål – for eksempel ved rømninger. Vi kan også snakke om instrumentell vold.

Han trekker også fram hevnhandlinger i denne kategorien – ofte da knyttet til aktiviteter som skal gjennomføres på utsiden og etter soning. Alatalo gir også en oversikt over de situasjonene som er typiske i hans materiale (disse definerer han mer som irrasjonelle).²⁴

- Ved internering som følge av for eksempel beruselse
- Når konflikter mellom fanger rettes mot personalet
- Opplevelse av avmektighet, skuffelser og ved anklager
- Isolering
- Kontroll og visitering, ved ransakning av person eller celle
- Fratakelse eller inndragelse av noe som er anskaffet (ulovlig)
- Ufordelaktige beslutninger
- Regelbrudd
- Forbud av noe
- Irettesettelser med en form der man formaner eller der tjenestemannen gir ordre om hvordan fangen skal handle

²⁴ Fra I. Alatalos forelesning: Våld och våldshot mot personalen från fångarnas sida/ Det nordiske internforsker møtet, København 14.10. 1999:

Angående förekomsten av koncentrerade risksituationer kan man konstatera att de inte tycks vara sammanbundna med gärningsmannens eller offrets ålder. Vid korstabulering uppnåddes inga statistiskt anmärkningsvärda resultat. Allvaret i gärningarna tycks däremot stå i samband med den koncentrerade risksituation de hänför sig till. Materialet saknar fall som kan benämnas "sexuella" och som t.ex. i S.C.Lights amerikanska artikel "Assault on Prison Officers: Interactional Themes" uppgick till 1,5 procent. Toch (1992) använde för beteckning av våld mot polis termen "angrepp till försvar av den egna autonomin" och detta torde på ett rimligt sätt motsvara begreppet "ingripande" i min undersökning (ibid. s.39).

Förekomsten av koncentrerade risksituationer i anmälningsmaterialet för 1993-1996 och enkätmaterialet för 1995 i enlighet med situationen när våld eller våldshot första gången förekom. Antalet gärningsmän.

	<i>Anmälningsmaterialet</i>		<i>Enkätmaterialet</i>	
	N	%	N	%
Granskning	13	16,7	12	8,4
Isolering	7	9,0	6	4,2
Obehagligt beslut	5	6,4	10	6,9
Konflikt fånge-fånge	4	5,1	-	-
Ingripande	21	26,9	88	61,1
Rymning	14	17,9	4	2,8
"Inre faktorer"	9	11,5	13	9,0
Oförklarad	5	6,4	11	7,6
Totalt	78	100,0	144	100,0
Information saknas	2		18	

Flere av ovenstående faktorer førte til prestisjetap og spørsmål om å bevare æren.

"Indre faktorer": Av en eller annen årsak har fangen kommet i psykisk ubalanse.

Alatalo ser også på gjerningsmann og offer:

"Den som utøver volden er stort sett en yngre fange, gjennomsnittlig 27,5 år sammenliknet med gjennomsnittlig fangepopulasjonsalder på 35. Han er mann, med lengre dom enn gjennomsnittet, gjerne voldsdømt med flere fengselsopphold (mellom to og fire). Det var også vanlig at flere hadde begått vold mot tjenestemenn tidligere. Også psykisk labile inngår i gruppen. Tjenestemannen eller offeret er stort sett "övervakningspersonalet", mange er relativt yngre og uerfarne betjenter."

Danmark

Også i Danmark er man også opptatt av registreringsproblemet. Heller ikke her er registreringsrutinene bra nok, men man vil forsøke å lage et enklere og mer praktisk registreringsystem. På et møte med Dansk Fængselsmanforbund (11.12.2000) ble det også poengtert at også rettsoppfølgingen er tidkrevende og strevsom. Flere saker avvises også av retten, blant annet på grunn av bevisets stilling. Forskjellen i toleransenivået blant personalet trekkes også fram som et problem.

Vi hadde en samtale med en av dem som har ansvaret for volds- og trusselsakene i direktoratet, jurist Lise Therp. Hun opplyser at volden anmeldes automatisk av tjenestestedet, og at tjenestestedet foretar en vurdering om eventuelle anmeldelser i forbindelse med trusler. Hun viser også til at de tjenestemennene som har hatt problemer med vold og trusler, kan søke psykologisk, psykiatrisk eller annen faglig hjelp hos DMC (Dansk Mentalhygiejne Center), som Kriminalforsorgen har inngått avtaler med. De med særegent behov, får ekstra støtte - opp til ti timer. Hun forteller dessuten at en oppfølging av krisehjelp – om nødvendig – skjer automatisk, og debriefing gjennomføres på de større stedene. Debriefingen har vært forsøkt et par år og skal utvides. Dessuten: Den som ikke klarer å gjennomføre arbeidet som følge av vold og trusler, kan i noen tilfelle få annet arbeid eller nedsatt arbeidstid etter de danske regler om "fleksjobb i staten" (Lise Therp). Dette er imidlertid ikke lett å få gjennomført. For øvrig har man også i Danmark, på oppfordring fra Arbejdstilsynet, et ønske om å få nedsatt en arbeidsgruppe som skal arbeide videre med hvordan man skal håndtere volds- og trusselproblematikken.²⁵

²⁵ I artikkelen *Fængselsbetjente er storforbrugere af krisehjælp* i avisa *Information* den 25.6.01 hevdes det at hyppige episoder med vold og trusler mot de ansatte er med på å gjøre arbeidsklimaet i de danske fengslene så hardt at det "nedbryder en stor del af ansatte". Nye tall fra Kriminalforsorgen, sitert av formannen Carsten Pedersen for Dansk Fængselsforbund, viser at 350 av kriminalomsorgens medarbeidere, eller hver tiende av

I Danmark har man også tenkt å gjennomføre en større prospektiv undersøkelse som går over fire år. Arbejdsmiljøinstituttet og de Arbejds- og Miljømedicinske Klinikker i Odense og Vejle planlegger for tida et fireårig prosjekt som har som formål å få mer kunnskaper om blant annet voldsproblematikken. Denne skal anvendes til å utforme en forbedret innsats for å forebygge vold og trusler om vold på arbeidsplassen, og de helsemessige problemene som er konsekvensene av volden og trusselen om vold. Prosjektet var i utgangspunktet tenkt gjennomført i fire lukkede fengsler, men er blitt endret til tre (Vridsløselille, Nyborg og Horsens), og det vil omfatte omtrent 700-800 ansatte.

Ved denne undersøkelsen vil det bli sendt ut spørreskjemaer vedrørende arbeidsforhold, tidligere erfaringer med vold og trusler, helbredsstatus og annet, men det vil også bli gjennomført intervjuer og foretatt medisinske undersøkelser. Videre vil det bli foretatt måling av fysiologiske parametere, samtidig som det vil bli foretatt registreringer av fysiske, organisatoriske og kulturmessige forhold i de aktuelle avdelingene som skal undersøkes. Psykolog Annie Høgh²⁶ (Arbejdsmiljøinstituttet), som har hovedansvaret for undersøkelsen, skriver at undersøkelsen vil bli gjennomført.²⁷

"Der er ikke medisinske undersøgelser med kun måling af biomarkører for stress. Budgettet er på ca. 5.3 mill. kroner og det er rigtig nok at det er lidt svært at få penge til projektet, men det skal nok lykkes. Vi har fået positive tilbagemeldinger fra dem som har finansieret forprojektet. De vil bare have en rapport, før de giver flere penge, så det er vi ved at skrive nu."

Prosjektet kalles TVIST og har til hovedformål å beskrive omfanget av og risikofaktorer for vold og trusler om vold overfor ansatte. Man vil dessuten undersøke de kort- og langsiktige helbredseffekter. Etter informasjoner som vi har fått ved samtaler med Annie Høgh (AMI) har det foreløpig vært vanskelig å få budsjettmidler til prosjektet.

Kriminalomsorgens medarbeidere, hadde behov for krisehjelp siste år. Pedersen sier at en av grunnene er at den relative andelen av hardt belastede kriminelle er økt, mens flere av de mindre belastede sluses ut til behandlingsinstitusjoner eller får samfunnstjeneste. Samtidig er antallet psykisk syke økt, sier han videre. Han poengterer også underbemanningen som et problem, særlig i arresthusene.

²⁶ Lise Therp skriver den 14.2.2001 at Annie Høgh har den 6.2. skrevet til direktoratet "at starten af basisundersøgelsen er udskudt til august 2001 på grund af problemerne med at få tilstrækkelige midler til projektet."

²⁷ E-post til Yngve Hammerlin den 8.2. 2001

Forsker Britta Kyvsgaard har foretatt en undersøkelse i 1999 om vold og trusler mot kriminalomsorgens personale (men også mot innsatte) i Danmark (Kyvsgaard 1999). Basis for undersøkelsen er registrering og bruk av statistiske metoder. Kyvsgaard er i motsetning til Alatalos undersøkelse mer individorientert i problemstillingen og i sine forklaringer.

Undersøkelsen belyser i hvilket omfang det har vært problemer med vold under nåværende og tidligere soning for 2689 fanger som var under aktuell avsoning på undersøkelsestidspunktet, og for 1412 innsatte som tidligere hadde avsonet straff.

For dem som avsonet under aktuell avsoning var fire prosent registrert med vold mot personalet, fem mot medinnsatte.

For dem som hadde begått vold mot personalet under den seneste, forutgående avsoningen, var tre prosent registrert for vold mot personalet, mens fire prosent var registrert for vold mot medinnsatte.

For begge grupper hadde noen begått vold mot både personal og medinnsatte.

Ved siden av det mer gruppe- og individorienterte perspektivet, viser Kyvsgaard også til andre interessante trekk og variabler av mer sosio-materiell karakter:

Voldsbruk og trusler relatert til *institusjonsnivå* og *institusjonsform*, viser at institusjonens karakter kan fremme vold i fengslene. Kyvsgaard hevder at det er større sannsynlighet for at innsatte i lukkede fengsler og arresthus begår vold, sammenliknet med åpne institusjoner.

Dette er for øvrig et poeng som Hammerlin, Fridhov og Bødal tidligere har registrert i forbindelse med evalueringen av narkotikaaksjonen og blant annet i studier av Hamar og Moss fengsel. Også andre undersøkelser om kontraktfengsler og evalueringen av Tjenestemannsrolleprosjektet på 1990-tallet viser det samme.

Også innsattes soningsforhold, sier Kyvsgaard, påvirker sannsynligheten for vold: Det er mindre sannsynlighet for at de som er i arbeid, under utdanning eller i behandling utøver vold. Det kan imidlertid tenkes at dette er en skjev og selektiv registrering i den forstand at "de vanskeligste eller mest umedgørlige" heller ikke tar del i disse aktivitetene.

På individ- og gruppenivå framhever hun følgende tendenser når det gjelder vold mot tjenestemenn:

- Voldsrisikoen er størst blant de yngste fangene.

- Det er større sannsynlighet for at de som har vært i institusjoner under oppveksten begår vold mot personalet sammenliknet med innsatte som ikke har det.
- Vanskeligheter ved tidligere innsettelse synes å være en indikator på problemer med vold. Kyvsgaard skriver at det er større sannsynlighet for at innsatte som under den siste soningen ble idømt disiplinærstraff eller ble tvangsmessig overført til en annen anstalt osv., begår vold under soningen.
- Sannsynligheten for utøvelsen av vold varierer ikke bare med fengselsform, men også med straffens lengde: Jo lengre straff, desto større er risikoen for vold.
- Forbrytelsestype eller forbrytelseskategori påvirker også sannsynligheten for vold. Hun viser til at den er størst for dem som sitter for alvorlige voldsforbrytelser og minst for dem som er narkotikadømte. Aller minst er den for dem som soner for "særlovovertrædelser" og "færdselslovovertrædelser".
- Volden kan også relateres til psykiske problemer.
- Sosiale forhold ved innsettelsen slår ut – særlig i voldsbruk mot medinnsatte; utlendinger har mindre voldsbruk mot ansatte enn dansker, men mer mot medfanger.

Kyvsgaard presenterer de typiske trekkene ved innsatte som har størst sannsynlighet for å begå vold:

De er yngre, de er innsatt i et lukket fengsel. Allerede under forrige fengsling hadde de problemer. Vedkommende er også idømt en lang straff for grov, personfarlig kriminalitet. Han/hun har antakelig psykiske problemer og er lite eller ikke aktivisert under soningen/innsettelsen.

Sverige

De fleste undersøkelser viser at volden som oftest er situasjonsbetinget, men visse grupper ansatte er mer utsatt enn andre. Helsepersonell, fengselsbetjenter og tilsynsførere er mer utsatt. Mannlige betjenter er noe mer utsatt enn kvinnelige, og det er flere unge tjenestemenn med liten erfaring og de mest utsatte jobbene som blir ofre.²⁸

²⁸ Se vedlegg 2: Personalstatistikk nr: 2000:08; Rapporter om hot och våld mot personal inom kriminalvården 1999.

"De som är yngre än 35 år blir nästan dubbelt så ofta utsatta som de i övre åldersgrupperna, 46 år och äldre. Likaså är det flere män än kvinnor som blir utsatta för hot och våld. För kontaktmännen gäller att det är drygt 10 %-enheter flere män än kvinnor som blir utsatta, ca 37 % mot kvinnornas 25 %." (Personalenkät 1998, s. 46)

Slike statistiske observasjoner forteller oss noe om hvilke grupper som oftest er involvert i hendelsene, men de evner i liten grad å forklare årsakene til hendelsene. Vold er individuelt motivert og mer eller mindre situasjonsbetinget. En undersøkelse på individnivå der samhandlingskonteksten integreres i analysen, gir et bedre grunnlag for å forstå årsakene til vold og trusler.

Følgende er gjengitt fra Kriminalvårdens publikasjon *Kriminalvårdens offisiella statistik 1999*:

"Under år 1999 rapporterade 335 anställda att de blivit utsatta för hot och/eller våld från intagna – en ökning från 1998 med 28 % eller 94 rapporter. Ökningen får närmast ses mot bakgrund av att kriminalvårdsstyrelsen under året genomförde informationsinsatser för att få anställda att anmäla då de blivit utsatta för hot och våld. Rapporterna avser hot och våld som uppstått vid 292 tillfällen, dvs flera anställda har blivit utsatta för hot/våld vid en och samma situation. I 34 % av rapporterna hade personalen uppgivit att de blivit utsatta för avsiktligt våld med 66 % avsåg enbart våld. Fördelningen mellan hot och våld är de samma som under tidigare år. I samband med våldet har 46 anställda fått lättare blesyrer medan 21 personer skadats så att de fått uppsöka läkare. Ca 77 % hade i rapporterna angivit att hot/våldshändelsen upplevts så pass allvarligt att det gett upphov till psykiska följder/reaktioner av varierande grad. Under 1999 har procentuellt fler anställda upplevt att hoten och våldet från intagna varit allvarligare än under tidigare år. Fördelningen på yrkeskategorier visar att sjukvårdspersonal samt vård- och tillsynspersonal är de grupper som oftast utsattes för hot och våld från intagna. Kvinnlig personal inom vård/tillsyn var något mindre utsatta för hot och våld än sina manliga kollegor. Fördelat på myndighetstyper visar det sig att personal inom häktena procentuellt är mer utsatta för hot och våld än personal på anstalt (KOS 1999, side 20).

I *Kriminalvårdens offisiella statistikk 2000* rapporteres det om en nedgang i antall tilfeller av vold og trusler fra innsatte i 2000. Antall rapporterte tilfeller sank med 41 til 294, som tilsvarer en nedgang på 12 prosent sammenlignet med 1999 (KOS 2000, side 22).

Den svenske kriminalomsorgen har stort sett konsentrert seg om statistisk informasjon om hendelser og konsekvenser. De har ikke gjort tilsvarende forsøk på å analysere situasjoner og risikofaktorer. Derimot har svensk politi laget en del undersøkelser som tar for seg ulike risikomomenter. Noen av disse vil kunne være aktuelle for vårt arbeid (RPS Rapport 1999, RPS Redovisning 1994:2).

2.4.5 Oppsummering

Litteraturstudiet har gitt en del informasjon om både aktuelle variabler og innspill til det videre arbeidet. Det er imidlertid nødvendig med bedre definisjoner og begrepspresiseringer - ikke minst relatert til statistikk og datainnhenting, men også i forhold til kunnskapsproduksjonen om volds- og trusselhendelser i kriminalomsorgen.

Vi ser et klart behov for endringer og forbedringer av både registreringsskjemaer og registreringsprosedyrer. En nordisk samordning på dette punktet vil kunne gi viktige komparative gevinster og øke datagrunnlaget for videre analyse av problemet.

Noen av de presenterte undersøkelsene vil være et referansegrunnlag for vår undersøkelse. Det gjelder særlig de situasjonsrelaterte forklaringene på volds- og trusselhandlingene.

3 Intervjuundersøkelsens resultater

3.1 Innledning

Vi vil på de kommende sidene presentere informantenes beskrivelser av trussel- og voldssituasjoner. Vi vil forsøke å presentere en tematisering av intervjuene, der formålet med tematiseringen er å identifisere risikovariablene for vold og trusler. Risikovariablene vil deretter bli gjennomgått en for en og belyst med empiriske eksempler fra intervjumaterialet. Deretter vil vi redegjøre for informantenes beskrivelse av ettervirkninger og de problemene de møtte, samt kommentere den praksis og de rutiner de viser til. Til sist vil vi komme med noen oppsummerende betraktninger.²⁹

3.2 Tematisk ordning av intervjumaterialet

Informantutvalget på 50 personer fordeler seg på 37 fengselsbetjenter, tre verksbetjenter, fem aspiranter, én kontorsjef fra friomsorgen, én inspektør, to konsulenter fra friomsorgen og én underbestyrer.³⁰ Totalt rapporterer disse om 68 hendelser. Ansatte i sikkerheten står for nesten 90 prosent av den samlede rapporteringen.

Alle intervjuene er forsøkt ordnet i en matrise med fokus på disse utvalgte informasjonselementene: Viktigste utløsende risikofaktor i hendelsesforløpet, følgen av hendelsen, gjerningspersonens sannsynlige motiv (hvis mulig å anta), samt kommentar til hva som kunne vært gjort annerledes i situasjonen. Matrisen er gjengitt i sin helhet som vedlegg til denne rapporten.

²⁹ Vi gjør oppmerksom på at mengdeangivelser som "de fleste", "mange" osv. ikke er nøyaktige beskrivelser, men omtrentlige. Som en leserveiledning, kan følgende legges til grunn:

De fleste/flertallet: Over halvparten av 51

Mange: Cirka 15 - 25

Flere: Cirka 10 - 15

Noen: Cirka 5 - 9

Et par eller få: 2 - 4

Enkelte: 1 - 2

³⁰ Informantutvalget består egentlig av 51 personer, men én av disse - en inspektør - har delt sine generelle erfaringer med oss. Han har ikke fortalt om konkrete episoder og må derfor holdes utenfor denne sammenligningen.

Informasjonsmengden og detaljeringsgraden varierer i intervjuene, slik at det i enkelte tilfeller er vanskelig å gi en fullgod beskrivelse av alle informasjonselementene. Alle identifiserte informasjonselementer er imidlertid klassifisert og kodet i et statistikkprogram. Dette gjør det mulig å presentere noen frekvensfordelinger med hensyn til hvordan intervjuematerialet fordeler seg i omfang når det gjelder de identifiserte informasjonselementene.

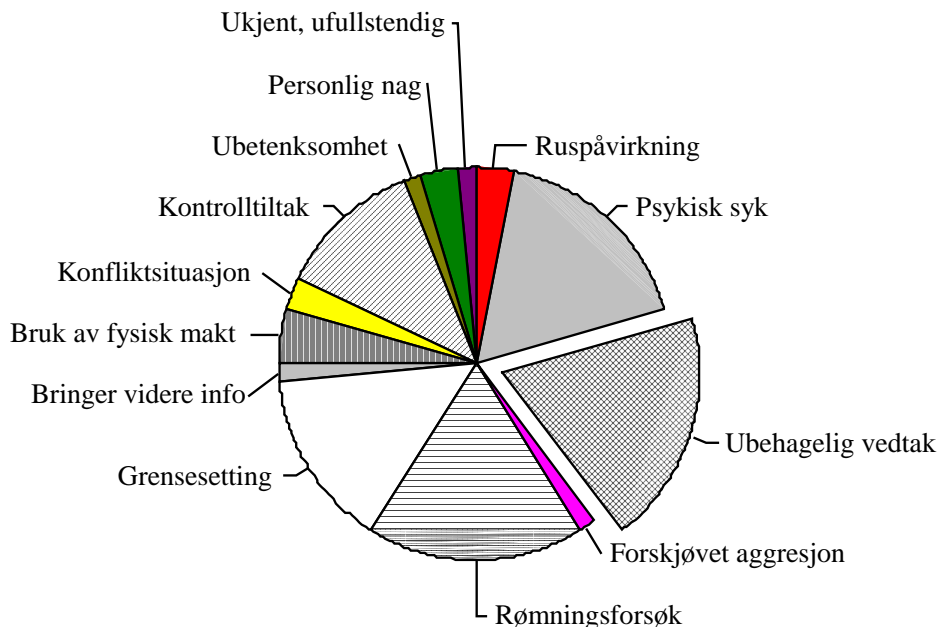
3.2.1 Mest dominant, utløsende faktor i hendelsen

Nedenfor følger en frekvensopptelling av *mest dominant, utløsende faktor* som lar seg identifisere i utvalget. Klassifiseringen av disse dominante, utløsende faktorene bygger på en empirisk gjennomgang av alle hendelsene. Klassifiseringen er nærmere beskrevet i 3.3, med eksempler i 3.4. Vi velger å betegne disse dominante faktorene som risikofaktorer.

<i>Tabell 3.2.1 Dominant risikofaktor i hendelse</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Ruspåvirkning	2	2,9
Psykisk syk gjerningsperson	12	17,6
Ubehagelig beslutning formidles/gjennomføres	13	19,1
Forskjøvet aggresjon	1	1,5
Rømningsforsøk	12	17,6
Grensesetting/tilrettevisning	10	14,7
Bringer videre fortrolig info, eller varsler at man vil	1	1,5
Bruk av fysisk makt (pasifisering, tvangsmidler)	3	4,4
Konfliktsituasjon, innblanding	2	2,9
Kontrolltiltak	8	11,8
Ubetenksomhet i tjeneste	1	1,5
Personlig nag mot ansatt	2	2,9
Ukjent, ufullstendig info	1	1,5
Totalt antall hendelser	68	100,0

Diagrammet gir en visualisering av tabellen:

Mest dominant risikofaktor

Risikofaktorene "Ubehagelig beslutning formidles/gjennomføres", "psykisk syk gjerningsperson", "rømmningsforsøk" har tilnærmet like store andeler, cirka 18 – 19 prosent av alle hendelsene. Til sammen har over halvparten (54 %) av alle hendelsene en av disse som mest dominant risikofaktor i hendelsesforløpet. "Grensesetting/tilrettevisning" er imidlertid en god nummer fire, med en andel på femten prosent. Dernest kommer "kontrolltiltak" som en god nummer fem, med en andel på 12 prosent. De øvrige dominante risikofaktorene som er identifisert i de rapporterte hendelsene, er tallmessig sett lite representert i utvalget.

Rømninger og rømmningsforsøk er relativt sjeldne hendelser i norsk fengselsvesen.³¹

Forklaringen på at denne faktoren slår ut i en såpass stor andel av de rapporterte hendelsene fra intervjuene skyldes trolig to forhold: For det første er rømninger som oppdages dramatiske situasjoner, som lett kan medføre bruk av fysisk makt og motmakt eller andre mer uoverveide handlinger fra begge parter, med mer alvorlige konsekvenser. Det er derfor naturlig at tjenestemenn som har opplevd slike hendelser vil ha en større tilbøyelighet til å ville fortelle om slike hendelser, sammenlignet med personer som har opplevd mindre alvorlige hendelser.

³¹ For eksempel var det bare 3 rømninger og 4 rømmningsforsøk fra lukket anstalt i 2000.

I spørreundersøkelsen (jf kapittel 4) er det grensesetting som får høyest score i respondentenes vurdering av viktigste utløsende årsak. Det er en naturlig avspeiling av det forhold at grensesettingskonflikter trolig er den vanligste konfliktsituasjonen i fengslene. Også blant de intervjuede ser vi imidlertid at i episodene de forteller om, utgjør grensesetting enten den eneste eller den viktigste utløsningsfaktoren i hele ti av totalt 37 trusselepisoder (alle former), samt i ett tilfelle av mer overflatisk legemsvold.

"Psykisk syk innsatt", "negative beslutninger" og "kontrollhandlinger" får høyere score i spørreundersøkelsen, jf 4.8.

3.2.2 Dominerende type vold eller trussel i hendelse

Tabell 3.3.2. viser er sammenfatning av *dominerende* type vold eller trussel som informantene forteller om i totalt 68 hendelser. Kombinasjoner av voldsformer i løpet av en og samme hendelse forekommer i flere av informantenes historier, men kombinasjoner er utelatt her. Det presiseres at selv om vår vurdering av dominerende voldsform er basert på informantenes egne historier, har vi likevel foretatt en skjønnsmessig vurdering av hendelsens grovhet ut fra en helhetsvurdering. Det betyr at enkelte informanter kan ha et avvikende syn på hvilket aspekt ved hendelsen de opplevde som verst.

Tabell 3.2.2 viser at trusler i en eller annen form er den mest dominerende og den hyppigst forekommende hendelsen. Vel halvparten, 54 prosent av hendelsene, gjelder trussel i en eller annen form. Det er imidlertid innenfor denne gruppen hendelser at vi finner de største individuelle variasjonene med hensyn til det opplevde alvor og frykten i hendelsen. I denne gruppen finner vi blant annet tre tilfeller av trusler mot familie, som informantene opplevde som mest skremmende.

Vi har ingen tilfeller av legemsvold mot familie, men to av tilfellene kan uten problemer beskrives som psykisk vold rettet direkte mot familien.

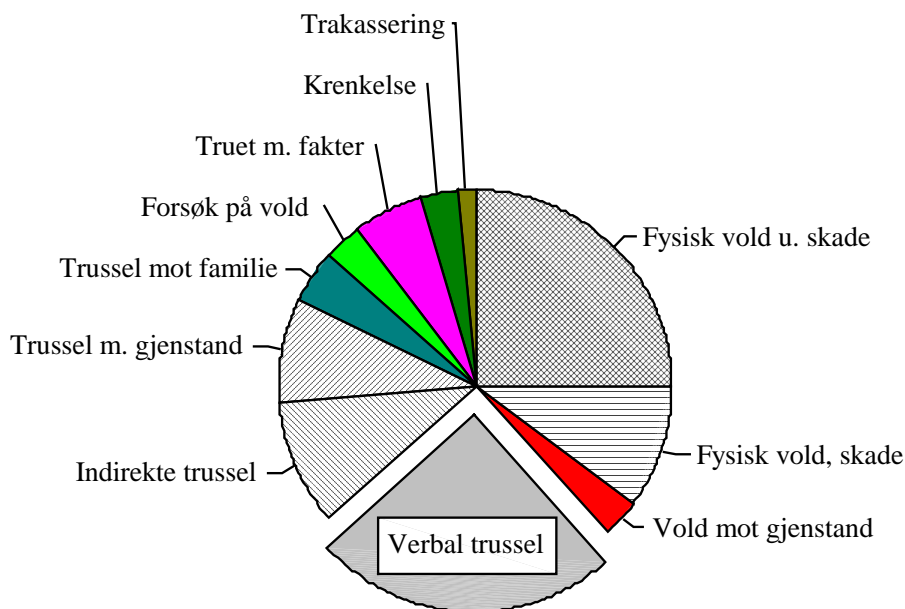
<i>Tabell 3.2.2 Dominerende voldsform</i>	<i>N</i>	<i>Prosent</i>
Legemsvold, overflatisk skade	17	25,0
Legemsvold, skade på kropp	7	10,3
Vold mot gjenstand, materiell	2	2,9
Verbal trussel rettet mot ansatt	17	25,0
Verbal trussel, indirekte rettet mot ansatt	7	10,3
Trussel med gjenstand/redskap	6	8,8
Verbal trussel mot familie	3	4,4
Forsøk på vold mot legeme	2	2,9
Truet med kroppsspråk eller tegn	4	5,9
Krenkelse (spyttet på, utskjelt, trakassert)	2	2,9
Systematisk trakassering/mobbing	1	1,5
Total	68	100,0

Når det gjelder fysisk vold, er det rimelig å snakke om legemsskade i sju av tilfellene. De aller fleste av disse fysiske skadene er av mer kortvarig karakter. Det kanskje alvorligste tilfellet gjelder en episode der betjenten ble slått ned og sparket av en gruppe innsatte i avdelingen. De psykiske skadevirkningene i dette tilfellet var i tillegg meget store fordi oppfølgingen og støtten totalt uteble. Det faktum at betjenten fortsatt sliter med ettervirkningene av denne episoden, over 20 år senere, taler for selv i så måte.³²

I 17 tilfeller, 25 prosent av hendelsene, snakker vi om overflatiske fysiske skader, skrubbsår, blåmerker osv.

³² Historien er referert under pkt. 3.6.9

Dominerende type vold/trussel

3.2.3. Gjerningspersonens sannsynlige beveggrunn eller motiv

Gjerningspersonens sannsynlige beveggrunn eller motiv for sine handlinger er en del av grunnlaget for vår vurdering av mest dominant, utløsende faktor i hendelsen (jf 3.2.1.) Intervjumaterialet gir ikke fullgod informasjon om gjerningspersonens beveggrunner eller motiver for sine handlinger. Men på bakgrunn av informantenes fortellinger, samt noe skriftlig dokumentasjon, rapporter og annen info om den innsatte/klienten, er det likevel mulig å danne seg et inntrykk av gjerningspersonens sannsynlige beveggrunn eller motiv for at han handlet som han gjorde, jf tabell 3.2.3. Beveggrunnene – her forstått som mer spontan aggresjon på grunn av frustrasjon, skuffelse eller sinne – sammenfaller godt med vår beskrivelse av mest dominant, utløsende faktor i hendelsen. Det samme gjelder naturlig nok også rømningsmotivet, som vi må regne med er til stede ved rømninger/rømningsforsøk. Ved å ta utgangspunkt i gjerningspersonen, ser vi imidlertid at et antatt hevnmotiv også ser ut til å være til stede i cirka 13 prosent av tilfellene. Dette tyder på at en del hendelser i hvert fall delvis motiveres av et hevnbehov, der hevnen består i å skremme, fortrinnsvis i form av en

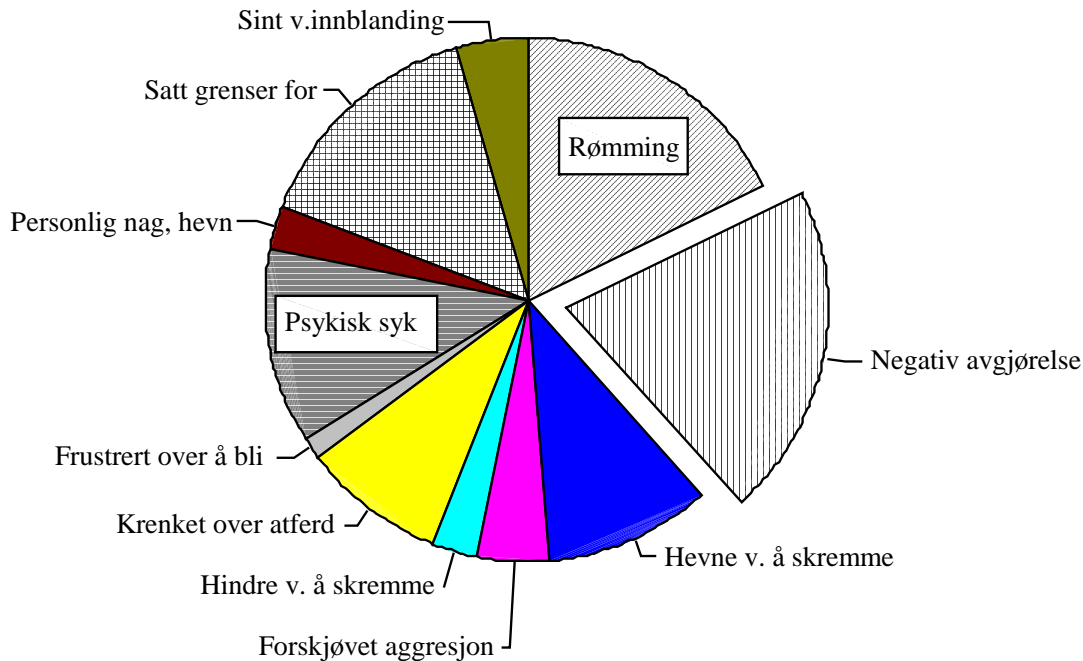
trussel. Hevnmotivet oppstår imidlertid som regel i en umiddelbar kontekst preget av andre utløsende faktorer, men vi finner også et par eksempler der hevnmotivet ser ut til å springe ut av tidligere hendelser for eksempel på grunn av en tidligere konflikt med tjenestemannen (personlig nag).

Tabell 3.2.3 Gjerningspersonens sannsynlige motiv/beveggrunn

	N	%
Rømming	12	17,6
Aggresjon, negativ beslutning	14	20,6
Hevne ved å skremme med trussel	7	10,3
Forskjøvet aggresjon	3	4,4
Skremme for å hindre tjenesteutførelse	2	2,9
Aggresjon, krenkende kontroll	6	8,8
Frustrert over å bli avslørt	1	1,5
Psykisk syk, irrasjonelt motiv	8	11,8
Personlig nag, hevn	2	2,9
Provosert over grensesetting	10	14,7
Provosert over innblanding	3	4,4
Total	68	100,0

Tabell 3.2.3. gir høyest score for plutselig aggresjon ved formidling eller gjennomføring av opplevd negative beslutninger. I vel ett av fem tilfeller slår denne faktoren sterkest ut. Nesten 15 prosent av tilfellene gjelder hendelser som vanskelig kan forklares med annet enn at vedkommende innsatte har blitt provosert over grensesetting/irrettesettelse, eller at dette forholdet i seg selv ser ut til å ha hatt størst betydning for at hendelsen oppstod. I 12 prosent av tilfellene finner vi ingen tilstrekkelige motiver eller beveggrunner som kan forklare handlemåten, og vi blir stående igjen med at gjerningspersonen var - eller åpenbart må ha vært - psykisk syk og ustabil.

Gjerningspersonens sannsynlige beveggrunn

3.2.4 Mulige handlingsalternativer for berørt tjenestemann

Vi har også forsøkt å vurdere mulige handlingsalternativer til hvordan de berørte ansatte handlet i de ulike situasjonene. Dessverre er denne informasjonen litt utilstrekkelig behandlet i en del av intervjuene, men det er likevel mulig å peke på noen mulige innvendinger eller alternative handlemåter. I flere av tilfellene er det informantens egen vurdering vi legger til grunn. Vi presiserer at poenget med dette er ikke å kritisere tjenestemannens handlemåte, men å peke på alternativer som *kunne* ført til at konflikten hadde vært unngått eller at den hadde fått et annet eller mindre alvorlig resultat.

I 26 av 68 historier (38 %) er det mulig å peke på slike observasjoner. En interessant observasjon fra denne listen er at i mer enn hvert femte tilfelle (6 av 26 hendelser) vurderer vi det slik at betjenten trolig økte konfliktnivået i situasjonen ved å gå alene inn på cella til den innsatte i en allerede anspent situasjon.

Burde ikke beordret innsatt på celle etter triviell konflikt	1
Burde forsøkt kompromiss	1
Burde ikke mottatt den innsatte alene	1
Burde forsøkt overtalelse	1
Burde ikke oppsøkt situasjonen	1
Burde ikke truet med å slå alarm	1
Burde ikke vært alene med innsatt	1
Burde samarbeidet, ikke motsatt seg	1
Burde kontaktet fangen etterpå og forklart saken	1
Burde markert grense tidligere	2
Burde snakket ut med innsatt	1
Burde vært mindre pågående, som provoserte	1
Burde ikke gått alene inn på innsattes celle i situasjonen	6
Gikk på innsatt etter trussel, som økte risiko	1
Info om farlig innsatt ikke videreformidlet	1
Nærmeste overordnet burde grepet inn	1
Provoserende kroppsspråk fra betjent skjerpet konflikt	1
Skapte farlig situasjon ved å trenge innsatt i hjørne	1
Burde ikke vært alene på avdelingen	1
Varslet at han vurderte å gå videre med fortrolig info	1

3.3 Nærmere om kontekstavhengige risikofaktorer ved vold og trusler

Vi har som nevnt kategorisert hendelsene som informantene har fortalt om ut fra de tilsynelatende viktigste *utløsende* årsakene til at hendelsen oppstod. Bakgrunnen for kategoriseringen av risikofaktorer er altså det mest iøynefallende fellestrekket ved de mange historiene som informantene forteller om. Kategoriene pretenderer ikke å gi en fullstendig årsaksforklaring på hvorfor vold og trusler oppstår. Årsakene til vold og trusler er nesten alltid sammensatte. Men i mange samhandlingssituasjoner i fengsler ser det likevel ut til å være slik at noen variabler spiller en større rolle enn andre når det gjelder å *utløse* uønskede handlinger og episoder i form av vold eller trusler.

På basis av informantenes tilbakemeldinger, har vi valgt å dele disse situasjonsbestemte og utløsende risikofaktorene inn i følgende kategorier:

1. Ruspåvirkning eller annen stoffpåvirkning hos den innsatte/klienten
2. Psykisk sykdom/psykisk ustabilitet hos den innsatte/klienten

3. Situasjoner der ubehagelige beslutninger vedrørende den innsatte/klienten formidles, (for eksempel avslag) eller realiseres (for eksempel overføringer).
4. Forskjøvet aggresjon (opparbeidet frustrasjon) på grunn av generelt soningspress, soningsbelastninger over tid og/eller vanskelig livssituasjon (eksistensiell krise).
5. Rømninger/rømningsforsøk
6. Grensesetting/tilrettevisning, særlig i kombinasjon med nr. 2 og 4, men også overfor “dominerende” innsatte med uformell innflytelse
7. Ansatt bringer videre, eller signaliserer at man vil bringe videre, sensitiv eller fortrolig informasjon om innsatte eller andre
8. Pågrepelser/pasifisering av innsatt, situasjoner hvor det brukes fysisk makt eller tvangsmidler
9. Konfliktsituasjoner. Innblanding i konflikter mellom innsatte
10. Kontrollsituasjoner, særlig når kontrollen
 - a. er lite taktisk/provoserende utført
 - b. oppleves spesielt integritetstruende/ydmykende
 - c. kan avdekke regelbrudd som kan bli sanksjonert (skaper innsattfrykt for å miste soningsgoder)
11. Ubetenksomhet i tjenesteutøvelsen
12. Strukturelle/organisatoriske forhold³³

Det er viktig å presisere at ovenstående risikofaktorer primært vil fungere som utløsere når volden eller trusselen *ikke* er overveid forut for situasjonen der volden eller trusselen oppstod. Det betyr at jo mer volden eller trusselen er overveid eller planlagt, jo mindre sannsynlig er det antakelig at ovennevnte risikofaktorer i særlig grad har fungert som utløsere for vold og trusler i den aktuelle situasjonen. Situasjoner der vold eller trusler i en eller annen grad er overveid, der motivet er å oppnå bestemte fordeler, ydmyke, hevne seg på den ansatte, eller skremme den ansatte fra å utøve sine tjenesteplikter, vil kunne falle helt eller delvis utenfor ovennevnte kategorier. Denne sistnevnte gruppen må derfor forstås på en annen måte. Samtidig er det ofte slik at selv om volden eller trusselen kan ha vært overveid, behøver ikke det bety at valget av *situasjon* for å realisere formålet med volden eller trusselen, er helt

³³ Dette punktet befinner seg logisk sett ikke på samme nivå som de øvrige punktene. Snarere er det her riktigere å snakke om "kontekstenes kontekst", det vil si mer overordnede, stabile og generelle forhold i institusjonen som gir føringer for andre mer situasjonsbestemte kontekster, som i punktene ovenfor. Se punkt 3.4.12 for en nærmere forklaring.

tilfeldig. Mange av ovennevnte samhandlingssituasjoner representerer opportune anledninger for en tilsynelatende legitim reaksjon mot tjenestemannen, som gjør at handlingen kan forstås som utelukkende situasjonsbestemt, og dermed "formildende".

I vårt materiale, både intervjuene og resultatene fra spørreundersøkelsen, vil vi i de aller fleste volds- eller trusselepisodene kunne finne at minst en eller flere av ovenstående faktorer var relevante i hendelsen. I noen situasjoner opptrer bare én av faktorene, i andre vil vi finne flere av dem. Flere av risikofaktorene kan også gjenfinnes i annen fengselsforskning på vold eller trusler, for eksempel den førnevnte Ilpo Alatalos arbeider fra Finland. Dette betyr at hovedperspektivet for å forstå, bøte på og forebygge slike hendelser, bør ta utgangspunkt i en analyse av disse faktorenes betydning.

Det må imidlertid presiseres at for mange vil fengsling i seg selv være en betydelig belastning både sosialt, psykisk og fysisk. Flere av informantene framhever at fangen som utøvde volden var i en sosialt belastende og eksistensiell kritisk situasjon – tynget av en betydelig tapsliste - som førte til stress, angst og andre psykiske og fysiske problemer. Spenningsnivået var således høyt, og det var lite som skulle til for at den enkelte ble hissig og voldelig – "bare en bagatell". Hva som påvirker den enkelte kan både være hendelser utenfor murene, som den enkelte opplever seg maktesløs i forhold til og episoder som har skjedd i fengselet.

Innledningsvis vil vi nevne at det ser ut til at bare et mindretall av alle volds- og trusselepisodene i vårt materiale ser ut til å høre hjemme i gruppen mer overveide volds- eller trusselhandlinger, jf Alatalos beskrivelse av målrasjonelle voldshandlinger. For denne gruppen hendelser vil strategivalgene nødvendigvis kunne bli en del annerledes.

Det er også av betydning å peke på at volds- og trusselutøvelsen kan være en kollektiv handling. Som kollektiv handling kan den blant annet være organisert ut fra en arbeidsdeling mellom aktørene. I vår undersøkelse ser vi at volden i noen tilfeller er organisert av grupper.

3.4 Empiriske eksempler på typiske risikofaktorer

Vi skal formidle noen typiske eksempler på historier som informantene har fortalt oss, der disse illustrerer risikofaktorene, som er beskrevet i 3.3. Vi skal først ta for oss ruspåvirkning og annen stoffpåvirkning hos innsatte.

3.4.1 Ruspåvirkning eller annen stoffpåvirkning

Ruspåvirkning hos innsatte eller klienter er åpenbart en risikofaktor i forbindelse med vold eller trusler. I kombinasjon med andre elementer, vil rus- eller stoffpåvirkning i seg selv kunne bidra til å senke terskelen for vold eller trusler mot ansatte. Men vi har flere eksempler fra informantene på situasjoner der mulig eller påvist påvirkning ser ut til å være den viktigste grunnen til at hendelsen oppstod.

For eksempel forteller én informant at han opplevde følgende etter en alminnelig tilrettevisning av en innsatt (kombinasjon av risikofaktor 1 og 6):

Uten spesiell foranledning, opplevde betjenten at en innsatt, som viste seg å være ruset på amfetamin, truet betjenten med et kosteskaft fordi han ble nektet å gå inn på en annen celle i avdelingen. Den innsatte dro av håndtaket, slik at gjenstanden ble spiss og farlig, og han truet med å slå betjenten. Den innsatte kalte han også ved stygge skjellsord. Betjenten utløste alarmen, og flere betjenter kom til. Den innsatte truet også de andre betjentene. Den innsatte ble pasifisert og roet seg ned.

I neste episode, som en annen informant forteller om, finner vi en kombinasjon av faktor 1 og 10 c. Her er det antakelig den innsattes frykt for å miste et soningsgode (kontraktsoning) i en rutinekontroll, som får den innsatte til å fare opp i et slags fortvilelsens raseri. Men informanten selv er overbevist om angrepet *ikke* hadde skjedd dersom den innsatte ikke hadde vært ruset på anabole steroider:

Episoden skjedde på en kontraktsavdeling for innsatte med rusproblemer, hvor de innsatte hadde mulighet for å bli overført derfra til et rusmiddelkollektiv. En innsatt skulle tas ut til stikkprøvekontroll (urinprøve). Den innsatte nektet imidlertid å komme ut av cella, slik at kontrollen kunne gjennomføres. Da den innsatte ble gjort oppmerksom på at han måtte være forberedt på at prøvenektingen ville få konsekvenser, stormet den innsatte mot informanten, skrek og slo vilt etter betjenten. En bokhylle ble knust av slag. Flere av slagene siktet mot hodet til betjenten. Informanten klarte å dukke for slagene, og fikk låst en dør mellom den innsatte og seg selv. Alarm ble utløst, og den innsatte ble tatt hånd om av annet personale. Frustrasjon over sannsynligheten for å bli avslørt, kombinert med nedsatt evne til selvbeherskelse på grunn av påvirkningen, var til sammen antakelig årsak til overfallet. Informanten er ganske overbevist om at angrepet ikke hadde skjedd dersom den innsatte ikke hadde vært ruset på anabole steroider.

I følgende episode er det heller ikke mulig å se at betjenten har oppført seg kritikkverdig på noen måte. Derimot ser vi her en kombinasjon av risikofaktor 1 (rus) og risikofaktor 3:

Episoden skjedde i en mottaksavdeling. Informanten ble tilkalt for å holde en ruset innsatt under observasjon i påvente av at denne skulle overføres til restriktiv avdeling på grunn av beruselse. Det viste seg at den innsatte hadde blitt ganske beruset ved å innta et alkoholholdig rensemiddel. Da den innsatte begynte å bli dårlig, ga betjenten den innsatte en bøtte, som den innsatte kunne spy i. Betjenten måtte ta fra den innsatte spybøtta da han begynte å slenge den rundt. Informanten fikk den innsatte til å sette seg ned i en stol. Plutselig farer han opp og griper etter halsen til betjenten. Den innsatte rekker ikke å klemme så veldig hardt, før informanten får avverget angrepet og lagt den innsatte i bakken. Den innsatte ble innsatt i sikkerhetscelle .

3.4.2 Psykisk sykdom eller psykisk ustabilitet hos innsatte eller klienter

Denne variabelen kan være vanskelig å skille fra risikofaktor 4. En fange som har opparbeidet generalisert aggresjon på grunn av soningsbelastninger eller som er i en eksistensiell krise, vil ofte også være psykisk ustabil eller irritabel. Det er i hvert fall nok av eksempler i informantutvalget på at psykisk ustabilitet ser ut til å være en viktig, utløsende årsak til situasjonsbestemt vold eller trusler. Vi finner denne variabelen igjen i mange kombinasjoner med de andre risikofaktorene. I noen eksempler ser vi imidlertid også at volden eller truslene tilsynelatende skjer helt spontant. En kvinnelig informant forteller:

Hun møtte en person hun mente å dra kjensel på ved en bussholdeplass utenfor fengselet ved arbeidsløst slutt. Mannen henvendte seg brått til henne og sa noe slikt som "jeg kjenner igjen trynet ditt". Han slo knyttneven i hånden og hevet armen, som om han skulle til å slå. Hun oppfattet situasjonen som meget truende. Hun trakk inn på bussen, og måtte kjempe med seg selv for ikke å bryte sammen. Hun fikk en sterk psykisk reaksjon på hendelsen da hun kom hjem. Den innsatte som truet, er tidligere anmeldt for vold mot ansatte i kriminalomsorg i frihet. Truslene denne gang skjedde kort tid etter at den innsatte hadde kommet tilbake fra et soningsavbrudd, og deretter stukket av fra avdelingen, for så å vende tilbake til avdelingen frivillig etter trusselepisoden. *Den innsatte hadde åpenbart psykiske problemer. Før han stakk av fra avdelingen hadde han gitt uttrykk for at han følte seg truet av fengselet og at betjentene ville "ta han*, forteller vår informant. (Vår utheving). Hun var sykmeldt i flere uker, og hun måtte gå i behandling én gang i uka på grunn av seinvirkningene. Hun er blant annet plaget av spenningshodepine, nummenhet i ansiktet og tidvis flimrer for øynene.

3.4.3 Ubehagelige beslutninger eller vedtak

Vi tenker her på ubehagelige beslutninger, for eksempel avslag på søknader, sanksjoner eller andre beslutninger, som den enkelte opplever som frustrerende fordi den innebærer et reelt eller forventet tap av et eksisterende eller forventet gode eller en påføring av forverrede

soningsvilkår. Både formidlingssituasjonen (når, hvor og på hvilken måte vedtaket formidles) og situasjonen der beslutningen faktisk gjennomføres, ser ut til å være en risikofaktor.

Vi har tilmed eksempler på formidlingssituasjoner der klientens sinne eller irritasjon over å bli forespeilet *muligheten* av et negativt vedtak, er nok til å utløse aggresjon. En kontorsjef i friomsorgen forteller følgende historie:

Jeg var alene på kontoret med en klient og gjennomgikk en personundersøkelse med samfunnstjenestevurdering. Klienten hadde så store rusproblemer at jeg sa at jeg vurderte han som ikke egnet til å utføre samfunnstjeneste. Klienten truet meg ved å si at han "visste hvor jeg bodde". Jeg anmeldte ikke forholdet fordi jeg ikke trodde klienten ville gjøre alvor av det. Det var likevel en lite hyggelig opplevelse, som gjorde arbeidssituasjonen utrygg ..

De ubehagelige eller ufordelaktige beslutningene kan oppleves som svært viktige i den enkeltes livssituasjon, for eksempel når den innsatte nettopp får vite at han får fire nye uker i varetekt med brev og besøkforbud. Men det kan også være snakk om mindre viktige beslutninger fra avdelingsbetjenten. Følgende er et eksempel på en beslutning om å nekte en innsatt å gå på arbeidet:

En innsatt kom for sent, og informanten nektet ham adgang til arbeidsplassen. Han ble svært sint. På veien inn til cella møtte fangen en betjentvikar, og fangen spurte om vikaren ikke kunne følge ham bort til arbeidet. Vikaren svarte ja. I mellomtida oppdaget informanten hva som var i ferd med å skje, gikk bort og sa at det var uaktuelt. Den innsatte skulle til cella. Fangen ble svært opphisset. Utenfor cella utspant seg en ordveksling. Informanten var meget rolig og prøvde å dempe konflikten og trakk seg bort for at andre betjenter kunne gripe inn. Fangen truet voldsomt, "betjenten skulle ligge å blø". Et svært aggressivt kroppsspråk fikk betjenten til å føle situasjonen truende og ubehagelig. Den innsatte gikk helt opp i ansiktet på betjenten, skjelte ham ut og truet. Han hadde også en kaffekopp i hånda, og informanten var redd for enten å få en springskalle eller å få koppen med varm kaffe i ansiktet. Det var en svært ubehagelig opplevelse, forteller informanten.. En stund etter ba fangen om unnskyldning for at han hadde vært så aggressiv.

Voldsutøvelse ved overføring til restriktive avdelinger har vi flere eksempler på. Vi har også eksempler på vold ved overføring til psykiatrisk avdeling.

En annen informant forteller at for kort tid siden nektet en innsatt å bli overført til lukket avdeling. Han truet med å knuse den første som rørte seg. Tumulter oppsto, og informanten fikk en stol slengt mot seg. "Vi måtte legge ham i bakken for å hindre knusing av avdelingens fellesrom."

3.4.4 Forskjøvet aggresjon

Forskjøvet eller generalisert aggresjon er et fenomen som har vært beskrevet i tidligere fengsels sosiologi, og vi har derfor valgt å beholde denne termen som en beskrivelse av slike

plutselige, "uforklarlige" aggresjonsutbrudd, som tilsynelatende skjer uten noen spesiell foranledning. Bortsett fra at vedkommende kan ha psykiske lidelser eller andre livsproblemer, er det lite i selve samhandlingssituasjonen som evner å forklare hvorfor utbruddet kommer. Som regel dreier det seg om plutselig sinne, som munner ut i trusler mot en ansatt eller raseri mot rutiner eller gjenstander i fengselet. Rent unntaksvis kan også vold forekomme. I slike situasjoner vil tjenestemannen som regel ikke ha foretatt seg noe spesielt, som kan være egnet til å provosere. Disse hendelsene handler som regel om små (påståtte eller reelle) avvik fra fengselsrutinen som får "begeret til å renne over" for den innsatte, og en voldsom overreaksjon kan oppstå. Aggresjonsutbruddet kommer som en følge av en opparbeidet, generell frustrasjon over soningssituasjonen eller andre personlige forhold i den innsattes liv. Slike hendelser kan imidlertid oppleves som svært truende og skremmende for en ansatt fordi de kommer så uventet og virker så uforståelige og urimelige på den ansatte (jf Kristoffersen 1986). I motsetning til mange andre volds- og trusselsituasjoner, er det nettopp det store misforholdet mellom hva som har skjedd like forut for hendelsen og intensiteten i selve aggresjonsutbruddet, som gjør at mange tjenestemenn nettopp opplever disse hendelsene som en stor belastning.

Her er et eksempel på en nokså skremmende trusselhendelse fordi en betjent hadde glemt å låse ut en innsatt til lunsj (!). Historien er gjengitt fra en rapport som en av våre informanter har latt oss få innsyn i:

Ca. kl 11.20 kom jeg fra wc, da en innsatt på avdelingen sier at en (innsatt) banker på døra i enden av korridoren. Jeg gikk da ned til utgangsdøra i enden av gangen, da sparker NN kraftig i celledøra. Da jeg låser opp celledøra hans, får jeg kraftig kjeft ispedd trusler om at han skal ta meg hvis det skjer igjen. Jeg hadde glemt å låse han ut til lunsj. Jeg ber NN om unnskyldning for at han ble låst ut for sent. ..

At betjenten ber om unnskyldning, hjelper lite i forsøket på å roe den opphissede fangen:

Han fortsatte med trusler og kjeftbruk. Jeg sa at jeg ikke fant meg i å bli truet. Han gjorde gjentatte forsøk på å jage meg vekk. (..) NN ble så truende at jeg valgte å utløse overfallsalarmer.

Vedkommende innsatte bevæpnet seg med kniv da betjenten forsøkte å nærme seg. Historien endte med den innsatte resignerte. Han ble påsatt håndjern og plassert på sikkerhetscelle.

3.4.5 Rømningsforsøk

I noen tilfeller skjer voldsutøvelsen som følge av en planlagt flukt, i andre er rømningsforsøket mer "tilfeldig" og situasjonsbestemt. Nærmere en femtedel av våre informanter forteller at volden eller truslene er kommet i forbindelse med rømningsforsøk. Situasjonen ved et rømningsforsøk er ofte anspent; fangene noen ganger desperate og farlige. I flere tilfeller utførte fangen volden ved hjelp av "våpen": På en framstilling til et tannlegebesøk ble to betjenter truet med sprøyte av en fange. Fangen stakk av. Andre eksempler viser at fangen har brukt eller truet med slag- og stikkevåpen på en brutal måte. Noen ganger er voldsutøvelsen av alvorlig karakter, andre ganger er den lettere og mer sjenerende og forulepende.

Rømningsforsøket skjer enten fra avdeling (vi har registrert at de fleste i vårt intervjumateriale gjør det) eller utenfor kriminalomsorgens arena. Informanthistoriene viser at hendelsene som det fortelles om er spredt i tid – fra midten på 1980-tallet til nå. De fleste episodene er fra midten på 1990-tallet til nå. Man skal imidlertid merke seg, og det er en stor fordel med vår metodikk i denne sammenhengen, at voldsbruken ved rømningsforsøk får ofte alvorlige ettervirkninger i form av store psykiske plager. Dette gjelder også for hendelser som ligger langt tilbake i tid. Flere av informantene sliter med opplevelsen.

Hendelsen er fra lang tid tilbake, men virket på informanten helt til han sluttet. Informanten fortalte at han ved hatt medisinutdeling hadde undret seg over at ganggutten virret rundt. Informanten fulgte etter ham, mens fangen trakk seg inn i cella. "Plutselig hoppet en annen fange fram og satte en skarp gjenstand mot halsen min"; de ville rømme. Etter noen korte ordvekslinger dro fangene med seg informanten. "Da vi kom til den siste døra, trodde jeg at de ville likvidere meg", sier informanten. Den ene fangen forsøkte å snakke den mest aggressive til rette. De lot betjenten være og rømte. At den mest aggressive fangen kom tilbake til avdelingen flere ganger og trakasserte og plaget betjenten, førte til at belastningen og det psykiske presset ble så stort at han ikke orket mer. Han valgte da også slutte noen år etter episoden.

En annen informant forteller at han ved to anledninger var utsatt for svært så truende hendelser i forbindelse med rømningsforsøk. Den siste ved at han ble overfalt da han var i et rom med to fanger:

Idet han skulle bøye seg for å hente fram en is fra en fryser, fikk den ene fangen festet et grep med jernstang rundt informantens hals. Det ble et basketak. Informanten hadde skreket – andre hadde hørt ham og kommet til. Denne og en tidligere historie hadde han "slitt mye med i ettertid", etter hvert ønsket han også en annen tjeneste.

En tredje informant forteller om en hendelse som ligger en del år tilbake i tid:

Informanten var på alenevakt og fellesskapsrommet. Fangene hadde tydeligvis forsikret seg om at jeg var alene. "Plutselig kom en og holdt meg fast. Det ble et basketak. Jeg klarte å slite meg løs og satte på alarmen", men den

ble ikke hørt. Da fangen som hadde overfalt informanten ikke klarte å overmanne betjenten alene, styrtet femseks andre fanger til for å hjelpe fangen. Det ble tatt kvelertak på betjenten. Da ga betjenten opp. De tok nøkkelen og kom seg ut.

Saken ble den gang ikke anmeldt. "Det burde den nok ha blitt". Ikke lenge etter truet en innsatt seg ut med en knust flaske. Han holdt flasken bare centimeter fra betjentens hode.

En grov episode fant sted på midten av 1980-tallet:

Det var et planlagt fluktforsøk på ettermiddagen. To betjenter var på vakt. Først hadde betjentene pratet gemyttlig med de samme fangene som angrep dem senere. Fangene hadde sneket seg inn fra siden og bakfra. "De var alle bevæpnet: En med hammer, en med kvesset kniv og en med saks", forteller informanten. Mannen med hammeren slo mot den ene betjenten (bakfra) for å slå ham bevisstløs, men betjenten klarte å vri seg til siden slik at hammeren traff skulderen. "Hvis slaget hadde truffet hodet", sier informanten, "hadde det kunnet få tragiske følger". Det ble basketak og betjentene klarte å forsvare seg. Informanten klarte å komme seg ut av vaktrommet og forsøkte å låse fangene inne, noe han ikke klarte fordi hammeren ble stukket i dørsprekken. Etter hvert klarte han å avvæpne mannen med hammeren, men skrek at han skulle holde seg i ro. Men samtidig kom en av de andre fangene bakfra med en knust flaske som informanten oppfattet at han ville stikke ham i ryggen med. Informanten sier videre: "I samme øyeblikk stormet andre fanger inn og hjalp betjentene". Andre betjenter, inspektøren og politiet kom etter hvert til. "Under hele episoden vekslet reaksjonene mellom ro og anspent redsel, forteller informanten". Han sier videre at han ble livredd, sint og handlet refleksmessig – en beskrivelse som flere av våre informanter gir. Informanten mener bestemt at han kjempet for livet sitt, tenkte bare på å overleve. Hendelsen har fulgt ham i alle år selv om den i perioder kan være dempet. Fordi han sliter med ettervirkningene valgte han å skifte arbeidsoppgaver, å ikke være i sikkerheten mer.

En fjerde informant forteller at episoden skjedde da politiet hadde avlevert en innsatt ved porten:

Fangen hadde vært i retten og fått forlenget varetekt. Idet informanten skulle låse porten, handlet fangen. Han holdt informanten fast, truet og stakk noe i halsen på betjenten. Fangen forsøkte å presse informanten mot bakken, og under basketaket var det vanskelig å få utløst alarmen, men betjenten fikk ropt om hjelp slik at en annen betjent kom til. Betjenten hadde fått blødende sår fra halsen og blåmerker. Informanten forteller at mottakelsen nå er bedre organisert, politiet følger helt til celledøra. Alarmen er også bedre tilrettelagt, og ikke minst: Man er nå mer forberedt på at noe kan skje.

3.4.6 Grensesetting

Vi har flere eksempler på særlig trusler, men også andre former for vold, kan oppstå når den ansatte kommenterer atferd eller på annen måte setter grenser overfor innsatte. Nesten en femtedel av informantene poengterer dette. En spesiell variant opptrer i tilfeller der fangen har opparbeidet seg en uformell posisjon i fangefellesskapet, kanskje med uformelle soningsprivilegier, og føler at han har både prestisje og interesser å ivareta. De grensesettende tiltakene oppleves mange ganger svært frustrerende. Dette er en svært vanlig utløsende årsak til trussel om vold. Et par eksempler fra midten og slutten av 1990-tallet kan illustrere denne typen situasjoner:

Ved ett tilfelle oppsto konflikten som følge av at fangen under en ferieavvikling "mer eller mindre hadde overtatt avdelingen, og vikarene var passive". Den utløsende episoden var i forbindelse med at fangen ville ha åpen luke, noe informanten nektet. Fangen ble rebelsk – truslene haglet, sparking og bråk. Fangen tilhørte et torpedomiljø og ble ansett som farlig. Flere betjenter ble tilkalt. Han roet seg, men truet informanten: "En gang du er alene skal jeg ta deg." Informanten sier at denne og andre trusselhendelser har virket sterkt på ham, og viser til en annen hendelse der en psykisk ustabil fange bedrev psykisk terror mot ham over tid. Nesten vanemessig drøydde fangen med å komme opp i fellesskapet, noe som skapte praktiske problemer. Ved en anledning ble det en kraftig krangel mellom fangen og informanten. Ultimatum ble satt: Enten fikk fangen gå opp, eller være i cella. (...) Fangen satt først og stirret på informanten – så begynte han å skrike til ham, slå etter ham. Det oppsto et basketak og flere kom til. Da fangen ble ført ned i kjelleren kom han med gjentatte drapstrusler mot informanten. Problemene fortsatte: Hver gang han så informanten, så han olmt og hatfullt på ham. Truslene ble gjentatt. "Minusbemanningen gjorde ikke situasjonen lettere", sa informanten, "særlig da vikarene kom". Han sier videre at det hele ble så truende ubehagelig at han "ble redd for å gå på jobb". Ny episoder oppsto, truslene haglet. Til slutt orket ikke informanten mer, han flyttet til en annen arbeidsplass.

Det kan også være slik at betjenten griper kontrollerende inn, for eksempel bryter telefonsamtaler:

Ved en anledning hadde den innsatte kommet med voldsomme trusler og beskrev for sin samboer i detalj hvordan han skulle maltraktere en annen person. Samtalen ble brutt. Den innsatte kom løpende inn, slo i bordet og truet med at informanten skulle "tas" uansett pris; han fulgte opp trusselen med nonverbale ytringer i flere måneder – kort og godt "forsøkte å drepe meg med blikket hver gang vi møttes".

Også ved treningsforbud har det oppstått konflikter:

En informant forteller at en fange hadde blitt mer og mer urolig og ustabil på grunn av forbudet, og han hadde gitt klare signaler på at hvis han ikke fikk trene igjen, kunne han komme til å eksplodere. På spørsmål om hva han mente, hadde han sagt at han kunne miste kontrollen, for så å rasere inventar på avdelingen. Dette skjedde også.

En annen historie lyder:

"For ca. 4 år siden ble jeg verbalt angrepet med trusler om å bli banket opp av den samme innsatte da jeg skulle hente ham fra hans arbeidssted og til avdelingen. Vi hadde på forhånd fått info om vedkommendes innlåsningrutiner og han selv var innforstått med disse. Likevel hisset han seg opp da han utenom tiden ville opp på avdelingen og kommanderte meg til å følge ham opp med en gang. Jeg forklarte ham situasjonen om at det passet dårlig å komme nå men valgte likevel å ta ham med opp for å unngå provokasjon. På vei opp trappene til tredje etasje og vi var alene begynte han med trusler om å få meg banket opp dersom jeg ikke etterkom hans ønsker og han virket veldig så oppsatt på å sjikanere meg grovt. Jeg forholdt meg tildels taus og gjentok kun at han måtte forholde seg til det som var avklart med avdelingen og hans arbeidstid og betingelser. Etter å ha avlevert ham på avdelingen var jeg klar i det å skrive rapport på ham for hans oppførsel og trusler mot meg. Da min rapport ble mottatt av inspektør for avdelingen som igjen informerte den innsatte ble det gitt motrapport på meg i fra den samme innsatte på at jeg var vanskelig og ikke gjorde jobben min! "

3.4.7 Overføring av informasjoner

Konflikter kan oppstå som følge av at ansatte bringer videre informasjoner, eller formidler at han/hun har tenkt å gjøre det, informasjoner som innsatt/klient opplever som fortrolige. Vi kan vise til lignende episoder formidlet gjennom tidligere forskningsarbeid som bekrefter problemet, der fanger er blitt irriterte på kontaktbetjenten.³⁴

Kontaktbetjentrollen åpner for større grad av nærhet og fortrolighet mellom innsatt og betjent. Denne relasjonen kan medføre etiske og moralske dilemmaer når betjenten opplever at den innsatte forteller om forhold som betjenten enten ved lov eller reglement er pålagt å varsle om, eller som han/hun av egne moralske grunner ikke kan akseptere holdes skjult for andre. Vi har et slikt eksempel i vårt informantutvalg:

Denne informanten forteller at han var kontaktbetjent for en innsatt, som i en fortrolig samtale fortalte at han kjente til at det hadde blitt begått et meget alvorlig lovbrudd, og at han visste hvem som hadde gjort det. Gjerningspersonen ble ikke navngitt, men betjenten følte likevel at det var et stort moralsk ansvar å tie stille med denne informasjonen.

Betjenten fikk senere vite at den løslatte fangen hadde røpet overfor det kriminelle miljøet han jobbet for at han hadde fortalt om lovbruddet til betjenten. Den tidligere innsatte hadde da fått juling, og julingen var ment som en advarsel både til den løslatte og til betjenten. Betjenten oppfattet dette som en nokså alvorlig trussel. Han forteller at han fremdeles synes at det er et problem at han ikke har fortalt politiet det han vet om saken.

3.4.8 Situasjoner der det brukes fysisk makt eller tvangsmidler

Pågrepelse eller pasifisering ved bruk av fysisk makt medfører ikke sjelden motvold eller motmakt, som igjen kan eskalere. Dette er en svært vanlig situasjon. Flere av våre informanter hevder at voldsformene gjerne skifter over tid i disse hendelsene. En mulig forklaring på dette er at fysisk maktanvendelse oppfattes spesielt ydmykende, særlig dersom den pågrepne opplever at maktanvendelsen står i et uforholdsmessig forhold til forseelsen. Dette kan skape et mer varig hevnmotiv med større mulighet for endrede strategier i måter å hevne seg på.

En informant forteller følgende historie:

³⁴ I rapporten *Habilitering som livsmestring. Startsted Hassel kretsfengsel* forteller vi om en innsatt som ble svært sint fordi en betjent hadde rapportert videre det han opplevde som fortrolige informasjoner. Dette kan også vise seg å bli et problem i forhold til programvirksomheter og samtalegrupper.

Ved en anledning ble jeg nødt til å gripe inn og pågripe en innsatt, som uprovosert slo en mannlig kollega. Den innsatte hevnet seg senere ved å kaste sukker i ansiktet på meg. Jeg tror han var bitter på meg på grunn av pågripelsen. En dag stod han og ventet utenfor porten og skulle ta meg med kniv.

3.4.9 Konfliktsituasjoner. Innblanding i konflikter mellom innsatte

Innblanding i situasjoner der det er konflikter mellom innsatte ser ut til å utgjøre en risikosituasjon. Vi har i vårt materiale et par eksempler på at informanter har grepet inn i en konflikt mellom fanger, som igjen har ført til at aggresjonen har blitt snudd mot informanten. Konflikten mellom fanger kan springe ut av et internt oppgjør, men de kan også oppstå som følge av situasjonsbestemte uoverensstemmelser.

Til en middag var det ikke nok bestikk. De innsatte var svært irriterte over det. Informanten hadde da forklart dem at det var gangguttens oppgave å ha bestikket rent til middag. De innsatte, så nær som en, hadde så langt vært fornøyd med forklaringen og roet seg ned. Han ga seg ikke, og en annen fange sa da at han måtte roe seg ned – noe som gjorde ham enda sintere og gikk til angrep på vedkommende. "Jeg ba dem kutte ut og trekke seg fra hverandre, og det gjorde de. Jeg ga videre han som startet bråket ordre om å trekke inn på cella. Vedkommende gikk da mot sin celle, og jeg oppfattet det som han ville adlyde ordren, men da han skulle til å passere meg stoppet han plutselig opp og slo til meg i ansiktet med knyttneven. Jeg rakk ikke å reagere før han traff, og slaget var så kraftig at jeg måtte ta et par skritt bakover for ikke å falle i bakken. Da jeg summet meg og fikk oversikt over situasjonen igjen, var innsatte på vei mot sin celle. Jeg fulgte etter ham og da han gikk inn på cella låste jeg igjen døra. Jeg gikk videre ut av boenheten og kontaktet 1.betjenten via telefon." Informanten "ble tatt hånd om" og kjørt til legevakten, mens innsatte ble overført til restriktiv avdeling, for så å bli overført til en annen anstalt et par dager senere.

Vi har også eksempler på at det har vært krangel mellom en ansatt og innsatt, og at en annen betjent har involvert seg, for så å bli offer for voldsutøvelse.

3.4.10 Kontrollsituasjoner

Vi har flere eksempler på at volden utløses ved og i en kontrollsituasjon. Det er spørsmål om kontrollens innhold og form, mening og betydning. Den enkelte kan oppleve kontrollen integritetstruende, han/hun føler seg provosert, ydmyket, eller truet. Det er også snakk om kontroll som oppfattes som risikabel for den innsatte fordi han er redd for å bli sanksjonert – for eksempel ved at han/hun mister soningsgoder. Dette gjelder blant annet i forbindelse med mistanke om stoffbruk eller ved avsløring av det samme.

Informantenes fortellinger er forholdsvis like. Man går kontrollerende inn, fangen er nervøs, i psykisk ubalanse, i verste fall påvirket – og innser at konsekvensene av for eksempel positiv prøve kan innebære tap av soningsgoder. Også i forbindelse med rutinesjekk kan situasjoner oppstå. Her fortelles en hendelse som skjedde for noen år siden:

En innsatt skulle tas ut til stikkprøvekontroll (urinprøve). Den innsatte nektet imidlertid å komme ut av cella, slik at kontrollen kunne gjennomføres. Da den innsatte ble gjort oppmerksom på hva konsekvensene av en prøvenekting ville innebære, hadde han stormet på betjenten og slått vilt etter ham. En bokhylle ble knust. Flere av slagene var siktet inn mot betjentens hode. Informanten kom seg ut, fikk lukket celledøra. Alarmen ble påsatt.

Også denne informanten forteller om ettervirkningen som han slet en tid med – ikke minst fordi han opplevde angrepet og situasjonen farlig. Han sier at han sov dårlig de første nettene, og han fikk ingen hjelp til å bearbeide hendelsen emosjonelt.

Tjenestemenn står ofte overfor et tjenestelig dilemma. Å konfrontere innsatte som er ruset medfører lett irritasjon, som eskalerer til aggresjon som skaper tilspissede situasjoner. For betjenten oppstår en ambivalens mellom å rapportere og følge opp eller overse.

3.4.11 Ubetenksomhet i tjenesteutøvelsen

Flere av våre informanter ser voldshendelsen de var delaktig i et selv- og gruppekritisk perspektiv. I ettertid mener de at de burde ha handlet annerledes i situasjonen. Noen betoner at de var klossete, ubetenksomme – ja til og med unødige provoserende. En av informantene, med lang tjenesteerfaring, sier det slik

Mange av episodene ble framprovosert av egen adferd. Enten i uvitenhet/uerfarenhet, eller i den hensikt å markere verbalt at innsattes forutgående oppførsel ikke var akseptabel ved en muntlig irrettesettelse (kjeftbruk). Slike irrettesettelser ble ofte besvart med verbale trusler av forskjellig karakter. Uten at de ble fulgt opp der og da, eller ved senere anledninger. De aller fleste av disse episodene opplevdes som ubehagelige, men gikk fort over i den ellers så hendelsesrike avdelingstjenesten.

En annen informant, som henviser til handlinger i nåtid, betoner følgende:

"I den ene situasjonen kunne jeg valgt å være mer passiv – for eksempel gått ut av cella."

En tredje sier det slik:

"I løpet av mine fire år i fengselsvesenet har jeg blitt utsatt for vold fire ganger. Den første gangen tror jeg at konflikten kunne vært løst ved en bedre konfliktløsningsopplæring. Men ved de tre andre siste hendelsene er jeg helt overbevist om at jeg handlet riktig i forhold til både verbal kommunikasjon og kroppsspråk."

Flere av våre informanter har vært utsatt for vold på framstillinger. Dette gjelder både fysisk vold og verbal vold i form av trusler. At enkelte av informantene innrømmer at de selv har oppført seg klossete eller provoserende, endrer ikke ved deres ubehags- og fryktopplevelse.

Ved en anledning var to betjenter ute på skitur med fem fanger. At to av dem var i god fysisk form og etter hvert kom på avstand til de andre, førte til en amper grunnstemning der en bagatellmessig hendelse ble utslagsgivende. Det oppsto en krangel mellom en betjent og en fange om et evt. løfte om at fangene skulle stoppe bilen ved et kjøpesenter. Men det var umulig fordi sentrene var stengt. Ord tok ord. Betjenten løftet da pekefingeren mot fangen og sa: "Nå skal du høre her!" Fangen svarte: "Ta ned den fingeren, ta ned fingeren før jeg brekker den!" Betjenten fortsatte, stadig med fingeren oppe ... "Nå skal du høre på meg ..."
Fangen røsket så betjentens hånd ned mens han hevet den andre knyttet for slag. Dette foregikk i bilen under fart. Situasjonen løste seg imidlertid opp. Fangen ble flyttet til lukket avdeling.

Ubetenksomheten er en faktor som kan ha medvirket til en volds- eller trusselepisode, men det er også tilfeller der andre har oppført seg provoserende. Det er heller ikke nødvendigvis slik at den betjenten som har vært støtende mot fangen, selv blir et objekt for voldsutøvelsen. Andre er også blitt et ufrivillig offer for enkeltkollegers ubetenksomme eller uforsiktede handlinger.

3.4.12 Strukturelle/organisatoriske forhold

Noen av informantene trekker også fram at volden og truslene må forstås ut fra de strukturelle betingelsene, det vil si soningsforholdene og måten man har organisert arbeidet og fengselshverdagen på, herunder bemanningsforhold og tjenesterutiner. Strukturelle betingelser omfatter økonomiske vilkår for virksomheten. Det er også snakk om de sosio-materielle betingelsene og det regelverk og den krav- og normstrukturen som styrer fengselshverdagen. Også maktstrukturen er en del av de strukturelle betingelsene. Dette er poenger som også er presisert i Alatolas undersøkelser. En del konflikter og interessemotsetninger kan forstås ut fra disse strukturelle betingelsene. Flere av informantene våre betoner enkelte av dem på en direkte eller indirekte måte. Blant annet nevnes bemanning i forhold til oppgaver som er gitt. Sviktende informasjonsrutiner og manglende utstyr er også

eksempler på organisatoriske forhold, som vi har sett kan ha indirekte betydning for at vold eller trusler oppstår, og/eller som kan forverre utfallet av en konflikt mellom ansatte og innsatte.

Her er et eksempel der bedre informasjonsrutiner kunne ha avverget en hendelse, eller i det minste redusert konsekvensene av situasjonen som oppstod:

Ved ett tilfelle hadde fangen vært voldelig kvelden før, og det hadde blitt bestemt at minst tre betjenter skulle være til stede hvis man skulle inn i cella. Denne informasjonen var ikke gitt videre. Informanten og hans kollega (i forbindelse med medisindelingen) ble plutselig angrepet av fangen – etter at han rolig og tilsynelatende fornøyd hadde tatt imot medisinen. Slag og spark fulgte umiddelbart, rettet mot informanten. Først klarte han å avverge, men ble truffet av et slag som han måtte ha legebehandling for. At saken også ble henlagt og at det ikke ble gitt skikkelig informasjon, er nok det som "svir" mest. Informanten fikk umiddelbare reaksjoner etter hendelsen: I et par dager var han lamslått og sjokkert.

Mangelfullt utstyr er antakelig sjelden direkte utløsende årsak til volds- eller trusselsituasjoner, men det er hevet over tvil at det kan ha stor betydning for skadeutfallet av et angrep på en tjenestemann. Ved et par tilfeller har informanter fortalt at man ikke hadde gode nok rutiner på overføring av utstyr (alarm) mellom vaktlag; enkelte hevder også at fengslene mangler en del viktig utstyr.

Ved ett tilfelle for kort tid siden hadde ikke betjenten, som skulle på om ettermiddagen, fått alarmutstyret med seg da han gikk ut i avdelingen. En av betjentene som var på formiddagsvakt var blitt forsinket, slik at informanten ikke hadde fått utstyret. Kort tid etter ble informanten slått ned, uten alarm. Han forteller at han var heldig fordi fangen ikke hadde fulgt opp med flere slag, slik at han da kanskje ville bli liggende bevisstløs.

Problemet med strukturelle forklaringer på vold, er at det er vanskelig å dokumentere interaktive sammenhenger mellom generelle, organisatoriske forhold og konkret, situasjonsbetinget atferd, der individuelle og kontekstavhengige variabler uansett alltid vil spille en nokså viktig rolle for å kunne forstå og forklare direkte, observerbar atferd. Dette forholdet er likevel ikke til hinder for at det er rimelig å anta at generelle institusjonsvilkår likevel er av betydning når det gjelder *mulighetsbetingelsene* for at slike situasjonsbestemte konflikter oppstår. Generelt er det rimelig å anta at mer undertrykkende fengselsregimer, med mer kontroll og mindre frihet for den enkelte, oftere vil generere situasjonsbestemte konflikter enn mindre innskrenkende regimer, og omvendt.

3.4.13 Noen andre faktorer som trekkes fram

Det er alminnelig kjent at kommunikasjonssvikt og misforståelser kan føre til situasjoner som er spenningsfylte og som kan utløse voldsbruk og trusler. Måten et budskap eller et vedtak formidles eller gjennomføres på, vil alltid være sentralt. Det gjelder i samhandling med både utlendinger og norske. Noen konflikter kan oppstå fordi man kan for lite om kulturelle og religiøse forskjeller mellom mennesker. For eksempel har det oppstått konflikter i forbindelse med uvitende handlinger der betjentene har handlet på en måte slik at den enkelte fange har følt seg religiøst ydmyket.

Også i vårt materiale trekkes kommunikasjonssvikt og misforståelser fram som årsak til hendelsen. Etter vår oppfatning kan man imidlertid hevde at kommunikasjonssvikt, misforståelser og ubegrunnet frykt nesten alltid vil være en del av grunnlaget for at konflikter oppstår, mens årsakene til feilfortolkningene gjerne ligger i omkringliggende kontekstvariable. Vi mener derfor at det er viktigere å fokusere på de elementene i risikosituasjonene som *skaper* kommunikasjonssvanser, misforståelser og frykt, og som igjen kan avle konflikter og vold. Vår kategorisering og gjennomgåelse av risikosituasjoner er ment å være et bidrag i så måte.

Enkelte informanter knytter også volds- og trusselhendelsen til en situasjonsbetinget turbulent avdelingssituasjon. Disse informantene hevder at voldssituasjonen oppsto i, eller umiddelbart etter, en turbulent situasjon som for eksempel gruppekonfrontasjoner, (gruppe)rusing, selvmord, brannstiftelse eller kollektiv sanksjonering/avstraffelse. Men vi har også sett at vold kan utøves i konfrontasjoner ved fengsels- og avdelingsuro eller celleknusing. En spent og amper stemning i avdelingen kan altså slå ut i forhold til konflikter på et senere tidspunkt. Det samme kan også avdelinger som er preget av inaktivitet gjøre.

3.5 Om voldshandlingene og voldsmidlene

Informantene forteller om forskjellige voldsformer og metoder. Som voldsmidler brukes det meste. Psykisk, symbolsk, verbal eller nonverbal vold dominerer helt klart i informantenes historier. Legemsvold med skade på kroppen opptrer i cirka 10 prosent av hendelsene, jf 3.3.2.

De verbale og nonverbale voldsformene beskrives av informantene som ulike varianter av trusler. Flere av informantene sier at trusselen er av en slik art at den har fått alvorlige konsekvenser ikke bare for informanten selv, men i noen tilfeller også for familien. Den verbale og nonverbale volden i form av trussel blir ofte oppfattet å være mer personlig. De fleste informantene opplever at det er et klart skille mellom trusler som de oppfatter som alvorlige og potensielt farlige, og mer impulsive, verbale og mimiske utfall fra frustrerte, utagerende fanger i hverdagen. Noen av disse mer eksplosive ytringene kalles betegnende nok for *vulkansk vold* i fagterminologien – en metafor som indikerer ulmende prosesser før utbruddet og eksplosjonen.

Noen av informantene betegner situasjonen de var i der og da som livstruende. Andre opplevde at den var av slik art at de kunne blitt alvorlig skadet. To sier at de opplevde overgrepet i situasjonen som et drapsforsøk. Den ene holder fast ved dette også i ettertid. Flere beskriver den verbale trusselen de ble utsatt for som så alvorlig at de følte seg truet på livet.

Selv om noen av disse hendelsene er fra midten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet, sliter flere av disse informantene ennå med ettervirkninger. Noen av dem har dessuten opplevd andre volds- og trusselhendelser senere.

Ut fra intervjuene og rapportene har vi registrert følgende former for legemsvold:

Slag, forsøk på å slå, kvelertak, skalling, kloring, dytting, holding forekommer i mange av eksemplene. I tillegg kommer sparking mot forskjellige mål, enten det er mot personer eller ting. En av våre informanter har fortalt at etter at han ble slått ned, ble han trampet på.

Vi har også registrert at fysisk vold i form av gjenstandsødeleggelse nevnes ofte, og slag utføres med hånd eller ved bruk av gjenstander. De gjenstandene som er brukt for slag eller ved trusler om slag, varierer fra skarpe til stumpe gjenstander, som hammer, stenger, mopper, bordbein, stoler, sakser, sprøytespisser, flasker, glass-skår og kniver.

Flere informanter er blitt utsatt for risping, kloring og biting. Andre hevder at de har fått skader ved at ting er blitt kastet mot dem, eller ved at de er blitt dyttet. Ved kvelningsforsøk er det stort sett brukt hender, men vi har også tilfeller der gjenstander, blant annet stenger, er anvendt. Varmt vann eller varm kaffe er brukt, for eksempel ved skålding eller forsøk på skålding.

Truslene om vold er stort sett verbale og nonverbale, men i enkelte tilfelle er det brukt gjenstander som symboliserer og indikerer voldelige hensikter (jf teorikapittelet).

De sosiale voldsformene er varierte: Mobbing og trakassering både i fengslet og utenfor.

Telefonterror, ubehagelige brev og rykter har for flere av informantene vært et stort problem. Flere som opplevde trusler reagerer sterkt fordi de opplevde at truslene var rettet mot dem personlig eller familien. Flere av voldsepisodene kjennetegnes derimot ved at offeret *som person* ikke ser ut til å ha vært målet for handlingen. Tjenestemannen er enten et tilsynelatende tilfeldig offer, eller han eller hun blir offer fordi fangen opplever den ansatte som representant for en gruppe aktører i virksomheten (tjenestemennene). I bearbeidningen av de psykiske problemene og traumene som kan oppstå etter en volds- og trusselhendelse, kommer det fram i vårt materiale at det er en forskjell på å oppleve seg selv som offer som representant for en gruppe og det å være offer som person, et personlig mål for hevn eller represalier. Truslene skiller seg fra andre voldsepisoder ved at aggresjonen og trakasseringene oftere er rettet mot den konkrete personen.

Volden eller truslene kan enten være planlagte og overveide, eller det motsatte; impulsive og ukontrollerte utbrudd. Motivene eller beveggrunnene kan være mer eller mindre overveid på forhånd, eller de kan være preget av uklare tanker og forestillinger. I en del situasjoner er den som utøver volden suveren i valget av tidspunkt. Han eller hun kan forberede det som en lynrask og overraskende aksjon. Det suverene valget av tidspunkt kan være ganske bevisst. Voldsforsker Wolfgang Sofsky beskriver voldelig overrumpling som noe som skaper en asymmetrisk konstellasjon, en situasjonsbestemt maktdominans (ubalanse) i relasjonen. I noen av hendelsene har voldsutøveren valgt midler som krever en viss grad av forberedelser og planlegging, i andre tilfeller er det snakk om å gripe til det som er tilgjengelig der og da. En del voldsformer har en situasjonsbetinget effekt, mens for eksempel trusler kan gjentas og være plagsomt virksomme over tid. Lidelsen blir da et seiersmerke for gjerningspersonen (Sofsky 1997).

3.5.1 Individ- eller personorienterte forklaringer

Å relatere voldsutøvelsen til trekk ved den enkelte person er i seg selv problematisk fordi den enkelte alltid forholder seg til sosiale betingelser, situasjonsbestemte forhold og forutgående hendelser og erfaringer. Flere informanter er likevel klare på at det at fangen eller klienten var i psykisk ubalanse eller psykisk syk, åpenbart hadde betydning for utfallet. Fangens psykiske tilstand trekkes fram som forklaring på at gjerningspersonen ble stresset, sint, redd og derfor truende. Rusede fanger og fanger i psykisk ubalanse nevnes ofte som årsak til angrep:

"I løpet av den siste måned har jeg blitt angrepet to ganger av innsatte. Første gang av innsatt som var ruset, og andre gang av en innsatt i psykisk ubalanse."

For noen er dårlig fysisk og psykisk helse relatert til stoffproblemer og stoffmisbruk. Andre beskrives rett og slett å være i "psykisk ubalanse" uten nærmere forklaring på hva som menes.

En av informantene skiller seg ut fra de fleste andre intervjuene ved hans lange erfaring. I følge han er det visse situasjoner som er mer belastende enn andre, særlig overflyttinger av folk med psykiske lidelser eller i forbindelse med rus. Men han har erfart at det kan være vidt forskjellige hendelser og situasjoner som utløser vold eller aggresjon. Enkelte situasjoner er ikke nødvendigvis farligere enn andre, det er "individuelle forskjeller".

Å forklare hendelsens årsak på grunn av gjerningspersonens psykiske tilstand, representerer den mest utbredte varianten av personorienterte forklaringer. Noen av informantene bruker også psykiatriske diagnoser. Voldsutøvelsen forstås dermed voldsutøvelsen som innenfrastyrt av psykiske eller fysiologiske forhold. I enkelte tilfeller blir også rusen til en innenfrastyrt årsaksforklaring, og dermed personalistisk. I andre eksempler ses den som situasjonsbetinget. I 12 av totalt 68 hendelser som informantene beretter om, fant vi at konflikten primært måtte forstås ut fra at gjerningspersonen var psykisk syk eller ustabil, jf 3.2.1. I 8 av tilfellene ble vi stående igjen med psykisk ustabilitet som eneste troverdige forklaring, jf 3.2.3.

3.5.2 Fangens gruppetilhørighet som opplevd risiko

Noen av informantene opplever både trusselen som alvorlig og sannsynlig fordi den enkelte fangen/klienten har vært voldelig tidligere, enten mot kolleger, eller ved at han/hun er dømt for vold. Noen av informantene knytter frykten og ubehaget til at fangen/klienten tilhører en gruppe, eller har kontakter med en gruppe, som er kjent for å bruke vold som middel, for eksempel torpedoer, MC-gjenger eller nynazister.³⁵

3.5.3 Situasjonorienterte forklaringer

Informantenes forklaringer er ut fra det situasjonorienterte perspektivet relatert til de sosiale og situasjonsmessige betingelsene: Enten forstås voldsutøver som et offer for de situasjonsmessige betingelsene, eller så forstås den enkeltes aggressive væremåte ut fra situasjonen, i et vekselvirkende forhold til omverdensbetingelsene.³⁶

Noen av informantene kobler personalistiske forklaringer med situasjonistiske, mens andre legger vekt på sosiale eller sosialpsykologiske forhold, enten i forbindelse med soningen eller livssituasjonen, som har skapt stress og frustrasjoner. Andre vurderer hendelsen selvkritisk og gir uttrykk for at klossete betjentarbeid eller unødig "firkanta" eller restriktiv holdning fra betjentens eller fengslets side har utløst konflikten. Noen av informantene forteller om hendelser, situasjoner og måter som beskjeder og korrigeringer formidles på og som fangen har opplevd ydmykende og nedvurderende.

³⁵ I Sverige har seks eller sju fanger blitt drept av andre fanger. Den sjuende er foreløpig registrert som selvmord. Episodene omhandler alt fra slagsmål til det å bli stukket i hjel med kniv. Informasjonen fått av sikkerhetssjef Christer Isacsson.

³⁶ Jf også varianter av frustrasjons-aggresjons-hypoteser. Visse frustrasjons-aggresjons-hypoteser kan være deterministisk eller kausalt forstått: Frustrerte behov fører til en eller annen form for aggresjon eller aggresjonsmotiver, og inspirerer mange til å hevde at aggresjon alltid kommer av frustrasjon. Det finnes også aggresjonsfrustrasjonsteorier der aggresjonen blir sett på som indre fysiologiske mekanismer som trenger en ytre stimulans for å bli satt i gang. Denne måten å forstå sammenhengen på, som ikke er uvanlig, er faglig sett blitt svært kritisert. Blant annet innvendes det at frustrasjon kan resultere i andre responser enn aggressivitet og at frustrasjon kan være en av flere faktorer som fremmer aggresjonen, samt at læring øker eller minsker sannsynligheten for aggressiviteten og ikke minst tolkningen av den frustrerende hendelsen. Mens instinkt- og driftsteoriene er opptatt av at man må kanalisere eller sublimerer den uunngåelige aggresjonen, vil andre teorier forsøke å redusere og forebygge blant ved å unngå å forsterke den aggressive atferden. Aggressivitet kan også kontrolleres gjennom forandring av livsbetingelsene og ved hjelp av læring og kognitive metoder og terapier (se Møller 2000, s. 109).

I mange av intervjuene kommer det fram at volden ofte eskalerer og at volden forandrer karakter i prosessen der det ene tar det andre og voldsformene skifter inntil gjerningspersonen pasifiseres eller snakkes til ro.

3.5.4 Ulike former for vold og trusler utenfor murene

Vi skiller mellom episoder som skjer utenfor fengslet, men i situasjoner der den enkelte tjenestemann likevel er på jobb, og vold og trusler i fritida. Tidligere har vi omtalt hendelser som er oppstått på fremstillinger. Her vil vi nøye oss med å si noe om vold, trusler og trakasseringer mot tjenestemenn på fritida.

Fem-seks av informantene nevner episoder fra fritida der de har blitt utsatt for trakassering og ulike former for trusler. Dette har skjedd enten over kortere eller lengre perioder og beskrives som svært plagsomme. I noen tilfeller er de også rettet mot familien.

"Det skjedde på et utested i byen, der en tidligere innsatt kjente meg igjen. Han truet med å ta livet av meg hvis jeg så mye som så på han på dette utestedet. Dette var hans territorium. Innsatte var kjent og sonet flere straffer for vold, så dette opplevdes svært ubehagelig. Så ubehagelig at jeg muntlig tok episoden opp med daværende inspektør første vakt etter hendelsen. Ingenting ble gjort med saken fra anstaltens side. Noe som heller ikke var mitt ønske. Ønsket var bare at noen skulle vite om episoden, og lytte til min historie."

Nettopp ubehaget av å møte eksfanger eller fanger på permisjon på gata føler flere av våre informanter er et problem dersom det tidligere har vært konflikter. Noen av fortellingene viser da også at informantenes usikkerhets- og ubehagsfølelse har vært berettiget, særlig der personen har konfrontert betjenten med uoverensstemmelsen.

I enkelte tilfeller, som historien over, har informanten bedt om hjelp fra fengslet. For noen av våre informanter har ubehagelighetene foregått over tid. Enkelte av informantene har erfart liten støtte, som forsterker uroen.

Etter den empirisk-baserte gjennomgangen, skal vi forsøke å se informasjonene til informantene i forhold til fangens/klientens mål og motiv med handlingen. Vi har tidligere poengtert at vold og trusler må forstås ut fra et samhandlings- og kontekstuellet perspektiv. Informantenes tilbakemelding er at ulike volds- og trusselformer gjerne brukes i samme hendelsesforløp. Volden må forstås som prosess og med en egen indre logikk, en egen dynamikk.

3.5.5 Informantens syn på fangens motiv for volden

Den vanligste beveggrunnen for vold eller trusler, kan forklares på følgende måte: Fangen opplever fengslingen og kontrollhåndhevingen som identitetsinngripende og frustrerende. En del voldshendelser som kjennetegnes ved at fangen var i "psykisk ubalanse", kan forstås som den enkeltes avmakt- og motmakthandlinger relatert til individuelle og kontekstuelle vilkår. Også det som betegnes som "forskjøvet aggresjon" kan bli kategorisert under denne hovedgruppa. Ut fra det empiriske materialet vi forholder oss til er det mange eksempler på at vold og trusler om vold kan forstås på denne måten.

At motmakt i form av vold og trusler kan utvikle seg som en reaksjon på eller som en markering av at den enkelte fangen opplever sin ære, integritet og selvstendighet truet eller krenket, blir poengtert av flere av informantene.

Ved trusler der den enkelte fangen har ment å skremme tjenestemannen, kan motivet være hevn, men det kan også være et motiv om å presse fram endringer som er til fordel for den som truer. Beveggrunnen kan videre være å demonstrere makt. Som vi har poengtert i teorikapittelet ved å henvise til Alfred Schütz: Motivet kan være både *for å oppnå noe* og *for å unngå noe*.³⁷ Men også ulike former for sosial vold brukes. Vi tenker da særlig på trakassering og mobbing av tjenestemannen med ønske om å få han/henne ut av balanse og med motiv om å svekke hans/hennes autoritet og sosiale posisjon.

En mer målrasjonell og overveid måte å bruke vold og trusler på kommer klart til uttrykk ved for eksempel rømningsforsøk og gisseltaking, men også i tilfeller der den enkelte føler at hans/hennes posisjon, både formelt og uformelt, svekkes. Noen av våre eksempler forklares slik.

I visse situasjoner der tjenestemannen bruker fysisk makt, for eksempel ved pasifisering, kan det oppstå et basketak der vold møter motvold.³⁸ Flere av våre informanter kan fortelle om slike situasjoner. Det samme kan hende i situasjoner der fangen pasifiseres.

³⁷ Se også Hammerlin og Enerstvedt 1988, Hammerlin og Schjelderup 1994 og Møller 2000.

³⁸ *Pasifisere*. Fra latin, av *pax* 'fred' og *-ficere* 'gjøre'. Gjøre fredelig, tvinge til lydighet, ofte i betydningen fysisk inngrep for å avvæpne, temme, gjenopprette fred og ro. *Passivisere*: Gjøre passiv, rolig, uvirksom.

Vi har vist at vold og trusler mot kriminalomsorgens ansatte har mange former. Den individuelle variasjonen i hvordan den ansatte opplever en hendelse, er meget stor. Noen av informantene i vårt materiale hevder at den volden som ble utført mot dem var såpass alvorlig at de kunne ha blitt drept. Enkelte mener at den volden de ble utsatt for var drapsforsøk. Andre hevder at de verbalt følte seg truet på livet. Det finnes flere i vårt materiale som er blitt utsatt for alvorlige volds- og trusselhendelser og fått skader eller psykisk mén av hendelsen. Det er også de som sier at de ikke har fått noe mén. Det er også de som hevder at de har fått lettere skader, men som beskriver store variasjoner i etterreaksjonene.

3.6 Om konsekvensene, noen kritiske innspill til oppfølgingen

Informantene redegjør for ulike konsekvenser og problemer. Det er store individuelle forskjeller med hensyn til hva som oppleves som problemer, men vi har forsøkt å ordne informantenes tilbakespill på en måte som kan gi en viss oversikt over hvilke typer problemer de mener de har opplevd.

På basis av teorier om vold og trusler, og med grunnlag i våre egne informanternes fortellinger, kan vi oppsummere følgende forhold mellom hendelse og virkninger: Virkningene av volden er både fysiske, psykiske og sosiale.

For noen har de fysiske konsekvensene vært verst, for andre de psykiske, men enkelte forteller også om betydelige sosiale problemer. Dag Østerberg hevder at sammenliknet med legemlig vold kan virkningene etter *verbal vold* i mange tilfeller oppleves som mer alvorlig enn følger etter fysisk vold. Han begrunner det med at den verbale volden kan føre til en personlig eller sosial katastrofe. Opplevelsen av overgrepene selvsagt varierer fra situasjon til situasjon. Noen ganger er den verbale volden mest fryktskapende (Østerberg og Engelstad 1992, s. 291).

Den franske filosofen Merleau-Ponty hevder at lusingen og mordet har noe felles, nemlig at kroppen blir angrepet. Hvilken situasjon man får lusingen eller kjeften i, hvilken betydning den har i den konkrete situasjonen, og hvilken meningssammenheng den inngår i, blir

vesentlig. Voldsutøverens motiv er viktig, men også de motivene som *tillegges* ham eller henne.

For noen er altså fysisk vold det verste, for andre er det å bli utsatt for psykisk og sosial vold det alvorligste og mest pinefulle. Det er altså nødvendig å utvide perspektivet og se problemet ut fra de ulike situasjonene og sosiale betingelsene.

De ulike problemaspektene kan variere sterkt i intensitet i ulike faser og på forskjellige tidspunkt og i forhold til hverandre. Problembildet er altså forskjellig for den enkelte: For noen er det snakk om mer umiddelbare ubehagsopplevelser eller erfaringer; for andre er problemene størst som ettervirkninger, mens en tredje gruppe sliter med begge deler. En fjerde gruppe har få eller ingen problemer verken umiddelbart eller senere. Mange har heldigvis klart å bearbeide sine opplevelser på forskjellige måter. Dette faller imidlertid utenfor mandatet for denne undersøkelsen.

Vi vil starte med en beskrivelse av konsekvensene av de ulike volds- og trusselhandlingene.

3.6.1 Konsekvenser av voldshandlingen

I nyere voldsforskning er man blitt mer opptatt av den enkelte volds- og trusselopplevelse og de konsekvensene som handlingen har fått for den enkelte. Det er den enkeltes lidelse og smerteopplevelse som skal stå i fokus. Den kan bare forstås på et subjektivt grunnlag og må ikke verken underkjennes eller nedvurderes. En betjent med lang tjenestetid sier det på denne måten:

"Det er vel ingen betjenter som tror at de kan jobbe et helt liv i vår etat, uten at de skulle komme i fare for å møte en form for vold, dette vil i så fall være veldig naivt. Men hvordan hver enkelt av oss reagerer på en evt. voldshandling det går det ikke an å forutsi, min egen reaksjon hadde jeg aldri trodd skulle utarte seg slik den gjorde."

De fysiske eller legemlige skadene som ble konsekvensen av voldsutøvelsen, er én side ved konsekvensene; de psykiske – en annen. Flere av våre informanter har over lengre tid slitt med psykiske og sosiale problemer som et resultat av episoden. Andre har strevd umiddelbart

etter hendelsen, men intensiteten har avtatt. Flere av informantene forteller om ulike former for sjenerende ubehag uten at det hemmer dem i det daglige arbeidet og hverdagslivet ellers. Men i noen situasjoner kan opplevelsene blusse opp. Noen av informantene opplever at de vonde erfaringene blir aktiviserte ved tumulter, konfrontasjoner eller situasjoner som likner på den de opplevde volden eller trusselen i.

Variasjonen med hensyn til smerteopplevelse kan illustreres med følgende matrise:

Tidsdimensjon →

Umiddelbart etter	Lang tid etter
Sterk	Svak
Sterk	Sterk
Svak	Sterk
Svak	Svak

Variasjonen med hensyn til mestringsevnen kan illustreres med denne matrisen:

Tidsdimensjon →

Umiddelbart etter	Lang tid etter
Bra	Bra
Bra	Dårlig
Dårlig	Dårlig
Dårlig	Bra

Opplevelsen og vurderingen er altså forskjellig. Variasjonen er stor både i forhold til *hva* informanten sier at han/hun sliter med og *hvordan* den enkelte forholder seg til problemet og opplevelsen. For noen har alvorlige overgrep satt varige sosiale, kognitive og følelsesmessige spor. I de groveste tilfellene forteller informantene at hendelsen førte til en arbeidsmessig utrygghet og en frykt som igjen har fått som konsekvens at noen av dem ikke lenger arbeider i sikkerheten eller kvier seg for å fortsette. Andre har flyttet til en annen by og tatt seg arbeid i et annet fengsel fordi den sosiale og psykiske belastningen som følger av alvorlige trusler på stedet ble for stor. Andre sliter fremdeles i hverdagen, og noen har måttet ha perioder med aktiv sykemelding. Det finnes også dem som har halv stilling, eller bare tar på seg en bestemt type vakter. Et par av informantene har også klare tanker om å førtidspensjonere seg .

Noen av tjenestemennene som er intervjuet har vært utsatt for handlinger som skaper betydelig angst, frykt og usikkerhet. Dette gjelder særlig dem som er blitt bitt av HIV-smittede eller stukket av sprøyter. Noen av informantene har vært svært engstelig for smitte. En sier det slik:

Episoden er fra kort tid tilbake. Betjenten på kveldsvakt, oppdaget at en innsatt forsøkte å smugle stoff inn i fengslet. Betjenten fulgte vanlig prosedyre med å låse inn innsatte i celle i kjelleren. Innsatte startet celleknusing. Det ble bestemt at han skulle overføres lukket anstalt. Ifølge betjenten ble innsatte " helt gæærn, han beit, skrek og truet med at han var hiv-positiv". Innsatte måtte holdes under transporten, noe som var problematisk selv om de var fire ansatte, to på hver side av innsatte. Innsatte ble lagt i benlås. Betjenten satt på han 1 time, ble bitt i hånden. Betjentene måtte til slutt legge innsatte i lasterommet bak i bilen. Betjenten anmeldte forholdet til politiet samme natt og dro til legevakten for å ta sprøyte og blodprøver. Informanten forteller om betydelige konsekvenser : Han levde i uvisse om han var hiv-smittet. Gikk et halvt år før han fikk svar på prøvene. "Jeg måtte leve som om jeg var hiv positiv, var redd for å smitte andre... jeg takler det ikke følelsesmessig , med den uvissheten". Denne perioden opplevde betjenten som svært vanskelig . I ettertid viste det seg at innsatte hadde hepatitt C. Betjenten skrev lang rapport om saken.

Særlig i forbindelse med smitte formidler informantene at de har et stort behov for effektiv oppfølging, både behandlingsmessig, moralsk og omsorgsmessig. Dette gis nok de fleste steder, men det må innarbeides gode rutiner og opplegg som gir en adekvat oppfølging.

3.6.2 Noen eksempler på konsekvenser og ettervirkninger

Av informantenes fortellinger og tilbakemeldinger har vi foretatt et lite utvalg. Eksemplene gir et inntrykk av noen av problemene, men kan ikke på noen måte dekke spennvidden i informantenes mangfoldige hendelses- og konsekvensbeskrivelser. Vi må derfor bare erkjenne at valg av noe også betyr fravalg av noe annet. Likevel håper vi at de hendelsene vi presenterer gir et bilde av belastningene ofrene er påført. Noen informanter ønsker ikke sine historier presentert. Vi har derfor skrevet om på en del gjenkjennelige fakta, slik at historiene framstår som mer prinsipielle problemstillinger.

En sier det slik om de fysiske og psykiske vanskelighetene som han strir med:

"Det gikk på nervene løs. Følte ubehag, var sjokkert og hadde vondt i bringa."

En annen av informantene forteller at han og hans kollega ble angrepet på vaktrommet av en gruppe fanger på en svært brutal måte. Fangene anvendte både slag og stikkvåpen. Hendelsen

var så traumatisk at han hadde problemer om natta over lengre tid. Konsekvensene - som oppleves den dag i dag, flere år etter hendelsen - forteller informanten om på følgende måte:

Han sier at han unndrar seg fra konflikter og krangel. "Jeg vegrer meg for konfrontasjoner," sier han. "Engstelig er jeg også for eventuelt det som kommer bak meg." Han betoner at han og kollegaen var i alvorlig fare og han opplevde hendelsen der og da slik at de kjempet for livet.

Hendelsen er fra midten av 1980-tallet, men han hevder at han fremdeles sliter med psykiske og sosiale problemer som ettervirkninger. Blant annet fikk han problemer ved at han isolerte seg. Dessuten: Hadde det ikke vært for at han hadde fått seg en annen jobb i fengselsvesenet (åpen avdeling), hadde han sluttet for lenge siden. Heller ikke kollegaen ville tilbake til sikkerheten.

En annen tjenestemann, som ble utsatt for et knyttneveslag i ansiktet for kort tid siden, taklet hendelsen og situasjonen bra. Men etterreaksjonene kom. Han synes det er tungt å jobbe, han ville også ha foretrukket en annen turnus, en annen jobb – helst ville han jobbe om natta. Han ser heller ikke bort fra at han ikke orker mer og slutter. Informanten forteller at han i ettertid har fått problemer med å stole på mange innsatte. Han sier videre at han stolte for mye på at volden ikke kunne skje ham – dette til tross for at han har vært i farligere situasjoner enn dette.

3.6.3 Ulike former for symbolsk vold, verbal og nonverbal vold

Flere av informantene mener at den verbale volden (særlig truslene, men også utskjelling) kan være svært belastende, kanskje det verste de er blitt utsatt for.³⁹

De føles både "nedverdiggende, krenkende og skremmende", sier en av våre informanter.

De kan også oppleves som livstruende og rettet mot tjenestemannen personlig eller mot ham/henne i familiesituasjonen eller mot hans/hennes familie.

Noen formidler at de gjennom andre personer har fått vite at de "skal tas". Ved ett tilfelle hadde det blitt tystet om at en av våre informanter sto på en liste over personer som "skulle tas". Dette opplevde selvsagt informanten som svært ubehagelig. Avdelingens leder hadde imidlertid ikke fulgt opp saken.

Flere av informantene framhever at truslene og den verbale volden har noe uforutsigbart over seg: Truslene og antydninger om vold griper inn i framtida på en måte som plager over tid.

Noen frykter at noe vil skje, mens andre føler et sterkt ubehag ved usikkerheten: Man kan ikke si noe sikkert om noe vil skje, eller ikke. Den som truer kan ved tidligere anledninger ha vist at han/hun er i stand til å omsette truslene i praksis.

³⁹ Dette kjenner vi igjen blant annet fra kvinnemishandling, der kvinner som er blitt utsatt for ulike voldsformer uttrykker at eksmannens eller ekskjærestens trusler og trakasseringer etter samlivsopphøret er en stor belastning. Flere av våre informanter har også opplevd truslene mot dem selv og familien som en klar forringelse av hverdagstryggheten.

Eksemplene, som stort sett er fra siste halvdel av 1990-tallet, er flere. Vi nøyer oss med å ta med et par hendelser:

En betjent forteller at fangen truet med å "skulle oppsøke oss privat og valse ned husene våre, stikke ut øynene våre, sparke oss i hjel."

En annen informant forteller at han hadde fått beskjed om at en politietterforsker hadde informert anstalten om at den innsatte "skulle ta informanten", og politimannen karakteriserte trusselen som alvorlig. Den samme tjenestemannen viser dessuten til en annen svært alvorlig trussel, der en kjent drapsmann ved overføring til et annet fengsel hadde skreket til ham "din jævel, din gnom, jeg skal drepe deg." I begge tilfellene oppfattet den erfarne tjenestemannen at disse truslene, i motsetning til andre han hadde blitt utsatt for i løpet av sin tjenestetid, kunne være reelle. Den første hendelsen fikk også betydelige konsekvenser: Trusselen ble i de nevnte tilfellene fulgt dårlig opp fra fengselsledelsens side, og saken ble - slik han opplevde det - forsøkt dysset ned. Han følte seg alene under presset. Belastningen ble etter hvert så stor at han måtte sykmelde seg. I kjølvannet oppstod det også en lojalitetskonflikt mellom tjenestemannen og fengselsledelsen .

Ut fra våre intervjuer skiller de fleste av informantene mellom det som vi teoretisk har definert som verbal og nonverbal vold. Som skrevet i teoridelen, er trusler en form for verbal vold, men de kan også være nonverbale og markeres direkte eller indirekte ved for eksempel mimikk, kroppsspråk, antydninger, metaforer, gjenstander og brev. Seks - sju informanter tar opp dette problemet. Vanlig er kombinasjonen av verbal og nonverbal vold gjennomført ved direkte eller indirekte markering.

Mange skiller mellom de truslene som riktignok kan oppleves ubehagelige der og da, men som de ikke regner med vil bli fulgt opp i praksis, og trusler som de opplever som "reelle" eller sannsynlige. En tjenestemann med lang erfaring fra etaten sier det slik:

"I løpet tiden som avdelingsbetjent var det riktignok mange trusselepisoder, men svært få ble opplevd, eller huskes, som særlige reelle eller farlige. (..) Han forteller om et par hendelser som særlig har plaget ham og som han beskriver som "mer ubehagelig enn andre". Han forteller også om en selvopplevd trusselhendelse, som han kommenterer slik: "Etter mitt skjønn burde episoden vært anmeldt. For meg var truslene reelle og grove nok til det. Bitterheten over at ingenting ble gjort, var minst like tung og svelge som ubehaget ved selve episoden."

En annen informant var i lengre tid på slutten av 1990-tallet blitt plaget med alvorlige trusler, blant annet over telefon, men også i form av direkte verbale trusler og utskjellinger. I en periode ble det også truet med at fire-fem personer skulle ta ham. Politiet oppfattet trusselen alvorlig og holdt huset under et visst oppsyn. Informanten sier at han var redd og sov dårlig, og at han hadde en stokk ved siden av senga til å kunne forsvare seg med. Informanten forteller at han fikk dårlig støtte fra mellomledere. Andre kolleger støttet imidlertid ham. Byråkratisk treghet og passivitet i saken førte til en uoverensstemmelse mellom han og mellomledere. Han sier: "Blant annet fulgte ikke mellomlederne opp - ingen rapport ble skrevet." Trusselen og den mangelfulle oppfølgingen ble til sammen en såpass stor belastning at han måtte sykmelde seg en periode.

Symbolisk vold rommer altså ofte kombinasjoner. En illustrerer det på denne måten:

"Essensen i truslene var at undertegnende skulle *tas* uansett pris. Denne episoden var den verste fordi han de følgende tre månedene forsøkte å *drepe* meg med blikket hver gang vi møttes. I denne tida uteble han også fra permisjon, noe jeg opplevde som en stor påkjenning (...)."

Et par av våre informanter gir egenopplevde eksempler på at trusler som skulle utføres av "stråmenn" eller fangen selv. Hendelsen nedenfor tar utgangspunkt i at han og kolleger hadde grepet inn for å stanse en fange som forsøkte å sette fyr på cella:

Illsint sa fangen til betjenten da de var alene: "Du skal kjenne noe kaldt mot tinningen eller nakken!" Fangen, som var vel beslått, hadde god kontakt med gjenger og personer som utførte slike voldshandlinger på bestilling.

En annen informant forteller om trusler og symbolsk vold på denne måten. Bildene som brukes er råe og direkte:

En fange, som var hepatittsmittet spyttet på informanten og satte seg til motverge da han skulle låses inn på cella. "Han lovte å oppsøke meg der jeg bor ved løslatelse og ta med seg sin avsangde hagle, - den skulle plasseres i munnen min og avfyres så hjernemassen ble spredd utover..."

Den samme betjenten viser til at en mannlig innsatt som satt for vold, hadde satt informanten øverst på en dødsliste. Fangen hadde også senere bekreftet overfor andre tjenestemenn at informanten toppet hans "dødsliste". (Fangen hadde fått en rapport på seg for trusler og kjefting og var svært forbannet).

Det sier seg selv at å bli plassert øverst på en "dødsliste" har en svært sterk symbolsk effekt. Det samme med trusler mot familien eller bosted.

En betydelig effekt får også truslene når den verbale og nonverbale volden knyttes til definerte voldsmiljøer eller representanter for disse. En informant forteller:

"Av trusler har jeg for det meste blitt truet med juling." Og videre: "En annen belastning er også trusler som går på deg som person etter at innsatte er løslatt. Da av typen *du skal bare passe deg for om fire måneder er jeg ute!* Slikt skaper også en frykt i kroppen som ikke bare forsvinner av seg selv."

En annen informant gir følgende beskrivelse:

Fangen tilhørte torpedomiljøet i Oslo og var sterk og truende. Det hadde oppstått en særlig konfronterende situasjon. Da det var få betjenter til stede i ferien, hadde fangen opparbeidet en innflytelsesrik posisjon på avdelingen, som han utnyttet. Vikarene hadde vært passive. Han følte denne truet ved informantens inngripen i en gitt situasjon. Det ble bråk og flere betjenter ble tilkalt. "I og med at det var så mange betjenter der, gikk ikke fangen til motverge. Fangen kom da ut fra cella si – sa ikke noe, men fulgte meg med hatefulle blikk, et aggressivt kroppsspråk og en truende mimikk. Da vi var alene, truet han meg direkte: En gang du er alene skal jeg ta deg". Informanten fortalte videre at han bare hadde møtt ham en gang senere og det var på byens torv. "Da gikk jeg en annen vei – jeg ville ikke møte ham, fryktet konfrontasjonen."

Informanten forteller også en annen historie.

Fangen – en iraker – hadde gode forbindelser til torpedomiljøet i Oslo. "Han var psykisk ustabil," sier informanten, "og han fikk dårlig øye til meg fra første stund. Han hadde for vane å bruke svært lang tid for å komme opp i fellesskapet, noe som skapte en rekke praktiske problemer." Ved en anledning ble det stilt et ultimatum: Enten fikk han gå opp, eller bli nede. Fangen satt først og stirret olmt på informanten. Så begynte han å hyle og skrike til ham, for så å slå etter betjenten. Slaget streifet betjenten og det oppsto et basketak. Flere betjenter kom til, og fangen ble ført ned i kjelleren. Han truet med å drepe informanten,. "Han skulle drepe meg og drikke blodet mitt. Jeg tok truslene svært alvorlig fordi fangen hadde vært truende mot andre og angrepet også de som arbeidet på sosialkontoret."

I og med at truslene vedvarte, følte han seg mer og mer utrygg. Minimumsbemanningen gjorde ikke saken lettere. "Jeg ble redd for å gå på jobben," sa informanten. En ny episode oppsto. Han ble frenetisk og ukontrollert og ville ta meg. "Det gikk ikke mange ukene før jeg sa opp – søkte meg til et mindre fengsel.."

Også familien min var truet – han ville ta meg og mine." Dette førte til at informantens liv ble preget av frykt og overforsiktighet – en fullstendig uholdbar situasjon. Han fortalte at han ble fiksert på sikkerheten i hjemmet, låste i tide og utide. Det ble enerverende for alle. Også telefonsamtaler som ikke kom fram ble tolket i verste mening.

Et ytterligere eksempel er følgende uttalelse fra en som er blitt utsatt for både trusler og vold.

I løpet av en måned ble han angrepet to ganger. Han sier:

"Personlig finner jeg trusler mer belastende enn fysisk vold. Når man utsettes for et fysisk angrep er kroppen straks i alarmberedskap, man handler. Og situasjonen løses. I etterkant er det alltid en eller annen form for debriefingstiltak. Slik at man raskt får spenningen ut av kropp og sinn." Han forklarer at ved trusler løses ikke det hele opp på samme måten - spenningen blir sittende i kroppen i lang tid. "Når angrepet ikke kommer, så kvitter ikke kroppen seg med all spenning på et øyeblikk. En annen belastning er også trusler som går på represalier mot deg som person etter at innsatte er løslatt. Da av typen 'du skal bare passe deg for om fire måneder er jeg ute!' Slikt skaper også en frykt i kroppen som ikke bare forsvinner av seg selv."

En neste informant, som har opplevd flere trusselliknende situasjoner, legger vekt på følgende erfaring fra én episode:

Den innsatte, som var i amfetaminrus, ville inn på en celle sammen med en soningskamerat. Da betjenten nektet dette, grep fangen tak i en mopp og truet betjenten og senere andre betjenter med, som etter hvert strømmet til fordi alarmen var gått. Han kom også med grove og nedsettende uttrykk. Informanten forteller at han ble svært skjelve av episoden. Han sov heller ikke den første tida etterpå. Han mener likevel at han ikke har fått seinvirkninger av hendelsen, men at han nok er mer forsiktig og oppmerksom nå.

En neste hendelse viser at fangen var i psykisk ubalanse og sint over at han var ført tilbake til cella. Han hadde ved flere anledninger kommet for sent til innlåsing til arbeid. Det haglet med trusler. Han brukte vulgær kjeft mot betjenten og han sa at han skulle "kline meg ned".

"Ved flere anledninger stod han rett opp i ansiktet på meg med få centimeters avstand. Han hadde en kaffekopp i hånden og han var såpass hissig at jeg var bekymret for at han skulle kaste denne mot meg."

Noen betjenter har i årenes løp fått trusselbrev, eller brev er blitt sendt til andre der betjenten omtales på en måte som kan skape ubehag og frykt.

3.6.4 Om sosiale voldsformer, mobbing og trakassering i og utenfor fengslet

Den sosiale volden får store konsekvenser for flere informanter, ikke minst i form av utrygghet i arbeidet. Flere informanter bidrar med historier om hva de har opplevd. Den verbale volden og truslene som rettes mot dem, uttrykkes gjerne ved at betjenten "skal tas ute". Andre betjenter forteller om mobbing og trakassering. Dette skjer både *på* og *utenfor* anstaltområdet.

En av informantene fortalte at trakasseringen og mobbingen av ham varte i en periode på tre - fire år. Fangene spredte rykter om ham, han fikk kallenavnet "fangehateren". Også utenfor murene fortsatte mobbingen og plagingen. Ved et par anledninger hadde informantene meget ampere, truende og vanskelige møter i byen med eksfanger eller fanger på permisjon. I tillegg til fangen selv, oppførte også venner av fangen seg truende og nedvurderende mot ham. Disse episodene ble han plaget med i løpet av 1990-tallet. Fra slutten av 1990-tallet og år 2000 kunne informantene nevne flere historier fra byen der han bodde, der han ble utsatt for trakasseringer og trusler – ikke bare verbale, men også fysiske. En fortelling kan illustrere problemet: Informantene møtte sammen med noen venner en tidligere fange og hans storvokste muskelbunt av en venn på en uterestaurant. Den tidligere fangen hadde begynt å kjele, klype betjenten i maven, trakassere... Også den storvokste venningen begynte å knuffe på informantene – dunket til ham tre - fire ganger. Til slutt var situasjonen uutholdelig, og informantene og hans venner trakk seg unna.

En annen informant har følgende historie å meddele. Vi har presentert deler av den tidligere:

Hun dro kjensel på en fange på en bussholdeplass. Mannen, som var innsatt og tidligere anmeldt for vold mot ansatte, og åpenbart hadde psykiske problemer, henvendte seg brått til informantene og sa noe slikt som "jeg kjenner igjen trynet ditt". Han slo neven i hånden og hevet armen, som om han skulle slå. Informantene oppfattet situasjonen som svært truende, men kom seg inn på buss og måtte kjempe med seg selv for ikke å bryte sammen. Informantene forteller videre at det kom en sterk psykisk reaksjon etter hendelsen og måtte sykemelde seg.

Enkelte opplever det som ofte kalles *byråkratisk likegyldighet*, en voldsform som faller inn under byråkratiske makt- og hersketeknikker. I vårt materiale oppfatter enkelte informanter at rapporter er blitt borte eller de hevder at deres sak er forsvunnet i saksgangen. Andre mener at anmeldelsen er henlagt på et sviktende grunnlag. Enkelte hevder også at klagen eller rapporten er blitt "definert vekk" ved at en eller annen avgjørelse er tatt uten at informantene er blitt innkalt til et eventuelt oppklarende møte eller til avhør.

Etter flere alvorlige hendelser, sa en informant oppgitt til oss at han/hun hadde gitt all nødvendig informasjon, men "det er akkurat som om informasjonen ikke kommer frem."

De informantene som er blitt utsatt for dette i ettertid, har gitt tilbakemelding om at de er irriterte og opprørte over mangel på vilje til oppfølging og vilje til å forklare eller diskutere saken slik at deres forståelse og opplevelse blir kjent. De reagerer på å bli neglisjert. De reagerer på byråkratisk likegyldighet.

3.6.5 Noen andre erfaringer

Vi har tidligere vært inne på at toleransegrensen for vold og trusler kan være svært varierende. Men en vid toleransegrense kan ikke bare knyttes til den enkelte tjenestemann. At man har en betjentkultur som aksepterer en vid toleranse for særlig trusler, blir oppfattet som problematisk. Man snakker ikke om slike hendelser. Noen steder er en innarbeidet væremåte at man skal tåle det man er blitt utsatt for. Det er en del av jobb-betingelsene og hverdagen, "man skal være tøff". Dette betyr mest sannsynlig at en del hendelser ikke registreres, kanskje heller ikke oppleves som et problem. Men intervjuene våre antyder at trolig er det mange andre som sliter med følger av slike hendelser "i det skjulte", uten at de forteller noen om det. I tilspissede situasjoner kan ubearbeidede følelser fra slike hendelser komme fram på en uventet og uheldig måte, med kanskje nye, uventede konsekvenser både for tjenestemannen og for utfallet i situasjonen.

Enkelte informanter ser egen rapportskrivning – og at den kommer raskt etter hendelsen – som viktig ikke bare i forhold til saksinnholdet, men også i forhold til "å rydde opp i følelsene og tankene".

3.6.6 Den positive omtalen, rosen

De stedene som synes å ha innarbeidet gode rutiner og opplegg under og etter en hendelse, får en meget bra tilbakemelding. Det som kjennetegner denne praksisen er at det både er gode rutiner på oppfølgingen kort og lang tid etter hendelsen. Dette gjelder både i forhold til saksoppfølgingen (rapporter, anmeldelser) og i forhold til betjentens situasjon omsorgsmessig. Den gode kritikken tar utgangspunkt i at både ledere og kolleger stiller opp – faglig og omsorgsmessig. Det er viktig å se hele oppfølgingen som en prosess som strekker ut i tid. Å bli tatt alvorlig, å bli trodd på – er sentrale poenger. Å få tilbakemeldinger på at

man utførte tjenesten bra etter forholdene, er likeens viktig. Begge formene for tilbakemelding kan dempe mye av de kjente traumene, usikkerheten og ubehaget etter en volds- og trusselhendelse.

De som har opplevd å bli tatt som gissel, fremhever nødvendigheten av interne kriseplaner i alle ledd av hendelsesforløpet, både under og etter gisseltakingen. Informasjoner til den som er blitt utsatt for volden om hendelsesforløpet etter for eksempel en rømning, betraktes som viktig.

3.6.7 Når oppfølgingen svikter

Fengselsledelsen kritiseres i en del saker for å være for passive. Det synes som det er forskjeller fra fengsel til fengsel i måten man følger opp på. Noen har gode rutiner, andre ikke. Noen har dessuten en mer tilfeldig organisert oppfølging.

Vi har eksempler på svært alvorlige hendelser som ikke ble fulgt opp av verken fengselsledelse, organisasjonene eller andre. I ett av disse eksemplene, som riktignok ligger over 20 år tilbake i tid, gikk det seks år før informanten fikk "oppreisning" og hans versjon av hendelsen ble bekreftet gjennom en rettssak. Denne saken må utvilsomt ha vært en enorm påkjenning. Vi har tro på at vi for fremtiden ikke vil oppleve tilsvarende etterspill som i denne saken. Informantens historie er imidlertid et interessant lærestykke i hvordan det *ikke* skal handles når det verste skjer, samtidig som historien viser at konsekvensene av slike hendelser fremdeles kan være virksomme mange år senere. Vi har derfor valgt å gjengi referatet fra intervjuet i sin helhet:

Informanten forteller at han plutselig ble overfalt av en gruppe innsatte i avdelingen. Det var ikke andre ansatte til stede. Han ble slått i bakhodet, sparket og slått og hoppet på mens han lå nede. Den mest aktive i overfallet var en drapsdømt, som ikke likte betjenten. Informanten forteller at de andre innsatte sørget for at overfallet ikke utviklet seg til drap. De var redde for at de innsatte som slo skulle gå for langt.

Informanten var sykemeldt i tre uker etter overfallet. Han fikk ingen annen oppfølging eller debrifing etter hendelsen. I tida etter sykemeldingsperioden måtte han gjøre en litt skjernet tjeneste. Han gikk nattvakt for å unngå å komme i kontakt med berørte innsatte.

Hendelsen utviklet seg til en konflikt som ikke ble endelig avgjort før etter seks år.

Da de innsatte ble anmeldt av fengslet, gikk de til motanmeldelse for å forsvare seg. Saken ble slått opp i lokalpressen, og de innsattes versjon av hendelsen ble gjengitt. De innsatte hevdet at betjenten hadde kalt den innsatte for "morder" og antastet han. Han ble beskyldt for å smugle stoff og være en brutal betjent. Informanten opplevde beskyldningene i lokalavisene som en stor belastning. De innsatte streiket for å bli kvitt han og for å gi han skylden for det som skjedde. De innsatte fikk støtte fra KROM i at den "voldelige betjenten" burde fjernes

fra sin stilling. De innsatte stod omsider fram og bekreftet hans historie. I rettssaken innrømmet til slutt innsatte at de fløy på han fordi de trodde at han var på sporet av narkotika. Hensikten med overfallet var at han skulle *skremmes* til å slutte å snoke etter stoff. Den mest aktive hadde tilmed fått 35000 kroner av en annen innsatt for å "ta" betjenten. Informanten fikk til slutt kr. 25000 i billighetserstatning, og Fengselsstyret sendte en formell beklagelse på grunn av det han hadde vært utsatt for.

En periode etter hendelsen var han plaget av "blodsyn" når han tenkte tilbake på overfallet. Han så blod over hele golvet i avdelingen hvor overfallet skjedde. En psykiatervenn, som han betrodde seg til, tok han med seg opp til avdelingen, og etter dette forsvant synet.

Den kanskje største belastningen for betjenten var at han ikke ble trodd i tida etter overfallet, tilmed en del kollegaer tvilte på alvoret i det han hadde opplevd. Han føler fremdeles litt bitterhet over det i dag. Han følte at han ble stigmatisert i betjentmiljøet på grunn av hendelsen. Muligens var de tilbakeholdne fordi de ikke visste hvordan de skulle støtte han. Han fikk heller ingen hjelp av foreningen, så han meldte seg ut av den. Han opplevde også at da departementet interesserte seg for saken til å begynne med, og han ble innkalt til samtale med ledelsen i Fengselsstyret, trodde heller ikke Fengselsstyret fullt ut på hans historie.

Til vår kommentar om at alenevaktordningen er avskaffet og at denne hendelsen antakelig ikke hadde skjedd i dag, i hvert fall ikke utviklet seg så langt som den gjorde dersom han ikke hadde vært alene på avdelingen, sier han: "Vi er fortsatt ofte alene med innsatte, så slikt kan likevel skje."

Informanten er i dag 50 % uføretrygdet på grunn av posttraumatisk stress. Han jobber nå halv stilling på dagtid. Det er søkt om yrkesskadeerstatning, men denne saken er ennå ikke avgjort. Informanten synes ikke at det blir lettere med årene. "Det blir verre", sier han. Han vet ikke hvor lenge han holder ut å jobbe. Han savner at fengselet i det minste kunne gi uttrykk for at de ønsket at han skulle fortsette, men han opplever ikke at han blir verdsatt som en ressurs.

Flere av informantene fremhever at en bedre organisering og mer smidige rutiner er nødvendig både i det forebyggende arbeidet og i etterarbeidet.

I vår samtale med en av dem som føler seg sviktet, sier han at

"...det er svært viktig at fengslet følger opp og at de som har ansvaret gjør sitt. Det er viktig at det formelle ansvaret fungerer. Dette oppleves som en viktig faglig og moralsk støtte. Og motsatt: Når den formelle, byråkratiske praksisen ikke fungerer, føler man seg sviktet. Rapporter må få riktig og nødvendig saksbehandling, sier vår informant. Hvis truslene hadde blitt iverksatt, ville man ikke hatt tilstrekkelig dokumentasjon om utgangspunktet og forløpet for hendelsen dersom det ikke ble skrevet rapport om saken.

En informant sier at betjentene selv i for liten grad følger opp rapporteringen, og at fengslet har bedt om at så gjøres:

Ingen av hendelsene som informanten forteller om, ble registrert via trusselskjema. "men i den senere tid er vi blitt oppfordret til å sende in slikt skjema. For vårt eget beste får vi ta oss sammen og bli bedre."

Mange understreker hvor viktig det er at fengselsledelse følger opp ved mer alvorlige hendelser og at fengslene innarbeider bedre rutiner på etterarbeid og oppfølging.

Et par informanter har vært utsatt for svært alvorlige hendelser, som de selv karakteriserer som drapsforsøk der og da. Flere sier at de har blitt utsatt drapstrusler; andre hevder at de hadde en opplevelse av de kunne blitt alvorlig skadd; bittert kritiserer enkelte av dem både departement, fengsel og fagorganisasjonene for at de ikke fikk adekvat støtte umiddelbart etter episoden og under saksgangen. De opplevde at deres versjon av hendelsesforløpet ikke

ble trodd eller ble tilsidesatt, enda ettertiden ga dem rett. Skepsisen og den mangelfulle oppfølgingen har derfor ført til at informantene det dreier seg om i en del tilfeller har fått en grunnfestet mistillit til enkelte ledere. Enkelte går langt i kritikken når de mener at ledelsen er mer opptatt av økonomiske spørsmål enn betjentenes arbeidsmessige forhold. En av informantene sier det slik:

"Departementet kommer ofte for seint med tiltak – de er for mye på avstand, kan ikke leve seg inn i den praktiske hverdagen betjentene er i. Ledelsen i mitt fengsel er for mye opptatt av at budsjett skal holdes."

At en volds- eller trusselsak blir gjort til en fangesak og ikke automatisk anmeldes, er flere kritiske til. Dette får også psykiske konsekvenser. Man føler seg tilsidesatt og mistrodd.

Noen av kritikerne hevder også at de opplever at saken deres ble dysset ned både rett etter hendelsen og i ettertid. Det er et uttrykt ønske fra enkelte om at fengselet automatisk tar ansvaret for å anmelde overgrep. Dette blir oppfattet som en viktig avlastning som skjærmer den volds- og trusselutsatte tjenestemann eller KIF-ansatte fordi han/hun da slipper belastningen det er å gå til anmeldelse. Dermed kan den ansatte beskyttes mot en eventuell hevnakt fra den innsatte.

3.6.8 Om sanksjonering

Enkelte informanter har reagert på at etter en overflytting av en fange på grunn av vold eller trusler, kommer fangen tilbake til avdelingen kort tid etter. Dette har også skjedd etter drapstrusler mot betjenten eller at fangen hadde begått legemsvold mot informanten. Andre hevder at ledelsen i en del tilfeller er selektiv ved valg av sanksjoner. Noen sanksjoneres strengt, andre mildt. Flere reagerer på at de ble utsatt for alvorlige hendelser, men at fengselet ikke fulgte opp med sanksjoner. Til tross for store konsekvenser for den ansatte, slapp likevel fangen negative sanksjoner og refselsler fra fengslets side, sier noen av informantene.

Andre informanter reagerer på at fengslene ikke rutinemessig flytter på en fange som har utøvd vold mot betjenter eller kommet med alvorlige trusler. De hevder at fangen enten bør flyttes til en annen avdeling eller til et annet fengsel. Særlig de små fengslene sliter med overflyttingsproblemer, nevner informanter som arbeider i mindre fengsler. At betjenter av

frykt for overgrep mot egen helse og familie må flytte og finne seg en annen jobb, mens en fange forblir på samme avdeling, reagerer de berørte informantene meget sterkt på. Om dette er mer sjeldne enkelttilfeller, vet vi ikke.

Rutinene med hensyn til sanksjoner som gis, må bli mer prinsipielle og konsekvente. De opplever at den som utøvde volden ofte slipper for lett. I visse tilfeller reagerer betjentene på forskjellsbehandling i oppfølgingen: Mens de sliter med ettervirkninger, blir den som har utøvd volden - som en sier det - "raskt forstått og tilgitt". Angrepet på informanten fikk etter hans informasjon ingen konsekvenser for fangens soningsprogresjon, og han understreker:

"Da den innsatte et halvt år senere fikk frigang, opplevde jeg dette nærmest som en belønning."

"Da den innsatte ble konfrontert med hendelsen av vakt sjefen, hadde han begynt å grine Og så fikk han senere et nytt soningsavbrudd som belønning", forteller en trusselutsatt om hvordan hun opplevde situasjonen og mangel på oppfølging.

Ved en alvorlig hendelse utviklet det seg en diskusjon mellom informanten og mellomlederen. Informanten ville at fangen, som hadde utøvd legemsvolden mot informanten og dessuten truet med kniv, skulle forbli på avdelingen som fangen etter voldsepisoden rutinemessig var blitt overflyttet til. Mellomlederen uttrykte imidlertid tanker om at det kanskje var hensiktsmessig å ta fangen tilbake til mer normal soning, slik at han kunne følge opp det tilrettelagte opplegget han hadde. Riktignok ble informanten på et tidspunkt spurt om råd før beslutningen ble tatt, men premissene følte i ettertid feil, særlig etter at nye informasjon kom for dagen og etter at et møte med fangen var gjennomført. Prinsipielt mener også informanten at det er feil at tjenestemenn, som blir utsatt for vold og trusler, skal ta avgjørelsen om anmeldelser i slike saker. Det burde rutinemessig ledelsen eller fengslet ta ansvaret for, og ikke overlate avgjørelsen om anmeldelse til tjenestemannen i en situasjon som allerede på mange måter er vanskelig.

Informanten fikk en følelse av at avdelingslederen ville nedtone saken. Forklaringen kan etter vår oppfatning ligge i at voldsepisoden ble utløst av en konflikt som skyldtes at det var gjort en rutinemessig feil av en annen betjent, som den psykisk ustabile fangen overreagerte på. Saken fikk etter hvert en del andre uheldige følger som uten tvil ble en belastning for tjenestemannen. Første anmeldelse ble henlagt av politiet med den begrunnelse at innsatte var "utilregnelig i gjerningsøyeblikket". Fengslet og informanten godtok ikke avgjørelsen og anket etter at informanten krevde det. Statsadvokaten fulgte opp og krevde at påstanden om "utilregnelighet i gjerningsøyeblikket" ble dokumentert. Det kunne ikke politiet, sa informanten. Saken kom dermed for retten, og fangen ble dømt.

3.6.9 Om kollegastøtte og kollegaomsorg

Vi kan skille mellom to former for kollegastøtte:

- formell støtte
- uformell støtte

Informantene mener at begge formene er viktige og nødvendige.

Det er særlig behovet for debriefing (faglig og emosjonelt) og defusing (støttesamtale) som må følges opp, men de fleste fremhever også at uformelle kollegasamtaler, omsorg fra kolleger, og praktisk hjelp er viktig. Flertallet hevder at nettopp kollegastøtten og kollegaomsorgen er viktigst. Man har et felles språk, en felles forståelse, en felles referanse .

Debriefing er blitt kritisert som metode hvis ikke den følges opp over tid. Dersom man nøyer seg med én debriefing, kan det oppstå nye og uventede problemer.

Et par informanter sier:

"Kollegene var fantastiske; de stilte opp hele tiden – ringte meg på kveldstid .."

"Kollegaoppfølgingen var meget bra. Folk ringte meg opp, og jeg hadde samtaler med enkeltpersoner." Også mellomledere fulgte godt opp.

"En veldig bra oppfølging" (...) "Jeg fikk også styre etter mine egne behov." Informanten forteller at episoden ble det iverksatt en debriefing umiddelbart. Direktør, ledere og betjenter ble samlet – alle fikk snakke ut. Saksinnholdet ble tatt opp på nytt når nye vaktlag kom til.

Mange av informantene sier at de enten har hatt debriefing eller samtaler, blant annet støttesamtaler ("defusing"). Dette oppfattes bra, og de fleste hevder at debriefing, samtaler og faglige diskusjoner er nødvendige og at de må innføres rutinemessig. Felles bearbeiding gir rom for samfølelse. De gir rom for at mange spørsmål som naturlig melder seg, kan bli besvart. Flere sier imidlertid at de ikke har hatt debriefing, eller de poengterer at de har hatt en for dårlig debriefing. Dette stemmer også med departementets registreringer.⁴⁰

Rutinemessig arrangerte samtaler og diskusjoner mellom kolleger etter en episode er også viktig med henblikk på at saksinnholdet i en episode dermed blir formidlet av den volds- og trusselutsatte selv. Dermed blir kolleger informert direkte, og muligheten for misforståelser, formidling av feilaktige informasjon, rykter og annet, svekkes. Et par av våre informanter har erfart disse problemene fordi slike møter og samtaler ikke ble arrangert. I enkelte tilfeller har rykter og misforståelser vært av en sånn karakter at informanten har følt det som en ytterligere påkjenning, som en desavuering og en stigmatisering.

⁴⁰ Fra Registrering av hendelser hvor det har vært brukt vold eller trusler mot ansatte i kriminalomsorgen, første halvår 2000. Notat av 5.9.2000

3.6.10 Debriefing som et kollektivt og fagrettet tiltak

Debriefingen og samtaler bør ikke bare rettes mot den som utsettes for volden. Dette gjelder for eksempel episoder der kolleger har vært tilskuere til at en kollega er blitt utsatt for overgrep, men ikke vært i stand til å gripe inn. Å oppleve at en kollega skades, selv om man ikke er direkte involvert eller tilstedeværende, kan føre til store problemer. I visse tilfeller har dette fått konsekvenser for tjenestemannens fangesyn. Særlig ved de mest voldelige overgrepene. Etter drapene på en fengselsbetjent i 1988 og i 1992 har flere betjenter hevdet at de hadde vanskeligheter med å forholde seg til drapsmannen og til andre drapstrømte. Enkelte nevner at de i lang tid slet med problemet.

Hvis flere tjenestemenn/ansatte har vært sammen om hendelsen, ser det ut til at de bør snakke sammen både umiddelbart og i lengre tid etter hendelsen. Ett eksempel kan nevnes: Etter å ha vært utsatt for en sprøytetrussel og rømning satte de to kvinnelige betjentene seg ned og diskuterte hendelsen i detalj. De pratet om alt – om følelser, opplevelser, redsel. Etter dette skrev de sin rapport.

En annen informant bekrefter problemet: Informanten ble tatt som gissel. Etterpå ble det snakket mye om hendelsen. Det var underlig å oppleve, sa informanten, at det kom flere betjenter og snakket om sine egne volds- og trusselhendelser som de hadde slitt med i mange år uten at de hadde snakket med noen om dem.

Nettopp møtet med tidligere fanger ute som informanten har hatt konflikter med, er det flere som nevner som et ubehagelig problem og en ubehagelig tanke.

Vår undersøkelse tyder på at dette på mange måter er et "skjult" problem fordi man ikke snakker så mye med kolleger om det. Også venner og familie kan ufrivillig bli delaktige i slike møter når man er ute sammen.

En annen informant trekker inn et historisk perspektiv: Selv om debriefing, slik vi kjenner det i dag, var et ukjent begrep den gang, var den nære omgangen tjenestemennene hadde med faste kolleger, viktig i måten man taklet disse episodene på. Informanten sier:

"Her tenker jeg også på den sosiale omgangen flere av oss hadde på fritida. Jeg opplevde det trygt og ha noen å snakke jobb med, også utenfor fengslet. Vi kjente hverandre godt, og vi visste at andre ville stille opp alt de maktet i en krisesituasjon."

Informanten trekker også inn et par andre momenter:

"Dette gjorde det lettere å møte konfrontasjoner med innsatte. Det skapte mindre panikkartede løsninger. Jeg mener vi var avventende, men konsekvente og samkjørte når vi aksjonerte."

Etter hendelsene sier mange at de er utrygge. Noen at de ikke kan eller vil tilbake til den gamle sikkerhetstjenesten. Andre, som også har opplevd voldshendelser, hevder det motsatte; at man ikke er blitt utrygg i situasjonene.

"Det er imidlertid også nødvendig med en faglig gjennomgåelse av hendelsene slik at vi alle kan lære av dem. En teknisk gjennomgåelse er nødvendig."

Av de informantene som hevder at de har slitt med problemet i lang tid, sier noen at de i ettertid har forstått og erfart at samtaler om hendelsen på et eller annet tidspunkt under prosessen, kunne ha vært en god ting. De aller fleste mener at det er særlig viktig å samtale med kolleger og andre fagfolk for å få en best mulig forståelse av hendelsen. Slike samtaler blir også viktige lærestykker, man kan lære av hverandre. Å være alene med hendelsen er en stor belastning; ikke å vise følelser en annen. Den siterte betjenten over sier følgende:

"Vi hadde stort behov for å prate – samme med hvem og hvor det kom fra. Det var ingen kultur og rutiner på å snakke med kolleger. Man skulle være tøff – ikke vise svakhet."

En annen informant poengterer:

"Vi hadde etter episoden en debriefing. (...) Tilbake på jobb noen dager senere ble det jo snakket om episoden, og det var nok av folk man kunne snakke med, men kanskje ikke helt på det planet man burde ha snakket om det på. Disse samtalen ble nok litt overflatiske, mulig var det mine egne psykologiske forsvarsmekanismer som bidro til akkurat det, men jeg har sett i ettertid at behovet for å få fulgt opp dette var nok størst 3-5 måneder etter episoden. I denne tiden hadde jeg en del tanker om innsattes motiv for å slå meg, eller om dette var en tilfeldighet. Jeg hadde også noen paranoide tanker som dreide seg om innsattes tanker om hevn fordi jeg slo ham, og om han var forsvarlig sikret mot rømming i psykiatrien, hvor han nå var. Jeg hadde også noen rare opplevelser der jeg hadde en følelse av at innsatte sto på hushjørnet og iakttok meg. Dette avtok etter hvert, men jeg ser i ettertid at jeg kanskje burde ha snakket med en noe mer profesjonell person om dette." Og han fortsetter: "Det er en faktisk episode man må forholde seg til. Man bør prate, enten man vil eller ikke. For eksempel snakke med kolleger og ledere som vi er trygge på."

En annen fremhever at episoder må betraktes som lærestykker. De er også en bekreftelse for alle om at i visse situasjoner kan det skje noe. Det er dessuten viktig med ettertanke og refleksjon – at man spør seg hva man eventuelt kunne ha gjort annerledes.

En av de andre informantene skiller mellom teamorienterte og personlige samtaler. Begge er viktige. Han forteller at de ansatte møttes etter trusselepisoden (fangen som truet med en moppstang) og snakket sammen om hvordan de hadde håndtert krisen *som et team*, men informanten fikk ingen individuell oppfølging for å bearbeide hendelsen følelsesmessig. Han mener at dette antakelig hadde vært til hjelp for ham i tida etterpå.

Flere er inne på behovet for oppfølgende samtaler og emosjonell bearbeiding av hendelsene.

Hendelsen var i forbindelse med en kontroll på en kontraktavdeling, der fangen nektet å levere urinprøve. Han ble gjort oppmerksom på konsekvensene, da stormet han mot betjenten – slo etter ham mot hodet flere ganger, knuste en hylle med mer. Frustrasjon over sannsynligheten for å bli avslørt, kombinert med en nedsatt evne til selvbeherskelse på grunn av påvirkningen, var til sammen et par viktige forhold som utløste aggresjonen. Informanten opplevde hendelsen som svært farlig, og han sov dårlig de første nettene. Han fikk heller ingen hjelp til å bearbeide hendelsen emosjonelt. Informanten forteller at rutinene i fengslet er vesentlig forbedret på dette punktet siden hendelsen for et par år siden, og at dette ikke hadde skjedd i dag.

Ved volds- og trusselhendelser, rømninger osv., er et gjentatt poeng at fengselsledelsen tar seg tid til en samtale, viser interesse. Der det har skjedd, markeres den positive opplevelsen:

Et par informanter som var utsatt for en betydelig voldstrussel ved en rømning, uttrykte det slik: Da de kom tilbake til fengslet, ble de godt mottatt av direktør, inspektør og førstebetjent.

"Vi hadde en fin samtale på kontoret middelbart etter ankomsten og fikk snakke ut. Dette var bra. Det er et ønske om at direktør og andre avsetter tid umiddelbart etter en slik hendelse. Det er alltid mange spørsmål fra kolleger, men ved at man for eksempel har standardopplegg og rutiner der fengselsledelsen finner tid til umiddelbar oppfølging, er etter vår erfaring bra fordi det er lettere å snakke med kolleger etter det."

Kollegastøtte har mange sider - en omsorgsmessig anledning til å utveksle erfaringer - samt diskutere hendelsesforløpet og ettervirkningenes mer faglige sider.

En kvinnelig informant uttrykker et behov som flere av informantene omtalte, nemlig følelsen av at man hadde håndtert situasjonen bra både faglig og på annen måte. Hennes uttalelse kan stå som et felles eksempel:

"Dette hjalp meg i bearbeidingen. At det ikke var direkte fysiske skader eller andre livstruende ting, hjalp meg også i ettertid. Jeg hadde også ytt motstand. De hadde i første omgang ikke klart å få nøkkelen fra meg. Dette har gitt ro i sinnet i ettertid." Og hun fortsetter: "Å gi meg uten kamp, kunne ha gitt meg en flauhetsfølelse."

3.6.11 Andre fagpersoner som samtalepart

I synet på bruk av andre fagpersoner som samtalepart, er synet todelt. Noen vil ha det, andre er ikke så opptatt av det. Det er en stor gruppe av informantene som sier at det er nok å ha noen å samtale med, og at man ikke trenger annen fagekspertise enn kolleger, og at det ikke er alltid hensiktsmessig at samtalen gjennomføres av psykologer, psykiatere osv. Tvert om: Den viktigste ressursen er fengslets/KIF-kontorets ledelse og kolleger. Trygghet og omsorg er sentrale begreper. Likevel er det noen som poengterer behovet for samtale med andre faggrupper og at det må gis tilbud om slike samtaler i lang tid etter episoden.

3.6.12 Problemer den enkelte har opplevd i forhold til kolleger

Det store flertallet av informantene gir en svært god tilbakemelding på kollegial, omsorgsfull og faglig støtte fra kollegene. De gode erfaringene er både på gruppe- og individnivå. Men noen problemer ble konkretisert:

En av informantene hevder at det er særlig to problemer som man kan møte med kolleger: Den ene er en "macho"-preget kultur der det er gitt at man skal tåle og må regne med denne type hendelser. Informanten opplevde at det var en svakhetsytring å vise at man hadde vært redd. Disse holdningene trenger ikke å være så uttalte. Enkelte kan også tro at de eksisterer uten at de gjør det.

Et annet problem er å møte tilbaketrunkethet og taushet. At kolleger trekker seg vekk, oppleves som et betydelig problem. Dette nevnes av flere. Enda verre er å oppleve at man rett og slett ikke blir trodd eller at tjenestemannen har handlet sterkt klanderverdig.

"Vanens likegyldighet" anses som et problem både for miljøet, fengselsledelsen og kolleger. Enkelte av informantene berører spørsmålet om de kanskje har "stolt for mye på at ting ikke kan skje" – og de tar selvkritikk på dette grunnlaget. Man kan lett undervurdere hendelser fordi liknende situasjoner har gått bra tidligere. Flere legger vekt på at det ofte er en tendens til at trusler ikke blir tatt alvorlig. Det er vanskelig å være trygg i ens vurdering av at det ikke

hender noe – at det er bare er en "tom trussel". Noen sier at fordi ingenting skjedde, fikk "vanens likegyldighet" rett.

En betjent som var utsatt for flere alvorlige trusler – så alvorlige at han både for å sikre seg selv og familien måtte flytte til en annen by – sier hvor vanskelig det mange ganger kan være,. Selv om man er forberedt på trusler og vold, at disse kan bli en del av hverdagen, "får en seg på trynet likevel."

Et fjerde problem som informantene tar opp, er fleipingen med hendelsen.

At enkelte møtte en kollega som begynte å fleipe med hendelsen han/hun hadde vært utsatt for, opplevde de "svært sårende".

Det kan ha oppstått misnøye eller uenighet mellom impliserte kolleger - uoverensstemmelser som ikke er blitt løst. Dette oppfattes som en belastning, særlig når den som er skadet opplevde kollegers innsats som mangelfull. Et par informanter hevder at de var "forbannet på kollegaen" som var med fordi denne hadde vært for passiv eller ikke hjulpet godt nok til. Det ble også hevdet at det ikke var blitt snakket skikkelig ut om verken hendelsen eller kollegaens begrunnelse for å handle som han/hun gjorde.

3.6.13 Bemanning og bruken av tjenestemenn

Bemanning og vikarproblematikken er nevnt av flere. Særlig i krisepregede situasjoner kan det oppstå mangel på faglig og handlingsmessig trygghet. Ved samtaler etter en vanskelig episode, kvier enkelte å snakke med uerfarne.

"Å ha folk rundt seg som man kan stole på, er helt sentralt," sier en av informantene.

Økt bemanning er for noen nødvendig i det forebyggende arbeidet, særlig i de mindre fengslene. Det finnes eksempler i vårt materiale der noen episoder kanskje kunne ha vært avverget dersom flere ansatte hadde vært til stede ved hendelsen. Samtidig har vi også eksempler på det motsatte, at tilstedeværelsen av flere ansatte kan ha virket unødig provoserende eller svekket initiativ (alle venter på alle), og på den måten kanskje fremskyndet tildragelsen. Konfliktforebygging er imidlertid ikke bare et spørsmål om generell bemanning. Riktig disponering av personalet i forhold til gjøremål og situasjoner der man kan forvente ubehageligheter, er antakelig viktigere, jf risikosituasjonene som er beskrevet i 3.2 – 3.4.

Valg av personell i en gitt situasjon, er et poeng som trekkes fram:

Enkelte sier at de og andre i visse situasjoner velger ut personer som man er trygg på. Dette kan gi en viss situasjonsbestemt trygghet, men på sikt er det litt uholdbart fordi noen da får mindre trening i å håndtere slike situasjoner.

En informant som opplevde en alvorlig voldsepisode for en del år tilbake, er fremdeles utrygg. Han sier at han har vært engstelig. Særlig i tjeneste sammen med unge, uerfarne, kvinnelige betjenter har han følt seg utrygg og opptatt av å beskytte dem mot faresituasjoner. Fokuseringen på sikkerhet har kommet som en følge av skremmende erfaringer."

En av informantene, som også er mellomleder, hevder at kvinnene og eldre betjenter holdes utenfor.

"Tas ikke kvinner ut, får de heller ikke trening. Dermed kan situasjonen bli farligere."

Foruten gode rutiner på beredskap og oppfølgingstiltak, trekker man fram bedre registreringssystem som viktig tiltak. Noen krever også bedre og klarere rutiner ved framstillinger og permisjoner. Enkelte hevder at framstillingen ble lagt opp for dårlig. Ikke minst forkunnskaper og informasjon om den enkelte fangen må sikres bedre.⁴¹ Enkelte nevner også at rutinene og oppfølgingen ved rømminger må bli mer effektive.

Samtidig er fengselshverdagen preget av mange dagligdagse ruiner uten at det skjer noe spesielt. Dette preger den enkelte, slik at man i mer eller mindre grad alltid vil ha et problem med å være forberedt på det som kan skje:

"En gang iblant skjer en episode av alvorlig karakter, så takler vi den dårlig fordi vi er for dårlig trent til dette. Dette påvirker vår yrkesstolthet, trygghet i jobben, initiativ og ikke minst vår korpsånd. (...)

3.6.14 Kompetansegivende tiltak

Nettopp treningen med vanskelige situasjoner og kompetansegivende tiltak opptar flere av informantene. Enkelte mener at norsk kriminalomsorg i dag er mer opptatt av den dynamiske

⁴¹ KOMPIS registrerer jo hendelser, som kan vurderes i forkant, og det blir også ført dagjournaler og skademeldinger. Enkelte steder arbeides det med risikoanalyser.

sikkerheten på en måte som svekker den statiske eller fysiske sikkerheten. Kritikken retter seg også mot andre prioriteringer: At man er ensidig opptatt av kontaktbetjentordningen og programvirksomhet, kan få konsekvenser for den fysiske sikkerheten, hevder noen av informantene. Det påpekes at både det enkelte fengsel og KRUS har et ansvar for nødvendige endringer i opplæringen.

Økt kunnskap i krise- og konflikthåndtering er en side ved kompetansegivende tiltak. Men flere poengterer også behovet for mer kunnskaper og større bevissthet om hverdagens tiltak og opplegg, som kan beskytte mot vold: Noen av informantene eksemplifiserer problemet med at de kunne ha løst den oppståtte konflikten på en bedre måte, at de hadde oppført seg klossete og ureflekterte i den gitte situasjonen. Ikke minst er det snakk om kunnskaper om hva som skjer med mennesker i et kontrollert og avsondret system.

En tjenestemann trekker fram mer strukturelt betingede problemer, samtidig som han viser til nødvendigheten av en avdempet væremåte:

"Med et yrke som fengselsbetjent må man regne med trusler – det gjør de fleste. Det er ikke rart, mange ganger, at innsatte slenger med leppa; det som av oss kan oppfattes som en bagatell er ikke det for innsatte. Det som er bagatell ute, er ikke en bagatell inne." Han presiserer dessuten at det er forskjell på trusler. De truslene han ville beskrive, og som han hadde vært utsatt for, hadde en annen karakter. "Det viktige ved konfrontasjoner er å beholde roen samt unngå å kvasse til konfliktene. Det er viktig å senke stemmeleie, være bevisst kroppsspråket."

3.6.15 Vilje til oppfølging

Vold og trusler blir ikke bare sett på som et problem som krever kompetanseøkning og andre tiltak. En adekvat holdning til problemet er ikke mindre viktig. En av informantene er skarp i kritikken:

"Fengselsvesenet har hatt en ukultur ved at man har unnlatt å reagere på truslene. Det virker som man i enkelte tilfeller har tatt mer hensyn til den innsatte enn ansatte som har mottatt truslene. Ansatte virker ikke spesielt mye verdt da all fokusering på sikkerhet blir sett på som overdreven hysteri. Det er ikke stuerent i visse kretser å fokusere noe særlig på den fysiske sikkerheten."

3.6.16 Om anmeldelser

Vi har tidligere nevnt at flere informanter er opptatt av og kritisk til mangel på anmeldelsesrutiner. I dette avsnittet skal vi eksemplifisere og utdype noen av de problemene som er blitt tatt opp.

Flere av intervjupersonene er irriterte og frustrerte over enkelte fengslers manglende eller utilstrekkelige anmeldelsesrutiner. De mener at man ved vold og trusler må ha bedre rutiner i disse sakene.

En av våre informanter sier om arbeidsgivers ansvar:

"Det har forundret meg at ansatte i Kriminalomsorgen må innrapportere tilfeller av ulike former for vold selv. Er ikke dette et arbeidsgiveransvar? Vi måles i form av ulike resultatrapporteringer jevnlig i kriminalomsorgen, hvorfor da ikke også vold utført mot våre ansatte? Det må da være en god indikator på et godt arbeidsmiljø – som igjen kommer innsatte til gode – at antallet voldsepisoder blir registrert, og at det igangsettes konkrete tiltak for å få ned antall tilfeller? Det er etter mitt syn greit med en egenrapport, men da for å se to indikatorer i sammenheng, - arbeidsgivers kontra ansattes. Men, dette er arbeidsgivers ansvar!"

Fengslet og mellomledere må ha ansvaret for oppfølgingen, sier kritikerne.⁴² Anmeldelsene oppfattes som viktige ikke bare fordi man ønsker at gjerningspersonen skal få straff, men fordi anmeldelser som behandles seriøst er en symbolsk markering og en synliggjøring av alvoret i saken. Selvsagt har det også med dypere psykologiske og sosiale faktorer å gjøre: Den enkelte som blir utsatt for vold og trusler vil ha en anerkjennelse og en omsorg i forhold til den situasjonen hun/han er i.

Et viktig prinsipp er også den mer formelle rettssikkerheten som voldsoffer. Noen av informantene er opptatt av at den formelle, juridiske oppfølgingen sikres fremfor at fengslet iverksetter det de hevder er mer tilfeldige sanksjoner overfor fangen. Flere informanter har erfart at fengslets og ledernes oppfølging er for usystematisk, og at saken mange ganger "fordunster". Dette oppfatter de som en mangel på anerkjennelse.

Valget står mellom to muligheter: Enten en strafferettslig oppfølging eller interne sanksjoner. De av våre informanter som er misfornøyd med oppfølgingen av anmeldelser, har naturlig

⁴² Dette synspunktet kommer også klart fram i en uttalelse om vold og trusler mot ansatte i kriminalomsorgen, som er skrevet av styret i Kriminalomsorgens Yrkesforbund ved Oslo fengsel. Uttalelsen er gjengitt i KYPOSTEN nr. 9 2001, side 21-24. Uttalelsen peker også på at risiko- og slitasjefaktorer i arbeidsmiljøet undervurderes i forståelsen av problemet, og at utvikling og vedlikehold av personalets kompetanse burde være en naturlig del av enhetenes planlagte drift.

nok et ønske om at det skal reageres med en straff i form av en dom. Det kan imidlertid ikke utelukkes at opptattheten av dette kunne ha blitt vesentlig dempet dersom informantene hadde opplevd at det ble reagert med en intern sanksjon, der denne sto i et rimelig forhold til sakens alvor og konsekvenser.

Det formelle ansvaret for anmeldelsen er tydelig nok:

Fengselsreglementet § 37 forutsetter at straffbare handlinger begått av innsatte skal anmeldes. I brev fra Justisdepartementet til fengselsdirektørene av 7.12.2000 presiserer departementet at fengselsdirektøren "som hovedregel skal anmelde straffbare forhold. *Særlig fremstår dette som viktig når en innsatt har utøvet vold eller fremmet alvorlige trusler mot person* (vår utheving).⁴³ "Vold og trusler mot tjenestemann må betraktes som svært alvorlig og bør derfor alltid anmeldes", skriver Birgitte Storvik Langset i *Håndbok i fangesaksbehandling* (1999, s. 29). Som hovedregel anmeldes saken etter strl. § 127 (vold mot tjenestemann). "I tillegg kan den enkelte tjenestemann anmelde saken etter strl. §§ 228 og 229 (legemsfornærmelse og legemsbeskadigelse) eller § 227 (trusler)." (samme sted).

Ut over det formelle ansvaret trekker informantene fram andre viktige poenger. Ved at fengslet tar et initiativ, kan den berørte frigjøres fra mulige represalier og bli gjort ansvarlig for oppfølgingen. En annen grunn er at tjenestemannen kan være i en fysisk og psykisk tilstand som tilsier at man simpelthen ikke orker å følge opp. Der det er snakk om trusler om vold mot familien, blir det presisert et sterkt behov for at ledelsen tar ansvaret.

3.6.17 Kritikk av politiets arbeidsmåte

Noen av informantene kritiserer politiets behandling av anmeldte forhold. For det første fordi saken henlegges med liten eller ingen etterforskning og at tjenestemannen ikke innkalles til avhør. Saken kan også bli liggende i lang tid.

Ved et par anledninger har statsadvokaten grepet inn overfor politiets begrunnelse for henleggelse. I begge sakene er det utøvd legemsvold. I en av sakene argumenterte politiet

⁴³ Jf sak 00/01861 D JSB

med at fangen var utilregnelig i gjerningsøyeblikket. Informanten forteller at etter en klage fra fengselet krevde statsadvokaten dokumentasjon på at gjerningspersonen var utilregnelig. Slik dokumentasjon ble ikke fremlagt og fangen ble dømt.

I en annen sak, der betjenten ble utsatt for spark og slag, ble saken anmeldt fra fengslet og den ble bekreftet mottatt. To år etter får informanten beskjed om henleggelse etter bevisets stilling, dette på tross av at betjenten ikke var avhørt av politiet og til tross for "at det var skrevet rapporter, man hadde gjerningsmann, offer og vitner." Fengslet anket saken, og betjenten har nå fått beskjed fra statsadvokaten at han skal avhøres.

At politiets oppfølging av anmeldelser ikke har vært god nok, bekreftes av Riksadvokaten når han krever bedre oppfølging av disse sakene.

3.6.18 Om rettssaken

Flere av informantene hevder at de har opplevd en rettssak som ubehagelig, andre poengterer den som en viktig og god avklaring. For enkelte som møtte mistenkeliggjøring og skepsis i etterspillet, ble rettsakens avgjørelse en juridisk, moralsk og personlig seier.

Når fengsels- eller avdelingsledelsen er aktive og gir en god oppfølging og støtte, blir dette framhevet som en viktig symbolsk markering. Det argumenteres for at mange saker er såpass alvorlige at de må ha en rettslig oppfølging. Det har med tjenestemannens rettsikkerhet å gjøre, sier enkelte av informantene. Begrunnelsen gjentas også ut fra at refselsene fengslet gir ikke står i forhold til alvoret i handlingen og skaden de er blitt påført. En markering i form av dom, oppleves derfor som en mer adekvat reaksjon. Enkelte som ikke har fått støtte og oppfølging uttrykker bitterhet overfor dette. De føler seg alene med problemet, tilsidesatt.

3.6.19 Litt om sykmelding

Noen vil umiddelbart tilbake til jobb selv om de er kvalifisert til sykemelding, mens andre ser behovet for sykemelding. Noen har vært sykemeldte over lengre tid. Behovene er ulike, men

problemer oppstår når sykemelding blir selve symbolet på at en hendelse er alvorlig eller ikke.

Flere av informantene som arbeider i anstaltene har vært opptatt av dette. I og med at det ikke var synlige skader, øyeblikkelig legehjelp eller sykemelding, ble dette tolket som uttrykk for at hendelsen var bagatellmessig. De framhever at det ikke er slik at det bare er de synlige skadene som indikerer alvorret i en handling. Man har vært for lite opptatt av mangfoldet i skadeopplevelsen. Man har vært for lite opptatt av den enkeltes skadeopplevelse og skadepåføringens betydning og mening.⁴⁴

Et par av informantene hevder også at de følte sykemeldingstida som belastende fordi de ikke hadde noen å snakke med. Uten tvil har noen et sterkt behov for å snakke med kolleger om hendelsen slik at de kan bli informert. Noen få har vært bekymret for at saksinnholdet kunne bli fordreid fordi de ikke fikk formildet det selv til kollegene.

3.6.20 Informantenes problemer med relasjonen til gjerningspersonen

Flere av informantene hevder at å møte fangen etterpå har vært en påkjenning. Særlig gjelder dette hvis fangen kommer tilbake til avdelingen. Flere sier at de en tid etter voldsutøvelsen, ikke klarte å forholde seg til fangen som hadde utøvd volden mot dem. For noen fikk hendelsen mer vidtrekkende konsekvenser fordi de ble skeptiske og forsiktige. Andre ble mistenksomme til hele fangegruppa. Men mange hevder også at de ikke bærer noe nag til gjerningspersonen. En sier det slik:

"Man vet ikke hvordan den enkelte reagerer – særlig når han har vært i retten. Men etter hvert går det seg til."

Relasjonen til gjerningspersonen blir i mange tilfeller svekket. I enkelte tilfeller opplever informantene en sterk aggresjon mot voldsutøveren og den som truer:

"Fy faen, hvis jeg ser ham igjen..."

En annen av informantene trekker inn et mer prinsipielt poeng:

⁴⁴ Se blant annet Trotha 1997 og Møller 2000.

Betjenten var blitt bitt av en HIV-smittet, og ved en annen anledning ble han utsatt for trusler om å bli tatt hjemme av en gjeng "som var truende til det meste og kunne drepe folk". Dette preger personligheten hans. Han har etter hvert fått mindre empati og medfølelse med innsatte, orker ikke å gi noe av seg selv. Eneste motivasjon for å gå på jobb er lønnen og ikke innholdet i jobben. Han forteller videre at vennene hans sier at de likte han bedre før han ble betjent. Betjenten sier han ikke har vært sykmeldt etter truslene, men truslene har gått utover nattesøvnen. Han føler seg utrygg på jobben "hadde et lite helvete" mens han ventet på at innsatte skulle overføres og at han skulle få vite resultatene fra hiv-testen. Innsatte er stor av vekst med godt trenede muskler og betjenten har vært redd han. I sitt eget hjem føler betjenten seg maktesløs og utrygg. Mye av usikkerheten er også knyttet til mangelfull oppfølging fra ledelsen og opplevelsen av å være alene, særlig med trusselproblemet. Ledelsen tok ikke særlig hensyn til truslene, selv om betjenten opplevde dem som reelle og går i stadig frykt for at noen skal komme hjem til ham.

Som antydte tidligere, har noen av informantene vært opptatt av fangens egen forklaring på hendelsen og hans/hennes motiver. Vi har eksempler på at tjenestemannen selv tar et initiativ og forsøker å få snakke med fangen om hendelsen. Men vi har også eksempler på konflikter som antakelig kunne ha vært unngått dersom tjenestemannen hadde tatt mot til seg og snakket med den innsatte etter en ubehagelig konfrontasjon, som senere utviklet seg til fremsetting av trusler.

En betjent forteller at han i lengre tid undret seg over hvorfor fangen hadde angrepet ham. Dette ble etter hvert plagsomt. Han snakket med fangen, spurte ham om forskjellige ting.

"...blant annet om det var meg han var ute etter. Innsatte sa at det ikke kunne være noe personlig i dette, og at han ikke husker noe fra denne episoden. Det han ikke husket noe jeg mener var feil, for han torde ikke se meg rett i øynene under denne samtalen, han snakket mest til en førstebetjent som var til stede."

En betjent som hadde vært angrepet og fratvunget nøklene av en gruppe fanger, fremhevet at møtet med fangene etterpå og deres forsikringer om at det ikke var informanten de ville skade, var en viktig og befriende tilbakemelding. Informanten hadde vært særlig opptatt av om det var noe med hans/hennes væremåte som førte til at fangen ble aggressiv. En av informantene sier det slik: "Forsikringen om at det ikke var noe personlig, har vært viktig."

Men noen av informantene har likevel problemer selv om man har hatt en oppklarende samtale med fangen. En av informantene som hadde vært truet med en skarp gjenstand mot halsen, sier følgende:

Fangen beklaget hele episoden både i brev og under rettssaken. Han påtok seg all skyld. Uten tvil var det snakk om en affekthandling. "Han ville nok ikke skade meg i basketaket," sa informanten. Informanten fortalte videre at hun møtte ham på gata senere, men at hun ikke ville snakke med ham.

3.6.21 Om betydningen av selvkritikk

At den enkelte fangen som utøvde volden eller kom med trusselen tar selvkritikk og ber om unnskyldning, at den ansatte og gjerningspersonen har en samtale om hendelsen, blir av flere informanter trukket fram som svært positivt og viktig. Men det er også eksempler på motsatte reaksjoner: Brev og kontaktforsøk fra fangen er blitt oppfattet som provoserende eller som et forsøk på å unndra seg konsekvenser – et ytterligere problem for tjenestemannen.

Noen informanter tar selvkritikk for måten de selv reagerte på i situasjonen: "Vi burde visst at vi skapte en farlig situasjon ved å trenge han opp i et hjørne", forteller en informant. "Jeg burde ikke gått inn på den innsattes celle alene", forteller en annen. Dette har, slik vi oppfatter det, antakelig bidratt til å lette bearbeidingen av hendelsen, særlig når det gjelder eventuell følelsesmessig nag til gjerningspersonen. Andre informanter forteller at da de vurderte egen handlingsmåte selvkritisk, kom de fram til at de hadde handlet på en faglig og moralsk god måte. De vurderte det slik at de ikke kunne handlet annerledes.

Den selvkritiske refleksjonen blir oppriktig fremsatt av informantene, og da med ønske om at hendelsen skal bli et lærestykke for andre. Selvkritikken eller overveielser må ikke forstås som om den enkelte informanten fritar voldsutøveren for ansvar; det er her snakk om en kritisk refleksjon der situasjonen og hendelsen tilsier at flere faktorer må tas med for å kunne forstå hva som skjedde, og at måten informanten utførte tjenesten på kan ha bli oppfattet provoserende, truende og/eller personlig integritetsforulempende, særlig av en person som er i en vanskelig situasjon. Man kunne kort og godt handlet annerledes.

Måten man mestret situasjonen på betyr tydeligvis mye, ikke minst i forhold til egen innsatsopplevelse og yrkesstolthet. Betydningen av viljen til selvkritikk, enten konklusjonen blir det ene eller det andre, er uansett viktig. Rent sosiologisk har dette en annen dimensjon: Aktøren vurderer seg selv ved andre kollegers vurderinger og opplevelser av arbeidet som er utført. I tilfeller der det har oppstått en avstand mellom kolleger og informant, har nettopp kollegenes kritikk vært utslagsgivende. Vi har imidlertid ikke mange eksempler på dette. Ofte viser det seg at kollegene som har vært kritiske til informantens handle- og væremåte, gjerne har vurdert innsatsen på basis av rykter eller uriktige fremstillinger.

3.6.22 Om nødvendigheten av å overføre fangen til et annet fengsel

At fengslene ikke rutinemessig overfører fanger som har begått overgrep mot betjenter til andre fengsler, blir kritisert av flere. Praksis er tydeligvis forskjellig fra fengsel til fengsel og fra situasjon til situasjon.

"Da vi kom til den siste døra, trodde jeg at de skulle likvidere meg," sa informanten, men den ene fangen forsøkte å dempe den andres aggressive ansenhet. Den mest aggressive fangen var også kjent som voldelig. Fangene rømte, men ble tatt kort tid etter. Det ble rettssak, og de fikk noen måneder ekstra.

"Det var svært ubehagelig å sitte i rettssaken, men det verste var at den ene av de to fangene kom til stadighet igjen til fengslet. Han visste at jeg var redd og utnyttet det. Han var full av Gamle-Erik. I luftegården – når han løp – sneide han meg, løp kloss opp til meg ..."

Informanten nevnte også andre ubehagelig opplevelser som varte over lengre tid. Uten tvil har han vært utsatt for et stort press på grunn av trakasseringene, og han avslutter med å rette oppmerksomheten mot at fengselsledelsen i langt større grad må være bevisst de problemene som en tilbakeføring skaper for den betjenten som hadde vært involvert i volds- og trusselepisoden.

3.6.23 Om støtten fra andre fanger

Noen av informantene forteller om den støtten de har fått fra andre fanger som viktig. Dette gjelder både i selve voldssituasjonen, der andre fangers inngripen for eksempel har "reddet" betjenten fra alvorlige kvestelse, eller i bearbeidingsfasen. I noen situasjoner har fanger kalt på hjelp slik at betjenten ble berget eller unngikk skader i basketaket.

Det tredje eksemplet er den moralske støtten som blir gitt i ettertid, både muntlig, skriftlig og i form av gaver og annet (blomster). Dette ble oppfattet som empati og omsorg, en markering at de tok avstand fra hendelsen.

Enkelte informanter forteller om tilfeller der fanger som har utøvd vold mot tjenestemenn er blitt kraftig negativt sanksjonert av medfanger, særlig der sanksjonene fra fengselet har rammet fangegruppa kollektivt. Blant annet forteller en om et par fanger som ble overført til et annet fengsel:

"De to fangene ble gjort til syndebukker for kollektive avdelingssanksjoner og innskrenkninger. De fikk juling av de andre. X som satt i fengsel Y, fikk dårligere mat, ødelagt melk osv fra andre fanger."

3.6.24 Forholdet til andre faggrupper, familie og venner

Opplevelsen av andre faggruppers innsats i oppfølgingen er todelt:

På den ene siden har vi de som gir tilbakemelding om at de er blitt møtt med arroganse og lite forståelse. På den andre siden har vi de som hevder at de er blitt veldig godt mottatt og fått adekvat hjelp.

På spørsmål om man i ettertid trenger andre å snakke med enn kolleger og familie, er det mange som svarer at disse samtalene var viktigst, og at de egentlig ikke trengte psykolog eller lege. Andre sier at en slik samtale var et umiddelbart behov, men andre igjen betoner at det var et behov som kom på et senere tidspunkt. Variasjonsbredden i behovene er altså stor, derfor bør man tilstrebe en fleksibel ordning der den enkelte kan få adekvat hjelp etter behov, og at hjelpen kan tre inn på ulike tidspunkt. Enkelte av informantene antyder også at familien kunne hatt behov for faglig bistand og omsorg fra andre faggrupper når voldstrusselen preger hverdagsbildet.

Behovet for å snakke med familie og venner om hendelsen, er også todelt:

Det er flere som synes det er vanskelig å snakke med familien om det de har opplevd. De er enten redde for å skremme familien, eller de merker frykt hos familiemedlemmene.

Andre orker ikke å redegjøre for detaljene for at folk som ikke har kjennskap til fengselsvesenet skal forstå. En av informantene sier at "de andre kjenner ikke 'koden'" i slike situasjoner, og man får derfor en rekke "teite spørsmål og formaninger". Et par andre sier at å fortelle om hendelsen til andre er en variert erfaring. Noen forstår problemet og er i stand til å gjennomføre en god dialog, være gode lyttere og omsorgspersoner. Samtalen med andre kan også være mer belastende enn omsorgsgivende. Men mange av informantene gir uttrykk for at familien og venner har vært til stor hjelp. Andre sier at det ikke har vært behov for å trekke familie og venner inn. Enkelte poengterer også at familiemedlemmer og venner kan trekke seg unna på en måte som kan være sårende. Tausheten, hva nå den kan skyldes, kan oppleves

svært ubehagelig. Det samme gjelder formaninger og en eventuell kritikk som kommer fra familie og venner.

Et par av informantene forteller at psykiske etterreaksjoner etter volds- og trusselhendelsen førte til at han/hun ble irritabel, oppfarende og hissig mot familie og andre. De pårørende blir dermed indirekte lidende som følge av hendelsen. Enkelte forteller også at ettervirkningene var en forsterkende årsak til samlivsproblemer med ektefelle og eller samboer.

3.7 Informantenes forslag til endringstiltak og forebygging

En del tiltak - også forebyggende - er kommet fram i intervjuene som viktige innspill. Den kritikk og de positive tilbakemeldinger som er gjengitt, gir en del forslag til hva som kan gjøres i et forebyggende arbeid.

3.7.1 Om nødvendighet av informasjoner

Flere av informantene nevner i forbindelse med det forebyggende arbeidet at kunnskaper og informasjoner om den enkelte fangen, er viktig – dette gjelder særlig ved overføringer, framstillinger osv. Den enkelte tjenestemannen bør i disse situasjonene være godt informert om den aktuelle fangens fysiske og psykiske konstitusjon og sosiale situasjon.

3.7.2 Om sikring av det tekniske utstyret

Et par trekker også fram hvor viktig det er at det tekniske utstyret er i orden. Dette gjelder ikke bare alarmer, men også biler og annet som brukes til framstillinger med mer. Det bør være gode forhåndsrutiner på dette hevder enkelte. "Det tekniske utstyret skal være i orden", sier noen av informantene.

En historie fra nåtid kan eksemplifisere andre sider av problemet. Hendelsen er fra en transport i åpen bil med fire innsatte. Under transporten deltok en sjåfør og to betjenter. Foranledningen var at betjenten oppdaget et røykelag (hasj) på en av brakkene da han gikk runde. To innsatte ble plassert i celler i kjelleren, mens fire berusede innsatte skulle transporteres til lukket anstalt. Betjentene hadde kun håndjern til to innsatte. Den ene innsatte kom med trusler om at han skulle ta betjenten etter endt soning. Betjenten fremhever at bilene fungerer

dårlig ved transport av aggressive innsatte. Transport er en spent situasjon ved overføring fra åpen til lukket anstalt. Betjenten vegrer seg for å komme opp i tilsvarende situasjoner.

At utstyret skal være i orden er en yrkesmessig og kollektiv ansvarlig forutsetning både i forhold til sikkerhetsspørsmål og i forhold til den enkeltes trygghet. Noen av tilbakemeldingene som vi har mottatt viser svikt eller mangler i det tekniske utstyret. Vi har også eksempler på at dårlige rutiner har ført til at en betjent ikke hadde alarm ved et vaktskifte fordi en av dem som var avtroppende hadde utstyret og var ikke tilgjengelig i denne overlappingsperioden. Informanten ble utsatt for et kraftig slag og kunne ikke varsle med alarmen.

3.7.3 Om pasifiseringskurs og fysisk trening

Noen av informantene understreker at en regelmessig oppfølging av pasifiseringstreningen og den fysiske treningen, er nødvendig. Men det poengteres også av enkelte at dette ikke alltid er nok. De forsøkte å anvende den passiviseringen de hadde lært, men at det var mislykket.

Det er ofte en avveining mellom aktivitet og passivitet i mange situasjoner.

Noen betjenter poengterer at man i visse situasjoner må kunne forberede seg bedre for å unngå vold, særlig ved basketak. Forslaget er da blant annet at det er mange nok betjenter. I de fleste situasjoner roer da den enkelte seg ned. Men også måten enkelte løser en konfliktsituasjon på blir tatt opp:

"Noen kolleger velger mer den direkte konfrontasjonen – om nødvendig gass, utstyr og hele pakka; det er veldig sjelden at det er slike rapporter (rapporter om vold/vår merknad) på dem."

Man kan også forsøke å prate med den enkelte innsatte, forsøke å få avdekket hva den enkelte sliter med, spørre om hva problemet er: "Stort sett roer folk seg ned og vi klarer å løse problemet."

Enkelte informanter hevder også at de i situasjonen var klossete, eller at de kunne ha vært mer passive og forsiktige i konfrontasjonen. En sier det slik: I situasjonen "kunne jeg valgt å være mer passiv – for eksempel gått ut av cella, om nødvendig for å hente mer hjelp. Det er alltid en avveining."

3.7.4 Om kompetansegivende tiltak

Flere informanter mener at fengslene i for liten grad har fulgt opp kompetansegivende tiltak og trening i pasifisering og kriseintervensjon. Man må også ha bedre kunnskaper om stoffmisbruk. Kritikken tar også utgangspunkt i at mange fanger kommer inn i fengslet med en dårlig psykisk og fysisk konstitusjon, ikke minst som følge av mange års misbruk og bruk av nye farlige stoffer. Mange er ustabile og "farlige" i visse situasjoner. En informant betoner at kunnskaper om de nye stoffenes virkninger også er viktig for det forebyggende arbeidet. Enkelte informanter betoner at det er svært nødvendig med kompetansegivende tiltak i form av kontinuerlig etterutdanning i passivering og trening i vanskeligsituasjoner; viktig er det også å lære folk opp mentalt slik at de er forberedt på alvorlige hendelser.

Det er dessuten nødvendig med adekvat og kompetansegivende etterutdanning om endringer i fangepopulasjonen og mer tidsriktige og aktuelle analyser av nye grupper som befolker fengslene (blant annet fra østsoneland, rockergruppe, torpedovirksomheten m.m.)⁴⁵

Kompetansegivende tiltak ved kontinuerlige treningsopplegg og etterutdanning i pasifisering osv., blir derfor fremhevet som nødvendige, og dette er først og fremst et institusjonelt ansvar, ble det sagt. Men, flere framhever også at det er nødvendig med kontinuerlig oppfølging i måter man unngår eller demper konflikter. Konfliktløsningsstrategier, teknikker og metoder er viktige stikkord her. Flere informanter hevder at mange voldssituasjoner kan unngås, men at man har for liten trening i hvordan det skal gjøres.

3.7.5 Kontaktbetjentordningen

Kontaktbetjentordningen framstår som et viktig tiltak som trolig vil kunne bidra til samhandlingsformer mer preget av samarbeid, innsikt og nærhet mellom betjenten og fangen, som igjen vil kunne virke volds- og trusseldempende. Dette er selvsagt en viktig sidegevinst. I de fleste tilfeller vil nok også et fornuftig, praktisk opplegg der begge aktører framstår som mer likeverdige i en dialog, kunne være en demper på gryende uenighet og misnøye. Men det er samtidig en viss mulighet for at kontaktbetjentordningen i noen tilfeller kan øke

⁴⁵ I Sverige har problemet i høyeste grad blitt aktualisert ved voldsrelaterede konflikter mellom innsatte og ved at sju fanger er blitt drept i svenske fengsler i løpet av 1990-årene; dansk kriminalforsorg har hatt store problemer med rockergruppens organiserte virksomhet.

opplevelsen av ulikhet i makt i relasjonen fordi betjentens plikter, innflytelse og sanksjonsmuligheter også vil kunne øke, og på den måten skape grunnlag for konflikter eller etiske dilemmaer, som igjen kan få vold eller trusler som konsekvens. I Sverige har kolleger henvist til uttalelser fra andre som hevder at kontaktbetjentordningen ved enkelte tilfeller har ført til konflikter og voldsbruk. Hvis dette er riktig, bør man følge opp med eventuelle studier av kontaktbetjentordningen for å få mer kunnskaper om denne utfordringen.

Vi har eksempler på i denne og tidligere undersøkelser at videreformidling av informasjon, eller varsel om at så vil kunne skje, har ført til konflikter. I en undersøkelse om Hassel fengsel har vi nevnt et tilfelle der det oppsto det en konflikt mellom en av fangene og hans kontaktbetjent da betjenten hadde referert en fortrolig samtale til andre (Hammerlin og Kristoffersen 1998). Disse og lignende spørsmål er viktige i diskusjonen om kontaktbetjentordningen.

3.7.6 Litt om friomsorgen spesielt

Vi har fått få tilbakemeldinger fra friomsorgen til tross for at vi har kontaktet samtlige friomsorgskontorer. Ved direkte henvendelser blir det gitt tilbakemelding om det at det er lite vold og trusler. Det er på mange måter et ukjent problem. Ett kontor meldte at det har satt i gang diskusjoner om vold og trusler. Ser man på Arbeidsmiljøundersøkelsen, viser den at ti prosent (cirka 25 personer) av de KIF-ansatte rapporterte at de hadde vært utsatt for vold og trusler om vold mot seg selv eller mot familie de siste to årene. Kvantitativt korresponderer dette rimelig bra med den tilbakemeldingen vi har fått. Det er imidlertid grunn til å se nærmere på forholdene. Det kan tenkes at et annet opplegg kan avdekke ukjente forhold. Det er imidlertid mulig at både Arbeidsmiljøundersøkelsen og vår forundersøkelse gir et nokså riktig bilde. Vi vil likevel antyde behovet for en oppfølgende studie, tilpasset senere forskningsopplegg. Ikke minst kan det være en fordel å snu problemstillingen for å få innspill til og forklaringer på hvorfor vold og trusler i liten grad oppstår.

En av våre informanter har følgende forslag til hvordan unngå problemer på arbeidsplassen:

- Lav terskel for å få kontakt og prioritering av kontaktetablering

- Stor grad av individualisering
- Vi har ikke monopol på sannheten. Det er lov og mulig å gjøre feil på begge sider av bordet. Liten prestisje på å innrømme feil
- Forsøk på å utjevne kløften de/oss
- Gjennomtenkt innredning av lokalene
- God kompetanse og beredskap i forhold til kommunikasjonsferdigheter
- Klart skille mellom privatmoral og profesjonell etikk
- Vi har ikke penger å dele ut

Kjefting, utskjelling og verbal støy forekommer ikke så sjelden på kontorene, men vold eller trusler om vold er sjelden. En informant fra friomsorgen kan imidlertid fortelle følgende historie:

Informanten opplevde at fangen tok kvelertak på henne. I situasjonen følte hun ingen angst - hun ble bare overrasket, meget overrasket. Hun forteller at fangen periodevis hadde "vært underlig og utafør". Han var stoffmisbruker og satt for et bestialsk knivdrap på sin kamerat. Stemningen under møtet, som hadde vart et par timer, hadde vært god. Idet fangen skal forlate kontoret og de står ved døra, tar han et kvelertak på henne. Han sier ikke noe – bare ser på henne. Informanten tar ned hans hender, men fangen gjentar handlingen. Informanten tar igjen hendene hans ned. Hun sier at hun ikke var redd fordi det var en betjent på gangen, men reaksjonen kom etterpå. Informanten fortalte videre at hun hadde tatt opp med lederen om hva som skulle gjøres, og de hadde etter hvert funnet ut at det var viktig å anmelde hendelsen. Dette ble gjort, men en god stund senere. Informanten ble kalt inn til avhør og politimannen hadde sagt: "Dette gjør du vel bare for å være flink i forhold til hovedkontoret!?" – en uttalelse som irriterte informanten sterkt, hvilket hun også sa til politimannen. Han hadde da ledd litt og sagt at det ikke var ment slik. Informanten er særlig opptatt av ettervirkningene. Selve situasjonen behersket hun godt. Det var vel hennes ro og mestring i situasjonen som dempet mannen. Hadde hun skreket, kunne det ha ført til panikk.

3.8 Når familien utsettes for trusler

Vi har ingen eksempler i vårt materiale der familie har vært utsatt for legemsvold, men gjenstandsvold forekommer. Informantene forteller at familien er blitt utsatt for direkte eller indirekte trusler. Informantene som har mottatt trusler rettet mot hjemmet eller som er blitt utsatt for trusler hjemme, føler usikkerhet, frykt og angst. De beskriver hendelsene som vonde og vanskelige. Enkelte ligger tilbake i tid, mens andre er av nyere dato.

Uttalelser som "jeg skal komme hjem å ta deg!", ofte kombinert med grove uttalelser og aggressive faktorer, er angstvekkende fordi "hjem" impliserer at familien ufrivillig kan bli trukket inn i konflikten.

En av informantene forteller at han for et par år siden hadde blitt truet av en innsatt. Den innsatte skulle ved løslatelsen oppsøke betjenten der han bodde - ta med seg sin avsagde hagle, "den skulle plasseres i munnen min og avfyres så hjernemassen ble spredt utover..", forteller informanten. Ved et annet tilfelle for et par år siden hadde en innsatt satt han øverst på en "dødsliste" og at "den i tillegg gjaldt min familie".

En annen viser til en episode der han var blitt truet av en fange som "gjentatte ganger hadde begått handlinger mot andre tjenestemenn og andre tidligere". Han hadde brukt stoff i mange år, "psyken er veldig skadd" og i det hele tatt hadde vært mye problemer med ham. Han hadde også truet informanten og familien. "Han ville oppsøke oss privat, sparke oss i hjel – knuse ansiktet". Informanten hadde tatt truslene svært alvorlig, fordi innsatte hadde vist gjennom praksis at "han var i stand til å gjøre det meste". Ektefellen hadde følt en stor belastning ved å være hjemme alene om natta.

Informantene peker på den anspente stemningen som oppstår i en familie når man er blitt offer for trusler. Man føler at man ikke kan snakke om det samtidig som man plages av ettervirkninger.

Det er særlig de direkte eller indirekte markeringene som plager og skremmer:

Familien reagerer med frykt på at informanten har blitt utsatt for vold eller trues med det.

Familien reagerer særlig der alle er trukket inn som volds- og trusselmål, enten direkte eller indirekte.

Formene er mange: Man utsettes direkte for trusler eller mer diffuse, tvetydige telefonoppringninger og trusselbrev, som gjør familiemedlemmene engstelige.

En av informantene forteller om en hendelse der en voldsdømt fange fra samme sted som det aktuelle fengslet hadde truet med å ta informanten eller hans familie. Fangen hadde truet mange betjenter tidligere. Han ble senere overført til et annet fengsel for å spare de ansatte for trusler mot hjem og familie.

En annen informant fortalte at han var blitt utsatt for drapstrusler og gjentatt verbal og nonverbal vold over lengre tid fra samme fange, som også hadde tilknytning til torpedomiljø. Ved visse episoder var situasjonen blitt farlig for informanten. Informanten forteller at han ble utrygg og da truslene kom om at fangen skulle "ta meg og mine", da orket han ikke mer og skiftet arbeidsplass. Tida før det var preget av at familien måtte lide under den truende stemningen: "Utryggheten førte til problemer i hjemmet", sier informanten og forteller at han låste i tide og utide og ble ekstremt fiksert på sikkerheten i hjemmet. "Dette ble enerverende for alle".

At fremmedfolk gjenkjent som eksfanger svirrer rundt på eiendommen til informanter, skaper engstelse og ubehag. At tjenestemanns identitet misbrukes og forfalskes, at for eksempel en av informantens konti ble brukt, skaper en livssituasjon der en hel familie rammes.

En informant forteller om en episode for en tid tilbake der en tidligere fange, som var ruset, hadde forsøkt å trenge seg inn i huset der han bodde. Selv var han bortreist og bare kona og en mindreårig datter var til stede. Det viste seg at personen hadde gått feil, han skulle til en annen betjent - i nabohuset, noe som informantens kone etter hvert skjønnte da mannen forsøkte å komme inn. Hun fikk barrikadert seg på soverommet.

"Min kone ropte til ham at ingen X bodde i dette huset, men han trodde ikke på det siden hun ikke ville fortelle hvor X bodde. Dette førte til at min kone vekket vår datter, som da var fire år gammel, og de barrikaderte seg ved hjelp av bord og stoler på et soverom. Etter en del roping, og sparring i dørene gikk mannen. Resultatet av denne episoden er at min kone er redd for å være alene i huset, og da spesielt om nettene. I sin tur fører dette til at det kanskje blir umulig for meg å gå nattvakter."

En av våre informanter var for et par år siden over noen måneder utsatt for de fleste av de nevnte metodene, og han og familien var i denne tida under uutholdelig psykisk og sosialt press. Informanten sier at han fikk fin støtte av kolleger og fengselsledelse, men en viktig faktor manglet: En plan for hvordan slike saker skulle håndteres. Han sier:

"Mange ubesvarte spørsmål angående min og min families sikkerhet både fysisk og økonomisk forble ubesvart da fengselsvesenet tilsynelatende ikke hadde noen form for organisert fallskjerm for personer som kommer i den situasjonen jeg var i."

Det er viktig når slike situasjoner oppstår at tjenestemenn får nødvendig støtte. Også moralsk: Trusler kan bli nedtonet eller neglisjert. Dette fører til at den som trues føler at han/hun ikke blir trodd på. Som en sier det:

"Å bli møtt med slike holdninger, ikke å bli trudd på, ikke å bli tatt på alvor (..) er en fryktelig belastning. Disse sakene må tas på alvor. Man kan ikke vite på forhånd om hvem som handler og hvem som ikke gjør det ..."

Noen av informantene hevder at på tross av alvorlige trusler fra folk som i praksis har vist ved andre anledninger at de mener alvor, har fengslets ledelse ikke fulgt godt nok opp. I enkelte tilfeller har ledelsen heller ikke vært villig til å anmelde truslene. En informant forteller følgende etter å ha vært utsatt for trusler og grov sjikane av en ruset besøkende, som ble tilsnakket for brudd på besøksreglene.

Fungerende underdirektør kom til meg i midthallen og spurte om jeg ville anmelde forholdet. Jeg svarte at jeg ikke trodde det ville hjelpe og at jeg var usikker på hva jeg gjorde i slike tilfeller. Så sa jeg til ham at dette måtte dere i ledelsen ta stilling til. Det ble aldri anmeldt, meg bekjent.

Flere savner bedre oppfølging og bedre rutiner, og de poengterer at dersom fengslet tar ansvaret for anmeldelsen, fritas også betjenten fra frykt for mulige represalier. Særlig når familien også er truet, mener enkelte informanter at fengslet burde fulgt bedre opp.

Noen av informantene arbeider på steder der de fleste kjenner hverandre og vet hvor den enkelte bor. Et par av informantene har vist til den ekstrabelastningen dette kan være, særlig når den innsatte gir uttrykk for at han/hun vil foreta hevnaaksjoner mot hjemmet eller familie.

Vi har også eksempler på at familien lider under det forhold at betjenten sliter med etterreaksjoner av en volds- eller trusselhendelse. En kvinnelig informant, som fikk sterke psykiske etterreaksjoner etter å ha blitt truet av en fange, er sint og frustrert over at familien måtte lide på grunn av ettervirkningene som episoden påførte henne. Uten å ønske det, ble informanten hissig og oppfarende mot familien:

Hun var veldig opptatt av det urimelige i at nære pårørende skulle lide for denne hendelsen. "Det har gått ut over familien min," sier hun .

Flere informanter forteller at familien er blitt belastet fordi de ser at informanten preges av truslene eller av volden som han/hun er blitt utsatt for. Det kan være alt fra de fysiske skadene til de psykiske og sosiale problemene som har oppstått. Angstreaksjoner, mareritt og annet er selvsagt en psykisk, fysisk og sosial påkjenning for alle parter. Hvis fengslet i tillegg ikke har fulgt godt nok opp med moralsk og annen støtte, kan dette bli en ekstra påkjenning. Man føler seg overgitt til seg selv med problemene.

En forteller at han ved to anledninger var utsatt for grove trusler fra personer som tidligere er kjent for å ha brukt vold. Historien er av nyere dato:

"Jeg fikk ikke sove, følte at trusselen var reell. Familien min var livredd. Fengslet fulgte ikke opp." Informanten sier videre at "han følte seg ensom" og at han ikke minst savnet et skikkelig opplegg fra fengslets side. Dermed føler man at man " ikke blir tatt alvorlig, ikke blir tatt vare på". Også denne informanten savner bedre oppfølging, ikke minst når det gjelder anmeldelser. Og han legger til: "For meg betyr omsorgen mye".

Andre har opplevd trusler som har berørt deres familie mer direkte.

Ved en anledning ble informanten ringt opp av en person. Denne personen var svært ubehøvlet. Informanten forsøkte å skjerme sin familie, særlig barna da personen ringte, men som hun sier, hun måtte svare. "Samtalen tok lang tid. Det var i seg selv et problem. Den fanget også etter hvert mine barns oppmerksomhet. De ble engstelige." Trussellogikken var preget av hvis ... så. Situasjonen var truende og ubehagelig.

En historie fra litt lengre tid tilbake reiser noen spørsmål. Informanten forteller at han var alene med en klient og gjennomgikk en personundersøkelse med samfunnstjenestevurdering.

På grunn av klientens store rusproblemer oppsummerte informanten at klienten ikke var egnet til å utføre samfunnstjenesten.

"Klienten truet meg ved å si at han visste hvor jeg bodde". Forholdet ble ikke anmeldt fordi informanten trodde at trusselen ikke var reell. "Det var likevel en lite hyggelig opplevelse som gjorde arbeidssituasjonen utrygg og tankene om dette dukket opp igjen flere ganger senere". Ett problem var at informanten arbeidet på et underkontor der han var mye alene. Han hadde heller ingen å drøfte problemet med. Arbeidssituasjonen gjorde at jeg var mindre direkte og grensesettende enn jeg ville være om jeg ikke hadde vært alene."

For øvrig kommer informanten med et interessant innspill. Han mener at det bør vurderes å undersøke om frivillige og oppdragsgivere for samfunnstjeneste har vært utsatt for vold eller trusler. Informanten nevner episoder der dette har skjedd.

Når familien trekkes direkte eller indirekte inn i truslene, får det konsekvenser. Informantene føler et stort ubehag og en belastende frykt ved at familien får problemer. De uttrykker behov for konkret hjelp både i form av oppfølging, praktisk hjelp, juridisk bistand og mer rådgivende tilrettelegging fra fengselsledelsens og eventuelt organisasjonenes side.

Virkingen av trusler om vold slår forskjellig ut, men felles er den truende grunnstemningens utrygghet. Informantenes fortellinger viser at frykten kan sitte lenge. I enkelte tilfeller slipper den heller ikke taket.

4 Spørreundersøkelse om vold og trusler mot ansatte

Vi utarbeidet et spørreskjema for registrering av vold og trusler mot ansatte, som vi ønsket å prøve ut overfor noen utvalgte enheter. Drammen fengsel, avdeling annekset ved Ila fengsel og Kif Oslo Øst sa seg villige til å besvare spørreskjemaet. Nesten samtlige ansatte ved de to førstnevnte enhetene leverte inn utfylt spørreskjema. Fra Kif Oslo Øst fikk vi inn to besvarelser. Det antas at øvrige ni ansatte ved kif-kontoret ikke besvarte skjemaet fordi de ikke hadde noe å rapportere.⁴⁶ Formålet med skjemaet var tredelt: For det første ville vi vite mer om omfanget, og dernest ville vi vinne erfaring med den praktiske anvendeligheten og relevansen av spørsmålene i spørreskjemaet. Respondentene ble derfor oppfordret til å komme med tilbakemeldinger på eventuelle svakheter i skjemaet.

For det andre var tanken at erfaringene med spørreskjemaet kunne danne utgangspunkt for forslag til forbedringer i departementets kartleggingsskjema for vold og trusler.⁴⁷

For det tredje ville vi vurdere om spørreskjemaet kunne egne seg for en større spørreundersøkelse om vold eller trusler. Etter vårt syn og på bakgrunn av respondentenes tilbakemeldinger, er erfaringene med spørreskjemaet så vidt gode at skjemaet med visse modifikasjoner kan brukes til en landsdekkende undersøkelse av vold og trusler mot ansatte.

4.1 Om respondentene

Til sammen 46 respondenter har besvart spørreskjemaet; 32 fra Drammen fengsel, 12 fra annekset ved Ila fengsel (samtlige) og to ansatte ved kif-kontoret Oslo Øst. Det er 32 menn og 13 kvinner i utvalget (pluss én, som ikke har oppgitt kjønn). Alle respondentene fra annekset er fengselsbetjenter. 18 av respondentene fra Drammen er fengselsbetjenter, og fem er fengselsbetjent vikarer. Videre finner vi samme sted to førstebetjenter, én inspektør, én kokk, én forvalter, én sosialkonsulent, én fengselsaspirant og én verksbetjent. Én av de ansatte ved Drammen fengsel har ikke oppgitt stilling. Begge respondentene ved kif-kontoret er konsulenter, én mann i førtiårene og én ung kvinne i tjueårene.

⁴⁶ Sykmeldte og ansatte på feire har av naturlige grunner ikke besvart spørreskjemaet. Én aktuell respondent ved Drammen fengsel har ikke utfylt skjemaet, og én ønsket ikke å besvare spørreskjemaet. Ettersom vi bare fikk inn to besvarelser fra kif-kontoret, sendte vi en telefaks til kontoret for å forvise oss om at ansatte som hadde noe å rapportere, fikk mulighet til å sende inn skjemaet.

⁴⁷ Innberetning om vold og truslepisoder til departementet, er fra og med januar 2001 overført KRUS, som heretter vil orientere SAK om utviklingen. Det ligger i sakens natur at KRUS i den forbindelse foretar en vurdering av kartleggingsskjema for vold og trusler mot ansatte.

Tabell 1 Respondenter fordelt etter kjønn, alder og tjenestested (N=46)

Kjønn			Drammen fengsel	Annekset Ila fengsel	Kif Oslo øst	Sum
Mann	Alder	25-29		2		2
		30-39	13	6		19
		40-49	4		1	5
		50-59	5			5
		<60	1			1
	Total		23	8	1	32
Kvinne	Alder	25-29	1	2	1	4
		30-39	7	1		8
		50-59		1		1
	Total		8	4	1	13
Ukjent	Alder	50-59	1			1

Tabell 1 fordeler alle respondentene etter kjønn, aldersgruppe og tjenestested.

27 (59 %) av alle respondentene er i trettiårene. De ansatte ved annekset er relativt unge. Én av tre er i tjuårene, og med unntak av én kvinne, som er over 50 år, er resten i trettiårene.

Ved Drammen fengsel finner vi derimot bare én respondent under 30 år. 22 % (7 av 32) av de ansatte ved Drammen fengsel er over femti år, og de er alle menn. Sistnevnte gruppe er, med ett unntak, alle ansatt i sikkerheten.

Respondentene har samlet sett mye tjenesteerfaring. Gjennomsnittlig tjenestetid fra kriminalomsorgen er ni og et halvt år for 41 respondenter som oppga tjenestetid, men det er stor spredning i erfaring, fra mindre enn ett år til 36 år. De ansatte ved Drammen fengsel har størst tjenesteerfaring. De femten faste fengselsbetjentene ved Drammen fengsel som opplyste hvor lenge de hadde vært ansatt i etaten,⁴⁸ har gjennomsnittlig 12,2 års tjenesteerfaring, og ingen har mindre tjenestetid enn fem år. For 11 betjenter ved annekset som oppga hvor lenge de hadde arbeidet i etaten, er gjennomsnittlig tjenestetid 7,2 år, hvorav tre hadde vært ansatt mindre enn to år.

4.2 Litt om spørreskjemaet

Før vi presenterer resultatene fra spørreundersøkelsen, presiseres innledningsvis at erfaringene de ansatte forteller om i spørreskjemaet, ikke nødvendigvis knytter seg til

⁴⁸ 3 fengselsbetjenter unnlot å besvare dette spørsmålet

nåværende tjenestested. Flere av erfaringene gjelder hendelser ved tidligere tjenestesteder. Første del av spørreskjemaet inneholder bakgrunnsspørsmål om respondentene og om de har opplevd vold eller trusler i løpet av sin tjenestekarriere. Resten av spørreskjemaet tar utgangspunkt i én bestemt hendelse som de opplevde som mest belastende i perioden 1998 til og med 2000. Alle beskrivelser av vold eller trusselsituasjoner som fremkommer, gjelder altså den mest belastende episoden som respondenten har opplevd i løpet av de tre siste årene. Respondentene kan med andre ord ha opplevd flere hendelser.

I spørreskjemaet er følgende definisjon brukt om vold og trusler:

Med *vold* menes fysisk angrep/antastelse som har medført skade på person eller eiendom. Med skade på person menes både alvorlig og lettere skade, som overflatiske sår, "blåmerker" eller lignende. Med *trusler* menes skriftlig, verbal eller nonverbal ytring (kroppslige fakter eller tegn) eller bruk av våpen eller annen gjenstand, som var egnet til å fremkalle frykt for at en selv, pårørende eller egen eiendom kunne bli påført skade.
NB: Det er en forutsetning for besvarelsen at volden eller trusselen må antas å skyldes forhold som direkte eller indirekte har sammenheng med tjenesten, anstaltsoppholdet eller relasjonen til gjerningsperson i egenskap av innsatt/klient i kriminalomsorgen.

4.3 Opplevde hendelser i løpet av tjenestekarriere

Av 46 respondenter svarer 13 (28 %) at de har opplevd vold i tjenesten i løpet av sin karriere som ansatt i kriminalomsorgen. Blant disse finner vi sju av 32 respondenter ved Drammen og seks av tolv ved annekset. Totalt ti har opplevd skade på eiendom, og tolv har opplevd trussel med farlig gjenstand. Spørreskjemaet gir ellers ingen nærmere opplysninger om disse hendelsene.

Trusler er imidlertid langt mer vanlig: Over halvparten, 24 personer (54 %) mener at de i løpet av ansettelsestiden har opplevd trusler i en eller annen form under tjenesteutførelse. Det er ellers vesentlig færre som i løpet av sin karriere har vært utsatt for vold eller trusler utenfor tjenesten, det vil si i fritiden. Én person oppgir legemsvold. Tilsvarende gjelder skade på eiendom. Tre respondenter oppgir å ha vært utsatt for trussel med våpen eller farlig gjenstand, og fem har krysset av for trusler.

Tabell 2 fordeler de 13 respondentene som oppgir at de i løpet av karrieren har vært utsatt for vold i tjeneste etter kjønn og stillingsgruppe. Som tabellen viser, er det utelukkende ansatte i sikkerheten som rapporterer at de har vært utsatt for vold i tjeneste.

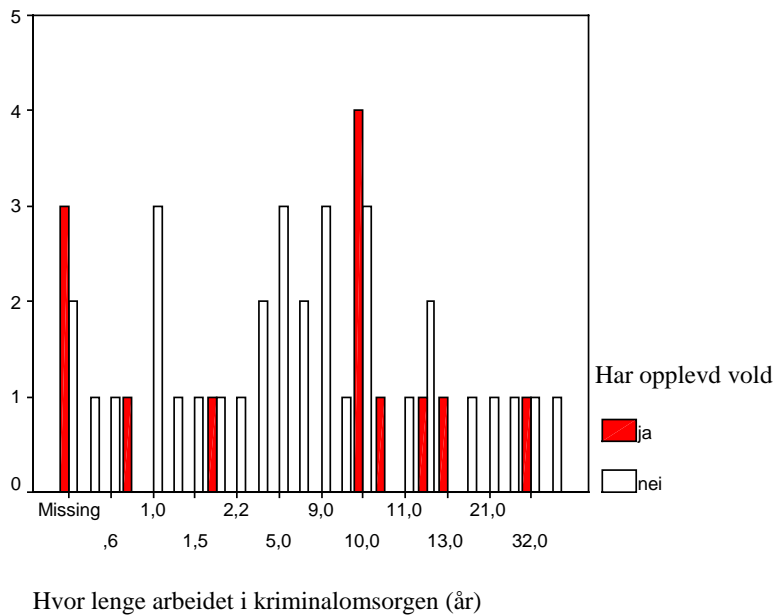
Tabell 2 Respondenter som har opplevd vold i tjeneste, fordelt etter kjønn og stilling

Kjønn			Betjent	1.betjent	Aspirant	Sum
Mann	Alder	30-39	7		1	8
		40-49	1			1
		50-59	1			1
	Sum		9		1	10
Kvinne	Alder	25-29	1			1
		50-59	1			1
	Sum		2			2
Uoppgitt	Alder	50-59		1		1

Det er ellers ingen sammenheng mellom ansettelsestid i kriminalomsorgen og utsatthet for vold i utvalget.⁴⁹ Dersom vi ser ansettelsestid for 41 ansatte (fem mangler) mot opplevd vold i tjeneste, finner vi 31 ansatte som oppgir ingen voldserfaringer til tross for meget lang tjeneste for flere av dem. 11 blant de som oppgir ingen voldsepisoder har en fartstid på ti år eller mer, jf figur 1.

⁴⁹ Kji-kvadrattesten er en statistisk test på sammenheng mellom to variabler. Beregning av kji-kvadratet for krysstabellen viser ingen statistisk signifikant sammenheng mellom opplevd vold og ansettelsestid i kriminalomsorgen i dette utvalget. (Resultat: $\chi^2(22) = 22,667$, $p < .05$). Nullhypotesen kan imidlertid ikke forkastes. Et større utvalg kan gi et annet resultat.

Figur 1. Ansettelsestid i kriminalomsorgen (år) og antall voldserfaringer i tjeneste.

4.4 Vold og trusler siste tre år

Fem av 13 som har opplevd vold i løpet av karrieren, har enten markert trusselerfaring (4) eller skade på eiendom (1) som mest belastende hendelse siste tre år (se tabell 3).

Observasjonen stemmer godt med det inntrykket som flere av de trusselutsatte informantene formidler, nemlig at trusler i mange tilfeller oppleves som verre enn vold på grunn av usikkerheten som en trussel kan føre med seg. Åtte av de 13 respondentene som oppga at de hadde vært utsatt for en voldsepisode under tjeneste i løpet av sin karriere, har samtidig krysset av for at de har vært utsatt for vold de siste tre årene. Disse åtte gjelder tre ansatte ved Drammen fengsel og fem ved avdeling annekset. To av disse åtte oppgir to voldsepisoder i løpet av treårsperioden, slik at det samlet sett dreier seg om ti voldsepisoder fordelt på åtte personer i løpet av tre år. 62 prosent av de som i det hele tatt har opplevd vold, har med andre ord hatt minst én slik erfaring i løpet av de siste tre årene.

Tabell 3 viser ellers at to personer mener at skade på eiendom (symbolsk og gjenstandsrettet vold) var mest belastende episode siste tre år. 18 respondenter fremholder trussel mot egen person som mest belastende hendelse siste tre år, herav én episode med våpen eller farlig gjenstand. I tillegg finner vi ett tilfelle av trussel mot familie, men denne personen har ikke

vært utsatt for vold i eller utenfor tjeneste. Totalt finner vi altså at litt over halvparten av alle respondentene (19) forteller at de har opplevd trusler i en eller annen form som mest belastende hendelse i løpet av de siste tre årene. Resten, 17 respondenter, har verken erfart vold eller trusler de siste tre årene.

Sammenlagt er det rapportert om 47 trusselepisoder i løpet av 1998 – 2000, hvorav fem med våpen eller farlig gjenstand.⁵⁰ Disse episodene fordeler seg på 19 respondenter som rapporterer trussel som mest belastende hendelse og åtte respondenter som har krysset av for vold som mest belastende hendelse. Videre er det rapportert til sammen ni tilfeller av skadeverk i samme periode, hvorav som nevnt to av disse ble vurdert som mest alvorlige hendelse, og redegjort for. Det er imidlertid ikke gitt noen nærmere beskrivelse i disse to tilfellene om hva slags skader det er snakk om.⁵¹

To av de åtte voldsepisodene skjedde i forbindelse med pågripelse eller pasifisering. I situasjoner hvor det anvendes fysisk makt av tjenestemenn, er "motvoldsreaksjoner" mer forståelig.⁵² Bortsett fra en mindre skramme i det ene tilfellet, har heller ingen av disse to noe negativt å si om hvordan situasjonen ble håndtert eller oppfølgingen av hendelsen.

I følge respondentene var gjerningspersonen psykisk syk eller ustabil i flertallet av voldsepisodene (fem av åtte) og i halvparten av trusselepisodene mot egen person. Tre av de fem ved annekset som hadde anført vold som mest belastende hendelse siste tre år, hadde også krysset av for at den innsatte var psykisk ustabil. Dette er som ventet ettersom psykiske lidelser er et alminnelig kjennetegn ved klientellet ved annekset. I halvparten av alle voldsepisodene utførte den ansatte en kontrollhandling som den innsatte reagerte på, og i alle voldsepisodene har respondentene også markert at grensesettingen provoserte den innsatte.

⁵⁰ Beskrivelsene av trusselsituasjonene viser at det ikke dreier seg om skytevåpen, men vanlige gjenstander eller redskap, som ville kunne øke skadeomfanget dersom de hadde blitt anvendt i et angrep.

⁵¹ En av disse respondentene forteller at det ble smelt av knallskudd eller tilsvarende i fengselsgangen, men skade er ikke omtalt.

⁵² En av respondentene sier det slik: "Situasjonen var veldig situasjonsbestemt i forbindelse med bruk av tvangsmidler".

Tabell 3 Mest belastende hendelse siste 3 år kryssset mot de som har opplevd vold i tjenesten i løpet av karriere

		Har opplevd vold i tjeneste		
		ja	nei	Sum
Mest belastende hendelse siste 3 år	Vold mot egen person	8		8
	Skade på eiendom	1	1	2
	Trussel m. våpen/gjenstand	1		1
	Trussel mot egen person	3	14	17
	Trussel mot familie		1	1
	Ikke opplevd vold eller trusler siste 3 år		17	17
Sum		13	33	46

4.5 Følger av mest belastende hendelse siste tre år

Spørreskjemaet ba respondentene ta utgangspunkt i mest belastende hendelse siste tre år for en nærmere besvarelse av spørsmål knyttet til omstendighetene rundt hendelsen, eventuelle konsekvenser og oppfølging. Totalt er det redegjort for 29 episoder; 19 trusselsituasjoner, åtte voldsepisoder og to skadeverk.

Det umiddelbare inntrykket er at hendelsene ikke har vært spesielt alvorlige med hensyn til skader eller andre konsekvenser. Tabell 4 fordeler hendelsene etter følger av hendelsen. Bortsett fra ett tilfelle av overflattisk skade, er det ingen som rapporterer om fysiske skader eller langvarige, psykiske plager av hendelsen. Én av voldsepisodene medførte riktignok sykmelding, og episoden med trussel mot familie medførte sykefravær i form av en egenmeldingsperiode på tre dager. Sju respondenter rapporterer om psykiske plager som gikk over etter hvert. Nesten tre av fire (21) svarer imidlertid at hendelsen fikk ingen merkbare følger. Dette gjelder også halvparten av åtte voldsepisoder og hele 15 av totalt 19 trusselerfaringer.

Vi må dermed anta at det store flertallet relativt raskt har klart å bearbeide erfaringen og tolke den på en slik måte at den ikke har etterlatt varige inntrykk. På den annen side er det mulig at noen har undervurdert eventuelle psykiske plager ettersom utgangspunktet for rapporteringen

tross alt er hendelser som den ansatte har opplevd som en belastning. Enkelte kan også ha hatt et ønske om å vise større mestringsevne i forhold til slike situasjoner enn de egentlig har. Mange av episodene går lenger enn ett år tilbake i tid, og dermed kan også erindringen om psykiske reaksjoner ha blitt noe svekket.

Tabell 4 Mest belastende hendelse siste 3 år, fordelt etter følger av hendelsen

		Følger av hendelsen			
		Ingen merkbare følger	Psykiske plager, som gikk over	Mindre sår/lettere skade	Sum
Mest belastende hendelse siste 3 år	Vold mot egen person	4	3	1	8
	Skade på eiendom	2			2
	Trussel m. våpen/gjenstand	1			1
	trussel mot egen person	14	3		17
	trussel mot familie		1		1
Sum		21	7	1	29

4.6 Oppfølging etter mest belastende hendelse siste tre år

I 15 av 29 hendelser opplevde den ansatte behov for debriefing, og i åtte av disse tilfellene fikk også den ansatte tilbud om dette (jf tabell 5). Disse åtte var fornøyd med debriefingen. To av de som fikk tilbud om debriefing, hadde imidlertid bedt om det selv.

Selv om tallene er små, er det likevel litt påfallende at omtrent halvparten av dem som opplevde et behov for debriefing etter hendelsen, ikke fikk et slikt tilbud. Det er trolig flere årsaker til at den enkelte ansatte ikke fikk tilbud om debriefing. En sannsynlig grunn kan være at episoden der og da ikke ble oppfattet som alvorlig nok av dem selv eller av kolleger, og at det uttrykte behovet for debriefing trer klarere frem i bevisstheten i ettertankens lys.

Rapporteringen på følgeskadene av episodene gir støtte til en slik tolkning, jf tabell 4. På den annen side antyder observasjonen at så lenge den berørte tjenestemannen selv ikke gir uttrykk for et slikt behov, står man overfor en litt vanskelig oppgave med hensyn til når og på hvilken

man skal sørge for at ansatte som har behov for det, får mulighet til følelsesmessig bearbeiding av slike til dels "alminneliggjorte", tjenestelige belastninger.

Tabell 5 Tilbud og behov for debriefing etter hendelse

		Opplevde behov for debriefing		
		ja	nei	sum
Fikk tilbud om debriefing	ja	8	5	13
	nei	7	9	16
Sum		15	14	29

Cirka en fjerdedel (7) av hendelsene ble anmeldt. I tre tilfeller var respondentene ukjent med om forholdet var anmeldt eller ikke. Det var ledelsen som anmeldte de nevnte sju sakene. Fem av disse sju sakene gjaldt vold mot den ansatte i tjenesten. Ett tilfelle gjaldt trussel med farlig gjenstand, og ett tilfelle gjaldt skadeverk. I tre av anmeldelsene er gjerningspersonen i følge respondentene dømt for forholdet. I halvparten av ti tilfeller, hvor saken enten var anmeldt eller hvor respondenten var ukjent med om saken var anmeldt, hadde respondentene ikke fått noen tilbakemelding om saken fra ledelsen eller andre.

Det er også en viss misnøye blant respondentene om oppfølgingen når det gjelder ledelsens reaksjon mot gjerningspersonen. 11 av 27 som har besvart dette spørsmålet, er fornøyd med måten det er reagert mot gjerningspersonen. 26 prosent (7) mener derimot at det ikke er reagert på en adekvat måte mot gjerningspersonen, og 9 respondenter svarer "vet ikke".

4.7 Om gjerningspersonene, sted for hendelse og omstendigheter rundt hendelsen

Over halvparten (52 prosent) av alle hendelsene, uansett type, skjedde i en lukket fengselsavdeling. Tre av hendelsene skjedde i en åpen fengselsavdeling, og ett tilfelle skjedde på et friomsorgskontor. I én av hendelsene er sted ikke oppgitt.

I 93 prosent av tilfellene er gjerningspersonen en mann. Aldersmedianen for alle gjerningspersonene er beregnet til 30 år, det vil si at det er like mange personen over og under 30 år.⁵³

I 14 tilfeller er gjerningspersonens lovbruddskategori (hovedforhold ved siktelse eller dom) ikke kjent, men i resterende saker, er vel en tredjedel av personene (35 %) oppgitt med kriminalitetstypen "vold" (inklusive drap).

For øvrig er det bare én respondent som oppgir at gjerningspersonen var påvirket, men samtidig er det hele 14 som oppgir at de ikke visste om personen var påvirket eller ikke.

I såpass mange tilfeller som 11 (nesten en av fire) forteller respondentene at de visste – eller hadde grunn til å tro – at gjerningspersonen var i psykisk ubalanse like før konfliktsituasjonen oppstod. Det er vel ikke urimelig å anta at ofrene i disse episodene ikke har vært helt uforberedt på at det kunne oppstå en ubehagelig situasjon eller en konflikt med den innsatte.

I bare ett tilfelle er det oppgitt mer enn én gjerningsperson. Konfliktene som har oppstått, dreier seg altså om forskjellige samhandlingssituasjoner mellom én ansatt og én innsatt/klient. Et klart flertall av hendelsene har skjedd under utførelse av relativt dagligdage gjøremål i fengselet. Bare fire respondenter mener at de utførte et spesielt tjenesteoppdrag under hendelsen. Resten, 86 prosent, svarer nei på dette spørsmålet. De fire tjenesteoppdragene som er karakterisert som "spesielle" og som er nærmere beskrevet, gjelder ett tilfelle av påsetting av transportjern ved fremstilling, ett tilfelle av overføring av innsatt til sikkerhetscelle på grunn av selvbeskadigelse, ett tilfelle av celleaksjon, samt ett tilfelle av kroppsvisitering etter besøk i retten.

Respondentene ble bedt om å kort beskrive med egne ord hva som skjedde under hendelsen. Her følger en oppstilling av kjerneinnholdet i respondentenes beskrivelser av hva som hendte i 23 beskrevne hendelser:

⁵³ I likhet med andre data, er gjerningspersonens alder også her oppgitt av respondentene. Det er en derfor selvfølgelig en viss usikkerhet knyttet til denne beregningen. Den reelle alderen er neppe helt korrekt i alle tilfellene. Den generelle aldersmedianen for hele fangebefolkningen er imidlertid cirka 31 år, hvilket tyder på at det ikke er noe påfallende med aldersfordelingen til disse gjerningspersonene, sammenlignet med fangebefolkningen for øvrig.

1. Angrepet med krykke under irettesettelse
2. Avviste et besøk til en innsatt fordi besøkende manglet tillatelse
3. Betjent presset opp mot veggen av rasende innsatt⁵⁴
4. Ble spyttet på etter grensesetting
5. Forlangte at innsatte skulle gå inn på cella
6. Formidlet avslag på kantinehandel
7. Innsatt begynte å diskutere under påsetting av håndjern, betjent uenig, innsatt provosert
8. Innsatt fikk avslag på søknad
9. Innsatt kastet stol mot betjent etter irettesettelse
10. Innsatt løftet skrivebord, skulle ta betjent når løslatt
11. Innsatt misforstod melding til annen innsatt, ble sint
12. Innsatt måtte vente, slo neve i døra, brukte ukvemsord
13. Innsatt nettopp fått 4 nye uker med brev og besøksforbud
14. Innsatt påberopte seg piller nektet av lege
15. Innsatt sinnslidende med antisosial personlighetsforstyrrelse
16. Innsatte fikk avslag på søknad om kjøkkenjobb
17. Innsatte godtok ikke irettesettelse av yngre, kvinnelig betjent
18. Innsatte truet for å skremme betjenten vekk fra avdelingen
19. Klient kom direkte fra politiarrest, var i psykisk ubalanse⁵⁵
20. Knallskudd ble smelt av i trapperom
21. Kranglet om bagateller
22. Overført til sikkerhetscelle pga selvbeskadigelse
23. Påpekte atferd, innsatt reagerte med vold

Med noen få unntak, ser vi at beskrivelsene av situasjonene stort sett faller inn under tre kategorier: Én kategori gjelder relativt vanlige og lite inngripende kontrollhandlinger (2, 5, 7, 14). En annen gjelder situasjoner hvor det formidles beskjeder og vedtak (6, 8, 11, 13, 16).

⁵⁴ Hendelsesforløp ikke nærmere forklart. Kan være et tilfelle av spontant utløst aggresjon uten noen spesiell foranledning. Det samme gjelder punkt. 10.

⁵⁵ Denne beskrivelsen gjelder ett tilfelle av truende atferd mot ansatt på friomsorgskontor

Den tredje gjelder samhandlingssituasjoner preget av grensesetting eller irttesettelser av innsatte (1, 4, 9, 12, 17, 21, 23).⁵⁶

4.8 Respondentenes bedømmelse av situasjonsbestemte faktorer og deres betydning for at hendelsen oppstod

Respondentene ble bedt om å krysse av for den eller de situasjonsbestemte faktorer de mente hadde størst betydning for at den uønskede hendelsen oppstod.⁵⁷ 28 respondenter har krysset av minst ett eller flere av svaralternativene på spørreskjemaet. Svaralternativene rømning/rømningsforsøk, ruspåvirkning hos innsatt/klient og innblanding i konflikt mellom innsatte/klienter, fikk ingen markeringer. Disse alternativene er derfor utelatt fra tabell 6, som viser sum antall markeringer under de øvrige svaralternativene.

Tabell 6 Antall markeringer for utløsende, situasjonsbestemte faktorer (N=28)

	Antall	% *
Grensesetting som provoserte	20	71,4
Psykisk sykdom/ustabilitet hos innsatt/klient	13	46,4
Innsatt/klient nettopp mottatt "negativ" beslutning	11	39,3
Du utførte en pålagt kontrollhandling, som innsatte reagerte på	11	39,3
Pågrepelse/pasifisering av innsatt	4	14,3
Personlig nag mot deg som person	3	10,7
Ingen av ovennevnte faktorer passer, andre hadde større betydning	1	3,6

* Prosent av antall mulige respondenter

⁵⁶ Ofte kan det være lite som skiller en alminnelig tilrettevisning eller grensesetting fra en handling som fremstår som en kontrollhandling. Her vil det ikke minst være subjektive forskjeller i hvordan tjenestemennenes handlinger oppfattes av innsatte og hvordan tjenestemennene selv oppfatter sine handlinger. Måten en grensesetting utføres på, vil i en del tilfeller kunne være avgjørende for hvorvidt handlingen oppfattes som en krenkende kontrollhandling, eller ikke. Enkelte kontrollrutiner vil dessuten bli begrunnet ut fra et alminnelig, generalisert grensesettingsbehov, for eksempel innlåsingsrutinene i en avdeling: Å snakke til en innsatt som smører seg en brødslike på kjøkkenet i stedet for å gå inn på cella si når det er innlåsing, kan være "grensesetting" for en betjent, men "kontroll" for en innsatt.

⁵⁷ Alternativene var formulert ut fra kjennskap til historiene til informantene og annen kjennskap til voldsforskning. Det var anledning til å nevne andre faktorer dersom man mente at de foreslåtte svaralternativene ikke var dekkende for situasjonen de hadde opplevd. Bare én respondent mente at ingen av faktorene passet, men svaret ble ikke utdypet.

Som tabell 6 viser, er det et stort flertall av respondentene (71 %) som mener at grensesettingen som den ansatte har utøvd, enten alene eller sammen med andre faktorer, har provosert den innsatte til å utøve vold eller fremme trusler. Den høye svarandelen kan nok delvis forklares med at de ansatte opplever at grensesetting ofte vil være et relevant element i mange tjenestehandlinger, kanskje særlig kontrollhandlinger. Sju av elleve respondenter som har krysset av for "du utførte en pålagt kontrollhandling, som innsatte reagerte på", har også krysset av for "grensesetting som provoserte".⁵⁸ Det er imidlertid verdt å merke seg at et klart flertall på 13 har krysset av for "grensesetting som provoserte" uten å markere at de samtidig har utført en kontrollhandling. Nesten halvparten av alle respondentene (46 %) mener også at psykisk sykdom eller ubalanse hos innsatt/klient har spilt en utløsende eller medvirkende rolle. For øvrig ser vi at situasjoner der det formidles negative beslutninger eller avgjørelser, kommer like høyt som kontrollhandlinger når det gjelder respondentenes vurdering av hva som hadde betydning for at situasjonen oppstod.

4.9 Hva savnes i oppfølgingen og hva kan gjøres for å forebygge?

Det store flertallet savner ikke noe spesielt i oppfølgingen av hendelsen som de har fortalt om. Sju respondenter har imidlertid disse kommentarene til hva som burde vært gjort bedre i oppfølgingen:

- Mer emosjonell hjelp til bearbeiding
- Mer adekvat reaksjon mot gjerningsmann
- Ble ikke gjort oppmerksom på kartleggingsskjema
- Hør ansattes versjon *før* innsattes
- Gjennomgang av rutiner for hvordan opptre i slike situasjoner
- Gjerningsperson burde flyttes
- Ledelsen må følge opp slike hendelser

Respondentene ble også spurt om hva som kan gjøres for å forebygge slike hendelser. "Kan ikke unngå slike hendelser", sier én respondent. "Slutte i jobben", foreslår en annen.

⁵⁸ Jf note 56

Her gjengis øvrige 13 innkomne forslag til hva som kan gjøres for å forebygge. Enkelte av forslagene er nokså generelle.

- Alle hendelser må rapporteres med kartleggings skjema
- Bedre bemanning
- Bedre samarbeid med ledelsen
- Bedre visitering av innsatte
- Det må bli strengere for innsatte i fengsel
- Fjern udugelige, makelige ledere
- Gå gjennom hendelse med tanke på å forebygge senere
- Innsatte må forberedes på negative svar, spesielt når det er sannsynlig
- Minst to betjenter til stede ved atferdskorrigerings/irettesettelse
- Politianmeld og reager strengt mot gjerningsmann
- Snakke om slike episoder for å kunne unngå slike hendelser senere
- Trene mer pasifisering
- Trusler må ikke godtas, men rapporteres og reageres på hvis nødvendig

5 Noen konklusjoner og arbeidet fremover

5.1 Oppsummerende betraktninger

Vår undersøkelse har avdekket at det fremdeles er svakheter med registreringen av vold og trusler. Det gjelder for øvrig for alle de nordiske landene. Vi kan ut fra dagens statistikker og registrering over tid ikke si noe sikkert om det har vært en økning i tilfeller av vold eller trusler mot ansatte. Forhåpentlig vil man kunne gjøre dette bedre i årene framover ved forbedringer i registreringsskjemaene og ved forbedringer i registrerings- og innrapporteringsrutinene. Det er behov for en bedre kvalitet på statistikkene (større validitet og reliabilitet). Dette forutsetter klarere operasjonelle definisjoner og en mer konsekvent innrapporteringspraksis. Forskerne vil, sammen med de nordiske intern-forskerne, arbeide videre med denne utfordringen i tida fremover.

Også det teoretiske arbeidet har vist seg å være nyttig: Empirien viser at man bør operere med en vid volds- og trusselforståelse, begreper som dekker hele voldsbildet i kriminalomsorgen. Å bare studere fysisk og psykisk vold, som også er uklare begreper, vil ikke kvalitetssikre kunnskapsproduksjonen om problemet, ei heller gi retning og innhold i oppfølgingen etter en voldshendelse og i det forebyggende arbeidet. Det er også nødvendig å videreføre det teoretiske arbeidet i de kommende intern-nordiske forskermøtene for å kunne forbedre de operasjonelle definisjonene og samordne statistikken om vold og trusler.

Undersøkelsen har gjennom intervjuene og spørreundersøkelsen forsøkt å gi et mer systematisert bilde av hvilke situasjoner vold og trusler oppstår. Den har avdekket at mange sliter både umiddelbart etter episoden eller i lang tid etterpå med seinvirkninger. Flere av dem har ikke fått god nok oppfølging fra fengslets og ledelsens side. Ut fra de informasjonene vi har fått må vi anta at det er en stor gruppe som nok sliter med problemene på en mer stillferdig, skjult og personlig måte. Men det er også en gruppe som gir tilbakemelding om at de takler det de har vært utsatt for, det vil si at de aksepterer den som en mer eller mindre uunngåelig del av tjenesten.

Tre informanter har fortalt at familien deres på en direkte eller indirekte måte har vært utsatt for trusler, og at dette har ført til problemer for den tilsatte og familiemedlemmene. De gir også uttrykk for at har fått lite hjelp fra fengslet og andre instanser med problemet.

Undersøkelsen viser at det er kvalitetsforskjeller i måten fengslene og kif-enhetene legger til rette for oppfølging og tiltak både i løpet av og etter en volds- og trusselepisode.

Mange av informantene er bitre og/eller kritiske til oppfølgingen. Dette kan gjelde alle nivåer i organisasjonen, fra avdeling helt opp til departement. Flere av informantene og respondentene som opplyser at de har klart seg bra etter hendelsene, poengter at de har blitt fulgt godt opp både av fengslets ledelse og særlig kolleger. På tross av dette er det flere som hevder at de savner en bedre oppfølging over tid, som er mer tilpasset den enkeltes behov. Dette er av stor betydning fordi ettervirkninger kan komme lang tid etter episoden. Det er store individuelle forskjeller, og de psykiske, fysiske og sosiale ettervirkningene er mange ganger sammensatte og ikke så lett å forstå rett etter en hendelse.

Intervjuene og spørreundersøkelsen gir ikke et fullstendig og oppdatert bilde av hvordan debriefingstiltakene fungerer i dag, men materialet gir grunn til å tro at det er rom for klare forbedringer på dette området. Debriefing og uformelle og formelle samtaler etter en hendelse framheves som helt nødvendig. Mange av informantene sier at de ikke opplevde at de trengte hjelp der og da, men at behovet kom senere. I spørreundersøkelsen mente omtrent halvparten av dem som ikke fikk tilbud om debriefing at de likevel opplevde behov for slik debriefing. Den faglige hjelpen spenner imidlertid vidt, fra emosjonell debriefing og omsorg i form av kollegastøtte, fengselsfaglig gjennomgåelse av hendelsen, praktisk og juridisk hjelp, til profesjonell behandling fra hjelpeapparatet. *Håndbok i krisehåndtering for kriminalomsorgen* kan med fordel anvendes mer systematisk ved slike hendelser. Debriefingen må følges opp over tid.

Mange av informantene poengterer dessuten at det må bli klarere og mer lik og konsekvent praksis i forhold til anmeldelse av vold og trusler, og at det er fengslets ansvar å følge opp. Dette har med omsorg og rettssikkerhet å gjøre, påpeker noen. Informantene gir tilbakemelding som tyder på at noen enheter har gode rutiner på oppfølging i forbindelse med anmeldelser, andre har det ikke, mens andre igjen har en mer skiftende oppfølging. Noen saker anmeldes, andre blir avgjort som en disiplinærsak.

Flere informanter er svært kritiske til politiets håndtering av anmeldte saker. Flere hevder at de ikke er blitt innkalt til avhør eller at deres sak ble liggende lenge og til slutt henlagt. Også i forbindelse med en eventuell rettssak må man innarbeide rutiner som sikrer den enkelte tilsatte bedre støtte og hjelp til å forberede seg til den belastningen det kan være å vitne i en rettssak. Behovet for forberedelse gjelder også den rent informasjonsmessige siden av saken. Det kan gå nokså lang tid innen en anmeldelse for vold eller trusler kommer opp for retten.. Sanksjonene må bli mer konsekvente og ikke så tilfeldige som de er mange steder. Oppfølgingen må sikres både juridisk, praktisk, omsorgs- og behandlingsmessig. At flere informanter melder at ikke de vet om saken er anmeldt eller ikke, og at de heller ikke kjenner utfallet av saken, viser at praksis og rutinene må forbedres på dette punktet.

De fleste informantene er også helt klare når det gjelder følgende: Har en fange begått vold mot en tjenestemann, skal han/hun også flyttes fra den avdelingen der den berørte ansatte arbeider.

5.1.1 Noen allmenne trekk i det forebyggende arbeid

Volden og truslene kan ikke ses uavhengig av den sosiomaterielle konteksten de utvikles i. Volden utvikler seg dessuten i ulike sosiale relasjoner mellom forskjellige aktørgrupper. Slik sett kan vold og trusler mot betjentene eller andre tilsatte være et resultat av motsetningsforhold mellom andre, for eksempel mellom fanger. Forebygging innebærer også at man må se på soningens innhold, form og organisering på institusjons- og avdelingsnivå. Dette er et viktig poeng for den finske arbeidsgruppa:

"Det är absolut inte fråga om ett enkelt säkerhetsproblem. Arbetsgruppen undersökte de omständigheter som inverkar på våldsfrekvensen genom att ta fasta på faktorerna kultur, verksamhetsbetingelser, verksamhet och övervakning.

Den grundläggande konstellationen i *fängelsekulturen* är motsatsförhållandet mellan två grupper, som båda behöver sin motpart för att kunna bestämma sin egen subkultur. Graden av motsättning varierar däremot enligt anstalt och situation. När konfrontationen sker utanför fängelsekulturens typiska ramar, t.ex. i samband med arbetsinstruktion eller vägledning eller studier, är det klart mindre sannolikt att det uppkommer en våldsam konflikt än i samband med vakthållning.

Med *verksamhetsbetingelser* avses här författningar och regelverk, personal, lokaler och diverse funktionella strukturer i samband med t.ex. ledning och kommunikation." (Alatalo 2000)

Vi er også opptatt av informasjons- og kommunikasjonsstrukturen. I flere av våre eksempler har det vært kommunikasjons- og informasjonsproblemer både før og etter voldshendelsen og trusselhandlingene.

Et tydelig og konsekvent normsystem er også viktig for å unngå motsetningsforhold og interessekonflikter som kan føre til vold eller trusler. I noen tilfeller er det ulikheter i den praktiske forståelsen av regelverket og rutinene eller ulik vilje til å følge slike regler, som fangen har utnyttet til grenseutprøving. Dermed oppstår konflikter mellom betjenter og innsatte.

Mer og bedre kunnskaper om virksomheten og den enkelte fange *før* man fattar individuelle vedtak, vil også kunne redusere mulighetene for spenninger og konflikter. Dette er et viktig poeng for Alatalo:

"Det är viktigt att man har funktionell kunskap. För det första skall de anställda och de intagna i tillämpliga delar ha kunskap om vad och när någonting sker i samband med de intagnas aktiviteter. För det andra skall betydelsefull kunskap som uppkommer i verksamheten samlas in, analyseras och utnyttjas när man fattar beslut om anstaltens allmänna verksamhet och verksamheten för de intagna samt individuella beslut." (Alatalo 2000)

Kontaktbetjentordningen og andre tiltak der relasjonene mellom aktørene blir mer mangesidige og mer gjensidig forpliktende, kan være viktige bidrag i forhold til den funksjonelle kunnskapen, som Alatalo snakker om. Samtidig er det viktig å være klar over at økt involvering med innsatte vil medføre større krav til profesjonalitet, etikk og moral, som igjen kan skape tillitsbrudd og konflikter, for eksempel ved brudd på fortrolighet.

En dypere erkjent bevissthet om kriminalomsorgens begrensninger og muligheter, fangenes tapsliste og eksistensielle vanskeligheter er generelt viktige forutsetninger i det forebyggende arbeidet. Mer individuelt tilpassede tiltak, som den nye straffegjennomføringsloven legger opp til, vil forhåpentlig ha en gunstig virkning i et forebyggingsperspektiv.

Til slutt skal vi kort og punktvis nevne noen forslag til oppfølging og noen råd til den enkelte ansatte. Intervjuundersøkelsen og spørreundersøkelsen er ganske sammenfallende på en del punkter i forhold til påpekte behov og forslag. Forslagene nedenfor bygger både på informantenes og respondentenes tilbakemeldinger, samt våre vurderinger.

5.1.2 Noen tilrådinger

1. Utarbeiding av beredskapsplaner ved alvorlige voldshendelser, for eksempel gisseltaking, bør gjøres ved alle enheter.
2. Kompetanseøkende tiltak i både grunn- og etterutdanning. Det er viktig at opplæring og etterutdanning, som dreier seg om kommunikasjon og atferd ved konflikter og volds- og trusselsituasjoner, på en mer målrettet måte omhandler de risikosituasjonene som vi har beskrevet, jf 3.2 og 3.3. I et forebyggingsperspektiv vil dette kunne gi viktige gevinster.
3. Sanksjoner overfor innsatte eller klienter som begår vold mot ansatte, må skje relativt raskt. Sanksjonene må være konsekvente, og enheten må ha rutiner for oppfølging som fritar den tilsatte fra ekstrabelastninger, for eksempel ved anmeldelse. Informantene har klar tale når de sier at voldsutøvelse og alvorlige trusler skal anmeldes og at fengselsledelsen har ansvaret.
4. Dersom avdelingsbetjenten ønsker det, skal en fange som har begått vold eller alvorlige trusler, overføres til en annen avdeling eller et annet fengsel.
5. Trusler må ikke godtas, men rapporteres og reageres på.
6. Alle hendelser må rapporteres med kartleggingsskjema.
7. Oppfølgingen og etterarbeidet må få en faglig og en omsorgsmessig kvalitet som står i forhold til problemene som den enkelte strever med. Psykisk kan en volds- og trusselopplevelse være svært komplisert. Den enkelte opplever situasjonen forskjellig, også på forskjellige tidspunkt etter episoden. Informantene er tydelige: Det må kort og godt vises mer omsorg for betjentene. Dette er selvsagt et rimelig krav.
8. Det legges stor vekt på emosjonell debriefing og samtaler. *Håndbok i krisehåndtering for kriminalomsorgen* bør brukes mer og på en mer systematisk måte. Informantene poengter behovet for både bedre rutiner og regularitet, men også fleksibilitet etter personlig behov. Debriefingen må dessuten følges opp over tid.
9. Kollegastøtte, både den formelle og den uformelle, blir sett på som en viktig ressurs både omsorgsmessig og faglig. Det er viktig at man skaper et klima i organisasjonen der omsorg for kolleger som har vært utsatt for vold, faller helt naturlig.

10. Gå gjennom hendelse med tanke på å forebygge senere. Alle hendelser der ansatte har vært utsatt for vold eller alvorlige trusler, bør gjennomgås kort tid etterpå med tanke på å lære av dem. En slik gjennomgang bør se på både de individuelle og de situasjonelle faktorene, så vel som tjenesterutiner og andre organisatoriske forhold, som kan ha hatt betydning for at hendelsen fant sted.
11. Oppfølgingen må sikres i forhold til familie dersom familien trekkes indirekte eller direkte inn i en trusselsituasjon. Informantene opplever at fengslet har vært for passive. De føler seg ensomme med trusselen og frykten.
12. Personlige behov må følges bedre opp. Dette gjelder også i forhold til eventuell faglig konsultasjon. Igjen presiseres tidsperspektivet: Det som ikke nødvendigvis er erkjent som behov på et tidspunkt, kan bli det i en senere fase. Flere informanter understreker dette poenget.
13. Det legges også stor vekt på praktisk, etterforskningsmessig og eventuell juridisk oppfølging i de sakene der det er nødvendig.
14. Det tekniske utstyret må alltid være i orden.
15. Informasjons- og kommunikasjonslinjene kan bli bedre. Informasjon må sikres videreført, særlig når det gjelder beslutninger som gjelder rutiner for behandling av ustabile eller voldelige innsatte/klienter.
16. Bedre samarbeid med ledelsen trekkes fram. Mellomledere må ta et større ansvar og følge bedre opp denne type saker.
17. Bedre visitering av innsatte forut for situasjoner der det kan oppstå konflikter.
18. Det må gis tilbakemelding til den berørte ansatte om saken er anmeldt og om utviklingen i saken. Nødvendig veiledning i hvordan den ansatte skal forholde seg i avhør og i en eventuell rettssak, må gis.
19. Det er viktig at fengselsledelsen følger opp en eventuell rettssak. Flere informanter antyder at de syntes at den var ubehagelig og de følte seg alene med problemet.
20. Den enkelte ansatte som har vært utsatt for vold eller trusler, bør selv gjøre det klart overfor ledelsen om han eller hun ønsker at saken skal anmeldes eller om gjerningspersonen bør eller kan få annen reaksjon. Fortell selv om egne behov i forhold til oppfølging.
21. I situasjoner der man kan ha grunn til å tro at den innsatte/klienten vil kunne reagere med vold eller trusler (jf risikosituasjonene) bør det foretas en vurdering på forhånd med hensyn til hvem som bør gå inn situasjonen, slik at man har større trygghet for at vedkommende tjenestemann besitter den nødvendige erfaring og

kunnskap om den innsatte til å kunne respondere på en mest mulig adekvat måte dersom ubehageligheter skulle oppstå.

22. Den enkelte ansatte bør generelt være aktsom dersom han eller hun går alene inn i samhandlingssituasjoner med innsatte eller klienter der det er grunn til å tro at den innsatte/klienten vil kunne reagere uforutsigbart eller uoverveid, jf risikosituasjonene. Ta eventuelt med deg en erfaren kollega eller be om at andre kvalifiserte utfører oppdraget. Vær spesielt varsom med å gå alene inn i samhandlingssituasjoner som allerede er anspente, for eksempel ved å gå alene inn på en celle etter en forutgående konflikt eller der den innsatte allerede er i ubalanse.

5.1.3 Noen forskningsperspektiver

Undersøkelsen og forskningsprosessen har gitt innspill som bør følges opp.

Vi mener det ville være en fordel med en landsomfattende spørreundersøkelse om vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen. Dette er nødvendig for å kunne få mer kunnskaper om problemet, ikke minst omfangsmessig. Nye statistikker kan også utvikles bedre tilpasset både registreringsbehov og forskningsmessige behov. Muligheten for komparative undersøkelser i de nordiske landene vil være en stor fordel.

Det vil være en fordel med grundigere studier av de ulike aktørgruppene i kriminalomsorgens virksomhet og voldsproblematikken. Kommende undersøkelser kan ta for seg utvalg av voldelige enkelthendelser der alle involverte blir intervjuet om hvordan de oppfattet situasjonen. Å definere hva som er sant eller falskt kan i mange situasjoner være vanskelig. Følgelig vil den enkeltes opplevelse og vurderinger være av stor betydning.

Vår undersøkelse har vist at mange av informantene har problemer som de må ha et omsorgsopplegg for å få hjelp med. Etterarbeidet og oppfølgingen fra det enkelte fengsel må kvalitetssikres. Følgelig er det nødvendig med evalueringer som ser på utviklingen over tid.

Informantene har gitt en mangfoldig beskrivelse på vold- og truslene og situasjonene de oppstår i. Det har de også gjort i forhold til ulike behov. Kriminalomsorgens virksomhet er

under forandring, nye betingelser skapes, men det vil også si at konflikter kan oppstå i andre og mer ukjente forhold. Dette gjelder for eksempel i forhold til programvirksomheten og kontaktbetjentordningen. Følgelig bør konflikt- og trusselperspektivet integreres i kommende evalueringer som blir foretatt innfor disse virksomhetsområdene.

Vi kan heller ikke utelukke at endringer i fangebefolkningen vil kunne føre til motsetninger mellom grupper som utvikler seg til å bli voldelige. Dette har vi særlig sett i Sverige. Dette kan bli viktige forskningsoppgaver i tida framover. Kriminalpolitiske endringer vil også føre til nye virksomhetsbetingelser. Disse kan slå ut i forhold til voldsproblematikken. Det er derfor viktig å ha åpning for å kunne utføre ny forskning om fenomenet under og etter større endringer i etatens virksomhet.

Forskningen må videre knyttes til det pedagogiske arbeidet som gjøres i forhold til kommunikasjon, sikkerhetsproblematikk og undervisningstiltak som skal forebygge konflikter og voldsutøvelse.

Vedlegg 1

Tabellarisk oversikt over sentrale data fra intervjuene. Informantens stilling, risikofaktor, følge, motiv og mulige handlingsalternativer

For nærmedes stilling	Viktigste, utløsende risikofaktor i hendelse	Type vold / trussel og følger	Gjerningspersonens samsynlige motiv	Hva kunne avverget hendelse eller gjort en forskjell i hvordan hendelsen utviklet seg og konsekvenser
Fengselsbetjent	Rømningsforsøk	Fange slo håndjern mot betjentens hender for å komme løs	Rømning	
Fungerende førstebetjent	1. Kontrolltiltak, innsatt satt på Pacto-toalett 2. Overføring av innsatt til avdeling m. mindre fellesskap 3. Overføring av innsatt til sykehus	1. Slo etter betjent, knuste pacto 2. Basketak, bitt i hånd og klort i nakke 3. Slag og trusler, knuste TV, skulle "komme hjem og ta han", spyttet på, mindre sår	1. krenkende kontrolltiltak, redd for å bli avslørt 2. Aggresjon over å bli overført 3. Ville ikke overføres, motsatte seg	
2 verksbetjenter	Psykisk syk innsatt	Truet, "jeg kjenner trynet ditt", slo knyttneve i hånd, hevet arm Psykiske problemer, seinvirkninger		Innsatt feilplassert ved åpen avdeling. Hendelsen fikk ingen konsekvenser for den innsatte. Ansatte i fengselet burde rykket ut da de skjønnte at noe var på gang utenfor muren.
2 fengselsbetjenter	Rømningsforsøk	Truet med sprøyte	Rømning	
Fengselsbetjent	Kontrolltiltak (tok fra innsatt lighter på celle)	Trusler: "Du skal kjenne noe kaldt mot tinningen..." Oppfattet trussel som reell	Hevn (skremme for å hevne)	
Fengselsbetjent	Psykisk syk, stresst innsatt	Skallet og slått, hodet mot vask, opplevde det som et drapsforsøk	Irrasjonelt frustrasjonsutløp?	Angrepet på den innsattes celle. Burde vært forsiktigere ettersom den innsatte var ustabil og avdelingen urolig. Informant fikk nesten ingen oppfølging
Fengselsbetjent	Rømningsforsøk	Truet med saks mot hals. Psykiske problemer	Rømning	Burde ikke gått på den innsattes celle alene – ble angrepet på cellen. Innsatt kom stadig tilbake til fengselet, burde vært innsatt annet sted.

Fengselsbetjent	Varslet at han kunne komme til å bringe videre info om lovbrudd i fortrolig kontaktbetjentsamtale	Indirekte trussel: "det var mulig de måtte statuere et eksempel overfor betjenten" Psykisk uro, også for familie	Skremme betjent til taushet om lovbrudd	
Fengselsbetjent	Nettopp mottatt negativ beslutning (ny varetekt). Innsatt ville rømme	1. Dyttet, arm vridd, stukket i hals, blødde. Blåmerker	Rømming, sterk frustrasjon over ny varetekt	Informant burde ikke møtt den innsatte alene i porten.
Fengselsbetjent	Nevner 4 episoder. Viktigste: 1. Pågripelse/pasifisering	1. Skulle "tas med kniv når han gikk ut av porten"	1. Hevn for ydmykelse (pasifisering)	
Fengselsbetjent	1. Rømningsforsøk (1984) 2. Rømningsforsøk (1995)	1. Truet med bordben 2. Jernstang rundt hals, basketak. Store, psykiske plager etterpå	1. Rømming 2. Rømming	1. Ufullstendig info 2. Burde ikke ha gått inn alene på innsattes celle (informant hevder det)
Fengselsbetjent	Rømningsforsøk (ultimo 70-tall)	Ble tatt kvelertak på, blåmerker	Rømming	Hun var alene i avdelingen. Ingen debriefing, saken burde vært anmeldt
Fengselsbetjent	Rømningsforsøk (1985)	Slått etter med hammer, traff skulder. Kuttskader. Store seinvirkningsplager. Rettssak også en belastning	Rømming	Lite. Fikk ingen debriefing
Fengselsbetjent	Ruset innsatt skulle overføres til restriktiv avdeling	Svingte bøtte og tok kvelertak på informant	Frustrasjon over overføring, hevn	
Fengselsbetjent	1. Ruset innsatt, personlig nag 2. Psykisk syk innsatt	1. Sparket etter ute på gata, traff ikke 2. Knuste tallerkener, ble flydd på	1. Hevn 2. Frustrasjon, grunnlag uvisst	1. Trolig ingenting 2. Skuffet over at ledelse ikke ville refse innsatt, men tok den innsattes parti, ville påvirke rapporten til informant
Fengselsbetjent	Ruset innsatt nektet å gå inn på en celle	Truet med en mopp og skjelt ut. Ble skjelven av episoden		Fikk ingen emosjonell hjelp til å bearbeide hendelsen
Fengselsbetjent	Kontrolltiltak (urinprøve), samt påvirket innsatt	Angrepet og slått etter, bommet så vidt. Knuste hylle. Fikk psykiske problemer etterpå	Frustrasjon over å bli avslørt, miste soningsgode (kontrakt).	Fikk ingen debriefing. Informant veldig skuffet over at hendelsen ikke fikk noen konsekvenser for den innsatte
Kontorsjef kif	Varslet avslag på egnethet til samfunnstjeneste	Truet med "vet hvor du bor".	Hevn på grunn av skuffelse	Burde kanskje ventet med å formidle avslaget, evt. sendt brev?
Fengselsbetjent	Flere episoder, 3 sentrale: 1. Irettesettelse/grensesetting 2. Personlig nag (tidligere mobbet som "fangehater") 3. Overføring av innsatt, fange påsatt handjern	1. Trussel, skulle "tas" når han kom ut. 2. Trussel, skulle lage "helvete" 3. Skulle "tas senere".	1. Provosert over grensesetting, hevn 2. Hevn 3. Frustrert og sint over overføring og måten den skjedde på (håndjern)	

Konsulent kif	1. Grensesetting, krangel over bagatell 2. Ingen direkte foranledning	1. Knyttet neve for å slå 2. Telefonsjåkane, utskjelt	1. Provosert over grensesetting, nektet å ha med hund til samtale 2. Uvisst. Kjent for trusler	Burde kanskje forsøkt en kompromissløsning da situasjon utartet
Fengselsbetjent	Missing			
Aspirant	Grensesetting, ubetenksomhet i tjeneste (løftet pekefinger)	Truet verbalt og med knyttet neve	Provosert over grensesetting og det han opplevde som løftebrudd	Løftet finger mot innsattes ansikt virket antakelig unødig provoserende
Fengselsbetjent	Forskjøvet aggresjon av psykisk syk fange, umotivert angrep	Slått i ansiktet	Irrasjonell frustrasjon, psykiatrisk tilfelle	
Fengselsbetjent	Grensesetting, nektet innsatt å gå på arbeidet – kom for sent	Trusler – skulle "ligge å blø"	Hevn og frustrasjon for arbeidsnekt	
Aspirant NB: Har skrevet brev, ikke intervjuet	Krangel om bagatell (manglet bestikk) og konflikt mellom innsatte, bejent gikk i mellom	Slag i ansikt med knyttneve	Forskjøvet aggresjon + hevn for bagatellmessig irettesettelse	Burde kanskje vært mer oppmerksom da innsatt ble beordret inn på celle etter triviell konflikt i avdeling
Fengselsbetjent	Rømningsforsøk, psykisk ustabil innsatt	Truet med glass-skår	Rømning, muligens også personlig nag/hevn mot bejent for tidligere påført sanksjon for røyking på trimrom	Utsatte seg for risiko ved å gå på innsatt etter å ha blitt truet. Tok imidlertid initiativ til å snakke med fangen etterpå
Fengselsbetjent	1. Psykisk ustabil innsatt angrep advokat, bejent gikk i mellom 2. Psykisk syk innsatt nektet innlåsning 3. Grensesetting, skrev rapport 4. Overføring til lukket avdeling	1. Ble sparket 2. Trusler om at han skulle skytes 3. Spyttet på. Trussel (satt på "dødsliste") - også familie. 4. Truet med "å knuse" ansatt, kastet stol etter informant	1. Irrasjonell vold, provosert av innblanding 2. Psykisk ustabil og frustrert? 3. Hevn 4. Aggresjon over overføring, hevn	Litt ufullstendig info
Fengselsbetjent	1. Overføring, ført til isolat 2. Celleaksjon mot kraklisk fange, bruk av tvangsmidler	1. Spyttet på etter å ha overført fange til isolat. Redd for HIV-smitte. 2. Motvold og trusler ("ville oppsøke dem , sparke i hjel")	1. Hevn 2. Uforløst aggresjon, psykisk syk/ustabil	Ingen debriefing ble gjennomført. Ledelsen ble "presset" til å anmelde.

Fengselsbetjent Ikke intervjuet, sendt brev	Rømningsforsøk	To utenlandske innsatte forsøkte å true seg ut med kniv. Slag, spark, risp og hugg. Forsøk på gisseltaking.	Rømning	Ukjent
Fengselsbetjent	<ol style="list-style-type: none"> 1. Overføring av beruset innsatt til åpen anstalt 2. Kontrolltiltak – avdekket stoffinnsmugling. Innsatt derpå overført lukket anstalt under motstand. 3. Kontrollrutine ved besøk 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Trusler om at betjenten "skulle tas etter soning". 2. Bitt i hånden. Redd for hiv-smitte i et halvt år. 3. Trussel om at "noen skulle ta seg inn i huset hans". 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Hevni, frustrasjon over overføring 2. Hevni, frustrasjon over overføring 3. Hevni. Innsatt følte seg mistenkeliggjort og kanskje ydmyket på vegne av familie, som ble instruert under besøk. 	<p>Man kunne kanskje vente med å overføre berusede innsatte til lukket anstalt. Beruselse øker risiko for motstand i form av vold eller trusler.</p>
Inspektør	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ingen kjent foranledning 2. Overføring til annen anstalt pga stoff. Brukte twangsmidler ifb med overføringen av den innsatte (ble lagt i jern) 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Trussel formidlet indirekte fra politi om at han "skulle tas" av jugoslav. Opplevde at saken ble dysset ned til å begynne med. Ble engstelig for familien. Sykmeldt. 2. Trussel: "Din jævel, jeg skal drepe deg!". Mätte anmelde selv, ledelsen "glemte" å gjøre det. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Hevni? 2. Raseri over overføring og at det ble brukt makt. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Informant etterlyser opplegg for å ta seg av denne typen trusler 2. Ble alle muligheter for å forhandle fram en frivillig overføring forsøkt? Informant gjorde et prisverdig forsøk på å snakke med innsatt etterpå, men ble ikke hørt.
Fengselsbetjent	<ol style="list-style-type: none"> 1. Rømningsforsøk (1986) 2. Kontroll, skapte redsel for narckoavsløring (1975) 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Truet med kniv, sparket og slått i bakhodet, innelåst på celle 2. Slått ned, sparket og slått. Sykmeldt 3 uker. Ble beskyldt for å ha provosert frem volden, innsatte gikk til motanmeldelse, han ble krevd fjernet fra sin stilling (bl.a. KROM), hengt ut i media, ble ikke trodd av kolleger, ingen hjelp av forening, ingen debriefing, plaget av "blodsyn" lenge etterpå, renavsket først etter 6 år. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Rømning 2. Skulle skremmes til å slutte å snoke etter stoff, mener informanten. Personlig nag kan ha spilt en rolle, informanten var mislikt av de innsatte i avdelingen. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Volden skjedde etter at betjentene begynte å trenere rømmingen/ikke samarbeide. Dersom de hadde samarbeidet, ville volden trolig ikke skjedd. 2. Var alene på avdeling (1975), ville neppe skjedd dersom han ikke hadde vært alene i avdelingen.

Konsulent kif Ikke intervjuet, <u>sendt brev</u>		Nevner to tilfeller av trusler på kontor (ikke nødvendigvis han som offer).			Foreslår selv lav terskel for kontakt, individualisering, innrømme feil, god innredning av lokaler, kommunikasjon, gjøre klart at kif ikke har penger å dele ut.
Aspirant	Psykisk ustabil innsatt ("hyperaktiv"), frustrert over at kassettpiller ikke virket. Hadde før dette kranglet om bagateller. Forskjøvet aggresjon?	Seksuell trakassering ("..jeg har lyst på deg"), forsøkte å ta informant rundt nakken, trusler mot annen betjent som slo innsatt på armen ("jeg skal ta den nordlendingen, jeg skal drepe han").	Behov for frustrasjonsutløp, hevne		Kunne kanskje ha avvertet situasjonen (oppsokte cella etter lyder) og snakket til den innsatte i callingsanlegget. Fikk ingen oppfølging av overordret etter hendelsen.
Fengselsbetjent	Nevner flere tilfeller av ubetenksomhet i tjeneste. Ellers: 1. Overføring til sikkerhetscelle 2. Irettesettelse/grensesetting 3. Ruspåvirket løslatt (2 tilfeller)	1. Rift på underarm 2. Truet med å slå med hevet arm 3. Trusler og ukvemsord	1. Motvold 2. Likte ikke grensesetting 3. Generalisert hevne, muligens personlig nag i det ene tilfellet.		Var alene med kraklisk innsatt på celle to ganger, den ene gangen forlatt av kollega. Gjorde situasjonen mye mer utrygg. Ad 2: "Vi burde ha visst at vi skapte en farlig situasjon ved å trenge han opp i et hjørne" (!)
Fengselsbetjent NB: <u>Sendt brev!</u>	3 episoder siden 1998: 1. Kontrolliltak (cellevisitasjon) 2. Kontrolliltak (avbrøt telefonsamtale) 3. Tilrettevisning etter hærverk	1. Trussel om at han skulle "tas" 2. Trussel om at han skulle "tas" 3. Truet med å "ta" vedkommende eller familien	1. og 2: Krenket/provosert av kontrolliltak, ville hevne seg 3. Likte ikke å bli tilsnakket, kjent for å være en som "tøffer seg" og truer ansatte og familie.		Vanskelig å si, litt ufullstendig informasjon
Aspirant	Rømmingsforsøk (1981)	Slått ut fortenner og brukket nese	Rømming		Dårlig oppfølging, ingen oppfølging fra KRUS
Aspirant	Psykisk syk og ustabil innsatt, nylig begått vold mot annen fange. Forskjøvet aggresjon?	Plutselig spark som ble avverget, og slag mot nese, som ikke traff ordentlig.	Irrasjonelt behov for frustrasjonsutløp		Informasjon om at innsatt kunne være farlig og at man skulle være 3 til stede når celledøra låses opp, ble ikke videreformidlet til berørte ansatte. Hadde de visst dette, ville de kunne vært mer forsiktede når de låste opp døra, og dermed unngått angrepet.
Fengselsbetjent Ikke intervjuet	3 rømmingsforsøk	1. Forsøk på innesperring 2. Overfall og innlåsing 3. Trussel med bordbein av tre	Rømmingsforsøk		Ufullstendig informasjon. Foreligger kun kartleggingsskjema.

Underbestyrer kif	Psykisk syk innsatt, i varetekt siktet for drap	La plutselig hendene rundt halsen til offeret 2 ganger, men det ble ikke klemt spesielt hardt. Offer opplevde dette som skremmende og ubehagelig	Irrasjonell impuls handling, utløst av tvangstanker/fantasier, neppe med et reelt drapsmotiv. Innsatt sa etterpå at han ikke mente å skremme.	Burde antakelig ikke ha gjennomført PU samtale alene med en psykisk syk fange som satt i varetekt siktet for drap.
Fengselsbetjent	"Treningsnarkoman" innsatt med ADHD ble nektet trening	1. Indirekte trussel (skulle "ta" to innsatte og informanten) 2. Vold mot eiendom, knuste avdeling med spett	Frustrasjon over treningsforbud, aggresjon - ønske om hevn.	Inspektør vurderte trussel som lite sannsynlig ("for lite konkret"), men burde likevel møtt den ansatte på en mer følelsesmessig adekvat måte. Dette kunne redusert etterreaksjonene.
Fengselsbetjent	Ruset og psykisk syk besøkende ble nektet å klemme bror i et besøk med glassvegg	Trusler ("jeg vet hvem du er"). Også en rekke telefontrusler via fengslet. Sykmeldt en tid.	Hevn fordi han ble nektet å klemme bror under besøk.	2 førstebetjenter, som var i nærheten under hendelsen, grep <i>ikke</i> inn i situasjonen for å hjelpe betjenten. Støttet han heller ikke ved å skrive rapporter. Forholdet ble ikke anmeldt. Alt dette bidro til at hendelsen ble en større belastning enn den kunne blitt.
Fengselsbetjent	Kontrolltiltak, hadde tatt en innsatt i smugling	Indirekte trussel formidlet av <i>annen</i> innsatt.	Dersom trusselen kom fra den innsatte som var tatt i smugling, var den trolig motivert av et ønske om hevn. Dersom trusselen var et påfunn, mener betjenten at den som formidlet den kan ha vært motivert ut fra et ønske om å komme på god fot med betjenten, gjøre seg "interessant", oppnå fordeler	Betjenten rapporterte ikke hendelsen. Hvis han hadde gjort det, hadde kanskje ledelsen klart å gjøre noe med saken, for eksempel finne ut om trusselen var reell.
Fengselsbetjent	Forskjøvet (generalisert) aggresjon, raseri over bagatell (ble ikke låst ut til lumsj)	Først trusler, så slag mot hodet (blødde litt fra venstre kinn), deretter trussel med kniv	Generalisert frustrasjon som trengte utløp	
Fengselsbetjent	Sinnssyk innsatt plaget av voldstanker mot betjent	Uklar trussel om "å gjøre noe voldelig" formulert i brev	Vrangforestillinger	Ville en kontakt med vedkommende innsatt, som vedkommende inviterte til, kunne ha hjulpet den ansatte til å forstå og bearbeide?

Fengselsbetjent	1. Innsatt først <i>overført</i> mot sin vilje, slo seg vrang, angrep betjent, ble pasifisert 2. Systematisk trakassering av ansatt og familie etter pasifisering, som ble anmeldt for brutalitet	1. Angrepet fysisk 2. Systematisk trakassering hjemme	1. Sint på grunn av overføring 2. Trakasseringen hevn på grunn av brutal pasifisering	Nektet å forklare hva som skjedde under pasifiseringen i avhør. Hvis ansatt hadde "skværet opp" med innsatte og forklart hvorfor han handlet som han gjorde; ville det muligens ha kunnet hindret mobbingen, som trolig var motivert ut fra hevn for opplevd brutal behandling ved pasifisering.
Aspirant	Innblanding i konflikt mellom innsatte, gikk imellom og ble truet	Slag mot ansiktet	Aggresjon dreies mot betjent pga innblanding i konflikt	Antakelig unødig provoserende å true ustabil innsatt med å slå alarm. Slaget kom rett etter dette.
Fengselsbetjent	Innblanding i konflikt mellom innsatte, gikk imellom og ble truet	Truet med kniv	Aggresjon dreies mot betjent pga innblanding i konflikt	Ufullstendig informasjon
Fengselsbetjent	Rømmingssituasjon	Nedslaging + gisseltaking	Rømming	Gikk alene inn på celle enda personen var urolig. Burde sett signalene?
Verksbetjent	2 tilfeller av grensesetting; 1. Nektet først innsatt en tjeneste og 2. Korrigering av "unnasluntring i arbeid"	1. Verbale trusler om juling 2. Skulle tas på gata	1. Verbal trussel for å få ansatt til å gi etter for krav 2. Verbal trussel for å hevne seg	Burde antakelig markert grenser mye tidligere. Lot begge situasjonene utvikle seg for langt. Etterkom den førstes ønske etter hvert, og ventet alt for lenge i det andre tilfelle med å reagere på unnasluntring

Vedlegg 2

Fra Personalstatistik nr: 2000:08; Rapporter om hot och våld mot personal inom kriminalvården 1999:

Sammanfattning

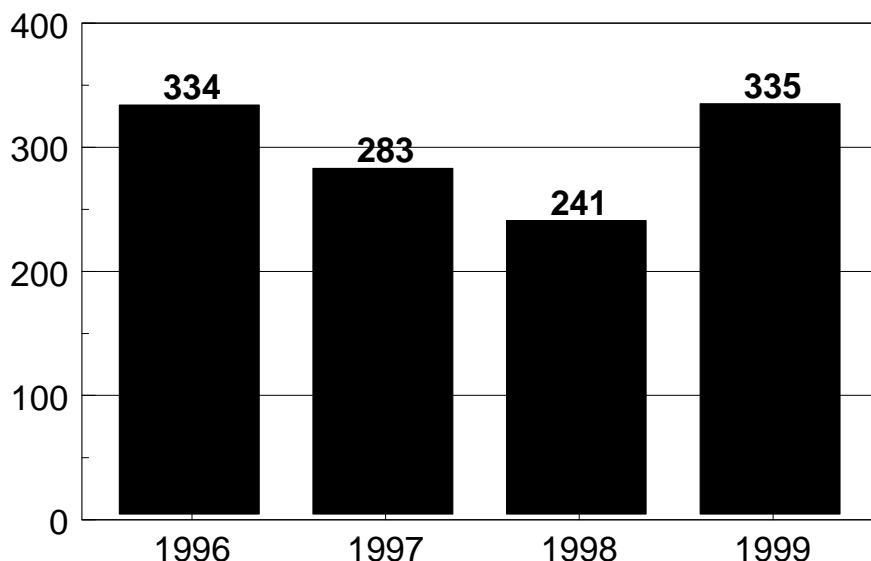
Under år 1999 rapporterade 335 anställda att de blivit utsatta för hot och/eller våld från intagna – en ökning från 1998 med 28 % eller 94 rapporter. Ökningen kan till viss del troligen förklaras av att kriminalvårdsstyrelsen under året genomförde informationsinsatser för att få anställda att anmäla då de blivit utsatta för hot och våld.

De 335 rapporterna avser hot och våld som uppstått ved 292 tillfällen, dvs flere anställda har blivit utsatta för hot/våld vid en och samma situation. I 34 % av rapporterna har personalen uppgivit att de blivit utsatta för avsiktligt våld medan 66 % avser enbart hot. Fördelningen mellan hot och våld är densamma som under tidigare år.

I samband med våldet har 47 anställda fått lättare blesyrer medan 21 personer skadats så att de fått uppsöka läkare. Ca 77 % har i rapporterna angivit at hot /våldshendelsen upplevts såpass allvarligt att den gett upphov till psykiske följder/reaktioner av varierande grad. Under 1999 har procentuellt sett fler anställda upplevt att hoten och våldet från intagna varit allvarligare än under tidigare år. Fördelningen på yrkeskategorier visar at sjukvårdspersonal samt vård- och tillsynspersonal är de grupper som oftast utsatts för hot och våld från intagna. Kvinnlig personal inom vård7tillsyn var något mindre utsatta för hot och våld än sina manliga kollegor.

Fördelningen på myndighetsstyper visar att personalen på häktene procentuellt sett varit mer utsatta för hot och våld än personalen på anstalterna.

Till KVS inkomna rapporter om hot o våld mot personal 1996-99

Vedlegg 3

Om anmeldelsesprosedyrene i Finland

E-mail fra Ilppo Alatalo til Yngve Hammerlin, sendt den 1.11. 2000

- Blir vold mot tjenestemenn automatisk og rutinemessig anmeldt til politiet?

Vi har inget automatisk anmeldingsförfarande som täcker alla fall. I praktiken anmäler fängelserna emellertid, efter att de har genomfört sina egna olikartade utredningar, de fall som de anser representera "våldsamt motstånd mot en tjänsteman" till polisen/åklagaren (se bilaga över vad detta begrepp omfattar). Antalet fall är ca 20-30 per år, och de skyldiga fångarna döms i allmänhet till fängelse på grund av dem. Också andra allvarigare fall anmäls till polisen för undersökning. Fall av lindrig misshandel och hot, om de som gärningar inte ingår i nämnda fall av våldsamt motstånd mot en tjänsteman, är målsägandebrott, och det beror i sista hand på offret om de polisanmäls. Några polisanmäler dem, andra gör det inte. Mesta dels torde de förbli disciplinären inom fängelset. (I Finland kan fångar påföras disciplinstraff om gärningen antas leda till böter, allvarigare ärenden skall föras till en allmän domstol.) Problemet är bl.a. anstaltens divergerande praxis och syn på vad som är allvarligt. På individnivå finns det också högst olika uppfattningar om vilken grad våld kan accepteras som en del av arbetet i fångvården.

- Hvordan behandler politiet disse sakene? Henlegges de, eller følges de godt opp?
- Hva er din oppfatning av politiets innsats/oppfølging? Vad gör polisen med lindriga händelserna?

Jag vet inte. Troligen dom är inte jätte ivriga men jag vet att det fins också lindriga våld och hot händelserna som polisen har utrett. Änlig min uppfattningen viktigaste är att man reagerar mot alla våld och hothändelserna. Jag har inte tänkat vilken rol polisen borde ha i system. Kanske det är inte så dåligt med nyvarande system

16 kap. Om brott mot myndigheter 1 § Våldsamt motstånd mot tjänsteman:

Den som 1) använder eller hotar använda våld för att tvinga en tjänsteman till eller hindra honom från steåtgärd som innefattar utövning av offentlig makt, 2) annars med anledning av en sådan tjänsteåtgärd använder eller hotar användavåld mot den tjänsteman som vidtar åtgärden, eller 3) använder våld mot en tjänsteman eller en person som står i sådant förhållande till honom som avses i 15 kap. 10 § 2 mom. för att hämnas för en sådan tjänsteåtgärd skall för våldsamt motstånd mot tjänsteman dömas till fängelse i minst fyra månader och högst fyra år. För våldsamt motstånd mot tjänsteman skall också den dömas som förfar på detsätt som nämns i 1 mom. mot en tjänstgörande krigsman eller mot den som på en tjänstemans begäran eller med hans samtycke bistår tjänstemannen i en tjänsteåtgärd som innefattar utövning av offentlig makt.

Litteraturliste

- Alatalo, Ilppo (perioden 1990-2000): En rekke upubliserte manuskripter om vold og trusler mot tjenestemenn presentert på de nordiske intern-forskermøtene i kriminalomsorgen.
- Amundsen, E. et al. (1981): *Privatlivets fred*. Oslo: Pax
- Arbeidsmiljøundersøkelsen i kriminalomsorgen 97-98/Sluttrapport/Kriminalomsorgsavdelingen, Justisdepartementet
- Arendt, H. (1970): *On violence*. New York: Harcourt, Brace & World
- Aslaksrud, A.M., Bødal, K. (1986): *Politianmeld kvinnemishandling*. Rapport fra Justisdep.
- Austin, J.L (1997): *Ord der virker*. København: Samlerens bogklub. Serie: Moderne tænkere
- Basberg, C., Hammerlin, Y. (1996): *Kvinnelige betjentes arbeidssituasjon. En forstudie*. Oslo: Justisdep/KRUS
- Bauman, Z. (1991): *Auschwitz och det moderna samhället*. Göteborg: Daidalos
- Baumeister, R.F. (1997): *Evil. Inside Human Violence and Cruelty*. New York: W.H. Freeman and Company
- Berkowitz, L. (1993): *Aggression – Its causes, consequences, and control*. Boston: McGraw-Hill
- Blakar, M. (1989): *Språk er makt*. Oslo: Pax
- Bourdieu, P. (1996): *Symbolisk makt*. Oslo: Pax
- Bourdieu, P. (1999): *Den maskuline dominans*. Viborg: Tiderne skifter
- Brekke, T. (1999): *Religion og vold*. Oslo: Humanist
- Bruner, J. (1999): *Mening i handling*. Århus: Klim forlag
- Buber, M. (1989): *Skuld och skuldskänsla*. Ludvika: Dualis
- Budd, T. (1999): *Violence at Work. Findings from the British Crime Survey*. London: Home Office.
- Burkert, W., Girard, R., Smith, J.Z. (1987): *Violence Origins*. Stanford, California: Stanford University Press
- Canetti, E. (1995): *Masse og makt*. Oslo: Solum
- Christie, N. (1972): *Fangevoktere i konsentrasjonsleirer*. Oslo: Pax
- Christie, N. (1982): *Hvor tett et samfunn?* 2. utg. Oslo: Universitetsforlaget
- Cohen, S. (1997): *Den sociale kontrolls nye former*. København: Hans Reitzel
- Dobash, R.P., Dobash, R.E. (1979): *Violence against wives. A case against patriarchy*. New York: Free Press
- Elsass, P. (1995): *Torturoverleveren*. København: Gyldendal
- Enerstvedt, R.T. (1982): *Mennesket som virksomhet*. Oslo: Tiden
- Enerstvedt, R.T. (1986): *Hva er læring?* Oslo: Falken forlag
- Eskola, A. (1981): *Sosialpsykologi*. Oslo: Gyldendal
- Feilitzen, C.V., Forsman, M., Roe, K. (red.) (1993): *Våld från alla håll*. Stockholm: Symposium
- Fhanér, Stig (1991): *Politikens Psykoanalytiske Leksikon*. København: Politiken
- Flyvbjerg, Bent (1992): *Rationalitet og magt*. København; Akademisk forlag
- Fog, J. (1999): «Psykologisering, psykologi og psykoterapi.» I *Antropologisk psykologi*, særutgave nr. 1/1999
- Foucault, M. (1977): *Det moderne fengsels historie*. Oslo: Gyldendal
- Fromm, E. (1993): *Det sunne samfunn*. Oslo: Aventura
- Fængselsfunktionæren, 7/8: *Vold og trusler overfor medarbejdere i lukkede fængsler*
- Galtung, J. (1981): Om vold i Pax leksikon

- Garm, N., Kausland, K. (1998): *Arbeidsmiljøundersøkelsen i kriminalomsorgen 97-98*. Oslo: Kriminalomsorgsavdelingen Justisdepartementet
- Giddens, A. (1994): *Modernitetens konsekvenser*. København: Hans Reitzel
- Girard, R. (1990): *Job – idol & syndebuk*. Frederiksberg: Forlaget Anis
- Girard, R. (1992): *Das Heilige und die Gewalt*. Zürich: Fischer Taschenbuch
- Goffman, E. (1961): *Asylums : essays on the social situation of mental patients and other inmates*. New York: Anchor Press Book
- Guillou, J. (1998): *Ondskan*. Stockholm: Norstedt
- Gustavsson, B. (1989): *Verdensbilleder: ideerne om mennesket, samfundet og naturen*. København: Hans Reitzel
- Hammerlin, Y. (1987, 1994): *Selv mord i norske fengsler: Del 1*. Suicidologi nr 1/2000. Oslo: Universitetet i Oslo
- Hammerlin, Y., Larsen, E. (1999): *Menneskesyn i teorier om mennesket*. Århus: Klim
- Hammerlin, Y., Schjelderup, G. (1994): *Når livet blir en byrde*. Oslo: Ad Notam Gyldendal
- Hammerlin, Y., Kristoffersen, R. (1998): *Habilitering som livsmestringsprosess*. Oslo: KRUS/Dokumentasjon og debatt
- Hansen, W. M. (1997): *Håndbok i krisehåndtering for Kriminalomsorgen*. Oslo: Justisdep.
- Hartwig, H. (1990): *Grymhetens bilder, bildernas grymhet*. Göteborg: Daidalos
- Hoffman, P. (1989): *Violence in modern philosophy*. Chicago and London: The University of Chicago Press
- Hoffmeyer, J. (1991): *Naturen i hovedet*. Rosinante
- Hubbard, R., Wald, E. (1992): *Exploding the Gene Myth*. Beacon Press
- Hydle, I. (1995): *Kan voldskriminalitet forebygges?* Oslo: Kommuneforlaget
- Hydle, I., Johns, S. (1992): *Stengte dører og knyttede never*. Oslo: Kommuneforlaget
- Härenstam, A. (1985-1989): Serie delrapporter "Arbetsmiljö i Anstalt". Statshälsan och Statens Institut för Psykosocial Miljömedicin
- Høgh, Annie (2000): *Trusler og vold på arbeidsplassen*. København: Arbejdsmiljøinstituttet
- Isdal, P. (2000): *Meningen med volden*. Oslo: Kommuneforlagets
- Isdal, P., Damman, B.B., Nilsen, M. (1998): *Håndbok for samtalegrupper for volds- og sedelighetsdømte*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter
- Jensen, J.P., Thorbek (1981): *Vold og modvold i Danmark. Myter og virkelighet*. København: Hekla
- Jensen, U.J. (1984): *Moralsk ansvar og menneskesyn*. København: Munksgaard
- Jørgensen, U., Mathiasen, S. (red.) (1998): *At overleve vold*. Århus: Klim forlag
- Kriminalvårdens Officiella Statistik (KOS) 1999*. Norrköping: Kriminalvårdstyrelsen..
- Kriminalvårdens Officiella Statistik (KOS) 2000*. Norrköping: Kriminalvårdstyrelsen.
- Kristoffersen, R (1984): *Vold og identitet*. Oslo: Antropolognytt
- Kristoffersen, R. (1986): *Bagatellenes tyranni*. Oslo: API-publikasjon. AFI
- Leather, P, Beale, D., Dickson, R. (1997): Effects of exposure to occupational violence and the mediating impact of fear. *Work & Stress* 11 (4), s. 329-340
- Lehtinen, U. (1998): «Skuld och skam». I *Filosofisk Tidsskrift* nr. 2/98
- Luhmann, N. (1984): *Soziale Systeme*. Frankfurt Am Main: Suhrkamp
- Lukes, S. (1974): *Power: a radical view*. London: Macmillan
- Løgstrup, K.E. (1956/1998): *Den etiske fordring*. København: Samlerens Bogklub
- Mammen, J. (1986): «Erkendelsen som objektration». I *Psyke & Logos*
- Mammen, J. (1997): Menneskebilder i psykologien – en diskussion med teologien. I Bertelsen (et al.): *Erkendelse, stræben, følelse*. Århus: Aarhus Universitetsforlag
- Mathiesen, T. (1979): *Ideologi og motstand*. Oslo: Pax forlag
- Mathiesen, T. (1982): *Makt och motmakt*. Göteborg: Bokförlaget Korpen
- McDougall (1917): *An introduction to Social Psychology*. 12 ed. London: Methuen & Co.

- McNulty, F. (1981): *Den brennende sengen*. Oslo: Tiden
- Merleau-Ponty, M. (1947): *Humanisme et terreur: essai sur le problème communiste*. Paris: Gallimard
- Miceli, V.P. (1989): *The Roots of Violence*. Hanover: The Christopher Publishing House
- Mysterud, I. (1999): «Et håndtrykk mellom biologi og samfunnsfag». I *Prosa* 1/99
- Møller, M. (2000): *I fars vold*. Oslo: Kommuneforlaget
- Nielsen, A.H. (1988): *Voldens problem. En analyse af Maurice Merleau-Pontys «humanisme og terror»*. Viborg: Modtryk
- Nordhus, G., Vogt, E. (1981): *Voldens og dens ofre*. Oslo: Cappelen
- Norlander, K. (1994): "Vad gör strukturerna med oss?" I *Häftan för kritiska studier* nr. 4/1994
- O'Donnell, I., Edgar, K. (1996): *Victimisation in Prisons*. Research Findings no. 37. London: Home Office
- Pence, E., Paymar, M. (1994): *Utvecklingsprogram för män som misshandlar*. Norrköping: Kriminalvårdsstyrelsen
- Personalenkät 1998/Kriminalvården
- Placering af indsatte (Bind 1 og 2)/Nordskov-udvalget/1999/ For Kriminalforsorgen
- Polisförbundet (1998): *Så har vi det på jobbet. En rapport om polisens arbetsmiljö*.
- RPS Rapport 1999: *Hot mot anställda vid Polisen*
- RPS Redovisning 1994:2 RKP: *Hot och trakasserier mot Poliser, åklagare och domare. En kartläggning*
- Shalit, B. (1983): *Konfliktens och stridens psykologi*. Stockholm: Liber
- Skjørten, K. (1994): *Voldsbilder i hverdagen*. Oslo: P
- Sloterdijk, P. (1988): *Kritik av det kyniska förnuftet*. Stockholm: Alba
- Sofsky, W. (1997): *Gewaltzeit i Soziologie der Gewalt*. Göttingen: Westdeutscher Verlag
- Sorel, G. (1974): *Tanker om vold*. Oslo: Gyldendal forlag
- Storr, A. (1969): *Det aggressive menneske*. Oslo: Cappelen
- Storr, A. (1995): *Det umenneskelige mennesket*. København: Hans Reitzel
- Sundberg, E. (1993): *Mannens våld ... eller männens*. Norrköping: Kriminalvårdsstyrelsen
- Svedberg, Boy (2000): *Personalstatistikk: Rapporter om hot och våld mot personal inom kriminalvården 1999*. Norrköping: Kriminalvårdsstyrelsen
- Taylor, G. (1985): *Pride, shame and Guilt, Emotions of Self-assessment*. Oxford: Clarendon Press
- Thielst, P. (1993): *Det onde*. København: Gyldendal
- Trotha, Trutz von (red./1997): *Soziologie der Gewalt*. Göttingen: Westdeutscher Verlag
- Turner, B.S. (1992): *Kroppen i samfundet*. Viborg: Hans Reitzel
- Weber, M. (1975): *Makt og byråkrati*. Oslo: Gyldendal
- Weiss, P. (1979): *Motstandens estetikk*. Oslo: Pax
- Wilson, J.Q., Herrnstein, R.J. (1986): *Crime and Human Nature*. New York: Simon & Schuster
- Østerberg, D., Engelstad, F. (1992): *Samfunnsformasjonen*. Oslo: Pax
- Aas, G. (1995): *Vold i parforhold*. Oslo: Inst. for sosiologi, Universitetet i Oslo